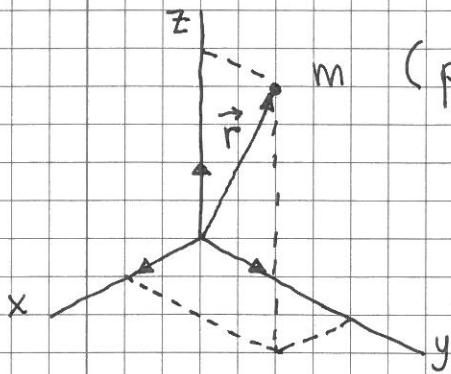

Kinematikk [YF 2, 3; LL 1]

2

= beskrivelse av bevegelse

m (punktmasse; evt. legemets massesenter, CM)

$$\vec{r}(t) = x(t)\hat{x} + y(t)\hat{y} + z(t)\hat{z}$$

= posisjonen til m ved tid t

Enhetsvektorer (kartesiske):

$$\hat{x}, \hat{y}, \hat{z}$$

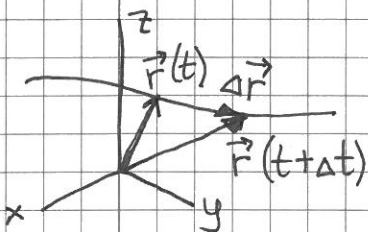
$$|\hat{x}| = |\hat{y}| = |\hat{z}| = 1$$

$$[\hat{x}] = [\hat{y}] = [\hat{z}] = 1 \quad (\text{dimensjonsløse})$$

$$\hat{x} \cdot \hat{x} = \hat{y} \cdot \hat{y} = \hat{z} \cdot \hat{z} = 1$$

$$\hat{x} \cdot \hat{y} = \hat{y} \cdot \hat{z} = \dots = 0$$

Banen $\vec{r}(t)$ beskriver bevegelsen til m :

$$\Delta \vec{r} = \vec{r}(t + \Delta t) - \vec{r}(t)$$

= forflytning i løpet av Δt

Hastighet = forflytning pr tidsenhet:

$$\vec{v}(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{r}}{\Delta t} = \frac{d\vec{r}}{dt} = \dot{\vec{r}} \quad (\text{vanlig notasjon})$$

$\Delta t > 0$ er skalar $\Rightarrow \vec{v} \parallel \Delta \vec{r}$, dvs tangentiell til banen

Akselerasjon = hastighetsendring pr tidsenhet :

$$\vec{a}(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{v}}{\Delta t} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d^2 \vec{r}}{dt^2} = \ddot{\vec{r}}$$

Kartesiske komponenter :

$$\left. \begin{aligned} \vec{v} &= v_x \hat{x} + v_y \hat{y} + v_z \hat{z} \\ &= \dot{x} \hat{x} + \dot{y} \hat{y} + \dot{z} \hat{z} \end{aligned} \right\} \Rightarrow v_x = \dot{x} \quad osv$$

$$\left. \begin{aligned} \vec{a} &= a_x \hat{x} + a_y \hat{y} + a_z \hat{z} \\ &= \ddot{x} \hat{x} + \ddot{y} \hat{y} + \ddot{z} \hat{z} \end{aligned} \right\} \Rightarrow a_x = \ddot{x} = \dot{v}_x \quad osv$$

Finnes $\vec{r}$ fra $\vec{v}$ og $\vec{v}$ fra $\vec{a}$ med integrasjon :

$$\vec{v} = \frac{d\vec{r}}{dt} \Rightarrow d\vec{r} = \vec{v} dt \Rightarrow \int_{\vec{r}(t_0)}^{\vec{r}(t)} d\vec{r} = \int_{t_0}^t \vec{v}(t) dt$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{r}(t) = \vec{r}(t_0) + \int_{t_0}^t \vec{v}(t) dt}$$

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} \Rightarrow d\vec{v} = \vec{a} dt$$

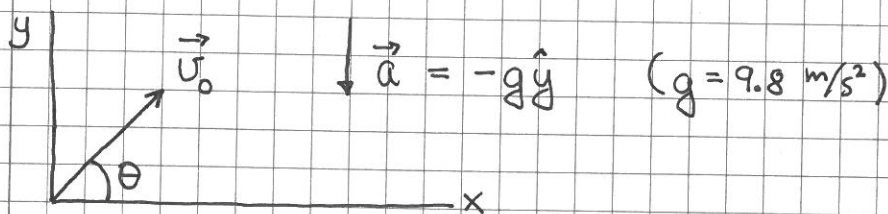
$$\Rightarrow \boxed{\vec{v}(t) = \vec{v}(t_0) + \int_{t_0}^t \vec{a}(t) dt}$$

Hvis $\vec{a}$ er konstant, og initialbetingelsene er $\vec{r}(0) = \vec{r}_0$, $\vec{v}(0) = \vec{v}_0$:

$$\vec{v}(t) = \vec{v}_0 + \vec{a} t \quad ; \quad \vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{v}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2$$

Eks: Skrått kast, med $\vec{r}(0) = 0$ og $\vec{v}(0) = \vec{v}_0$

(4)

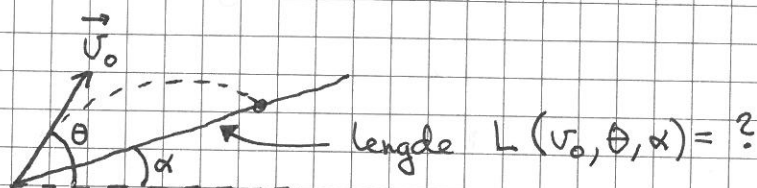

$$\vec{r}(t) = \vec{v}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2 = \underbrace{(v_0 t \cos \theta)}_{x(t)} \hat{x} + \underbrace{(v_0 t \sin \theta - \frac{1}{2} g t^2)}_{y(t)} \hat{y}$$

Eliminer t og vis at banen $y(x)$ blir en parabel.

Øving 1:

- Kast i motbakke

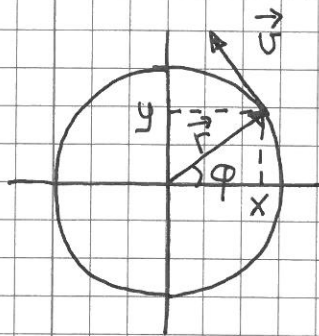
- Gitt $a(v)$, hva blir $v(t)$ (med kjent $v(0) = v_0$) ?

Tips: $dt = dv/a(v) \Rightarrow t = \int_{v_0}^v dv/a(v)$

Sirkelberegelse

[YF 3.4; LL 1.7, 1.8]

(5)

⇒ Ofte lurt med polarkoordinater (r, φ) , fordi $r =$ afstand fra origo er konstant.
 $\varphi =$ vinkel mellem x-aksen og $\vec{r}$
($\varphi > 0$ mot klokka)

Ser fra figuren:

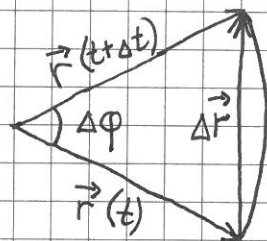
$$x = r \cos \varphi, \quad y = r \sin \varphi, \quad y/x = \tan \varphi, \quad r = |\vec{r}| = \sqrt{x^2 + y^2}$$

$$\vec{r} = r \cos \varphi \hat{x} + r \sin \varphi \hat{y}$$

Vinkel = buelengde / radius:

$$\Delta \varphi = \Delta s / r$$

$$[\varphi] = \text{m/m} = 1$$

$\Delta s =$ lengden av sirkelbueelement

Vinkelhastighet = vinkelendring pr tidsenhet:

$$\omega = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \varphi}{\Delta t} = \frac{d\varphi}{dt} = \dot{\varphi} \quad [\omega] = 1/s = s^{-1}$$

Når $\Delta t \rightarrow 0$ og $\Delta \varphi \rightarrow 0$, ser vi at $\Delta r (= |\Delta \vec{r}|) \rightarrow \Delta s = r \Delta \varphi$, og at $\Delta \vec{r} \perp \vec{r}$.

$$\text{Dermed: } \underline{\vec{v}} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{r}}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{r \Delta \varphi}{\Delta t} = r \frac{d\varphi}{dt} = \underline{r \omega}$$

Retning: $\vec{v} \parallel \Delta \vec{r}$ og $\Delta \vec{r} \perp \vec{r}$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{v} \perp \vec{r} \text{ ved sirkelberegelse}}$$

Uniform sirkelbevegelse hvis ω (og v) er konstant

⑥

$$\Rightarrow \varphi(t) = \omega t \quad (\text{antar } \varphi(0) = 0)$$

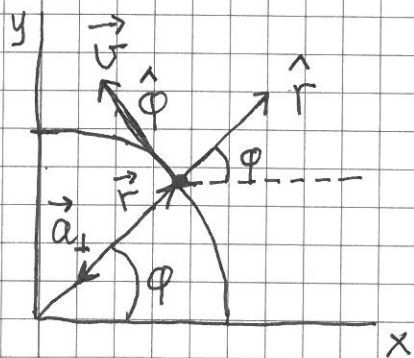
$$\Rightarrow \vec{r}(t) = \overbrace{r \cos \omega t}^{x(t)} \hat{x} + \overbrace{r \sin \omega t}^{y(t)} \hat{y}$$

$$\vec{v}(t) = -r\omega \sin \omega t \hat{x} + r\omega \cos \omega t \hat{y}$$

$$\vec{a}_\perp(t) = -r\omega^2 \cos \omega t \hat{x} - r\omega^2 \sin \omega t \hat{y} = -\omega^2 \vec{r}(t)$$

Sentripetalakselerasjon:

$$\vec{a}_\perp = -\omega^2 \vec{r}$$

$$\vec{r} = r \hat{r}, \quad \vec{v} = v \hat{\phi}$$

$$\vec{a}_\perp = -\omega^2 r \hat{r} = -\frac{v^2}{r} \hat{r}$$

$$\hat{r} = \hat{x} \cos \varphi + \hat{y} \sin \varphi$$

$$\hat{\phi} = -\hat{x} \sin \varphi + \hat{y} \cos \varphi$$

Baneakselerasjon:

$$\bullet \quad a_{\parallel} = \dot{v} = \frac{d}{dt}(\omega r) = r \dot{\omega}$$

$$\text{Total akselerasjon: } \vec{a} = \vec{a}_\perp + \vec{a}_{\parallel} = -\omega^2 r \hat{r} + r \dot{\omega} \hat{\phi}$$

$$\text{Vinkelakselerasjon: } \alpha = \dot{\omega} = \ddot{\varphi} \quad [\alpha] = s^{-2}$$

$$\text{Periode (omløpstid): } T \quad [T] = s$$

$$\text{Frekvens: } f = \# \text{ omlop pr tidsenhet} \quad [f] = \text{Hz} (= s^{-1})$$

$$\Rightarrow v = \frac{2\pi r}{T}, \quad T = \frac{2\pi r}{v} = \frac{2\pi}{\omega}, \quad f = \frac{1}{T} = \frac{\omega}{2\pi}$$

Newtons lover

[YF 4,5 ; LL 2,3]

(7)

N1:

$$\vec{F} = 0 \Rightarrow \vec{v} = \text{konst.}$$

[Hvis netto ytre kraft $\vec{F} = 0$ på et legeme, forblir det i ro eller i rettlinjet bevegelse med konstant hastighet $\vec{v}$]

N2:

$$\vec{F} = m\vec{a}$$

[Et legemes akselerasjon er proporsjonal med netto ytre kraft $\vec{F}$,
 $\vec{a} = \vec{F}/m$; $m =$ legemets masse]

N3:

$$\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$$

[Hvis A virker på B med kraft $\vec{F}_{AB}$, virker B på A med kraft $\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$] [A og B vekselvirker]

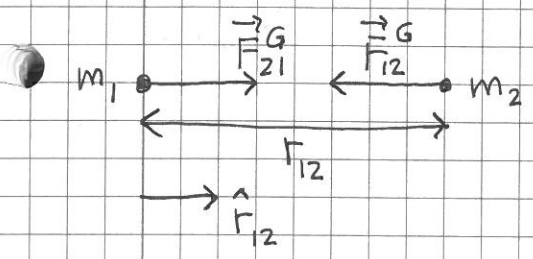
Enhet: $[F] = \text{kg} \cdot \text{m}/\text{s}^2 = \text{N}$ (newton)

Fundamentale krefter [YF 5.5; LL 2.1]

Viktig i TFY4106 er gravitasjonskrefter (svak tiltrekning mellom masser) og elektromagnetiske krefter (tiltrekning eller frastøting mellom ladninger).

[Dessuten kjernekrefter, svake og sterke, med rekkevidde hhv ca 10^{-18} og 10^{-15} m ; beskriver hhv radioaktive prosesser og at kjernepartikler holdes sammen]

Newtons gravitasjonslov:

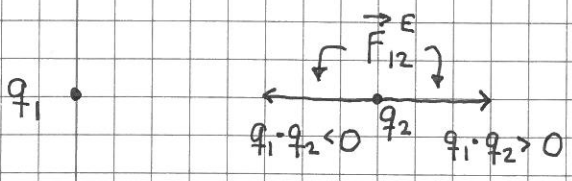

$$\vec{F}_{12}^G = -G \frac{m_1 m_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$$

$$G \approx 6.67 \cdot 10^{-11} \text{ Nm}^2/\text{kg}^2$$

(gravitasjonskonstanten)

Coulombs lov:

$$\vec{F}_{12}^E = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{q_1 q_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$$

$$[q] = C = A \cdot s \text{ (coulomb)}$$

$$\epsilon_0 \approx 8.85 \cdot 10^{-12} \text{ C}^2/\text{Nm}^2$$

(vakuumpermittiviteten)

For to elektroner, med $q = -e = -1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$ og $m = m_e = 9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$, er $|F_E/F_G| \sim 10^{43}$ slik at F_G kan neglisjeres.

Mellom himmellegemer er $F_G \gg F_E$.

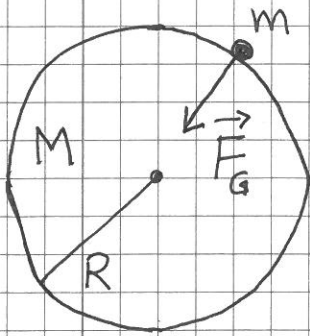
Mellom "dagligdagse" objekter er typisk $F_E \gg F_G$, selv med elektrisk nøytrale objekter.

I tillegg kommer F_G fra jorda.

Dvs: Både F_E og F_G styrer hverdagen på jorda.

Tyngde

[YF 4.4 ; LL 2.5]

Kraft på m fra jorda: $F_G = G \frac{mM}{R^2} = mg$
 med

$$g = GM/R^2 \approx 6.67 \cdot 10^{-11} \cdot 6 \cdot 10^{24} / (6370 \cdot 10^3)^2$$

$$\approx 9.8 \text{ m/s}^2 = \text{tyngdens akselerasjon}$$

[Kan regne som om hele jordmassen M var samlet i sentrum!]

Har "fritt fall" hvis F_G er enestekraft på m ; da er

$$mg = ma \quad (N2)$$

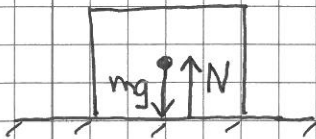
altså

$$a = g = 9.8 \text{ m/s}^2$$

Kontaktkrefter

[YF 4.1 ; LL 3]

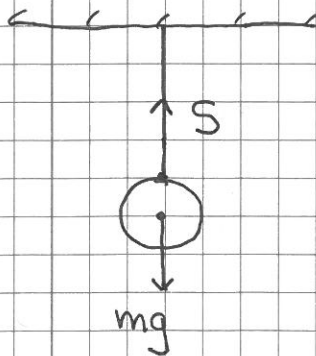
Normalkraft:

N = netto frastøtende coulombkraft fra bordet på klossen

Hvis kloss i ro: $N = mg$ (pga N1)

Snordrag:

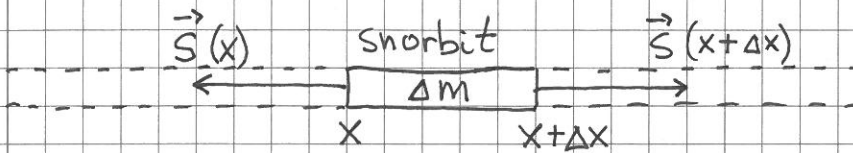

S = netto tiltrekkende coulombkraft fra snora på kule

Hvis kule i ro: $S = mg$ (N1)

[Oppg: Forklar N3 i disse to tilfellene]

Snordraget er ofte konstant:

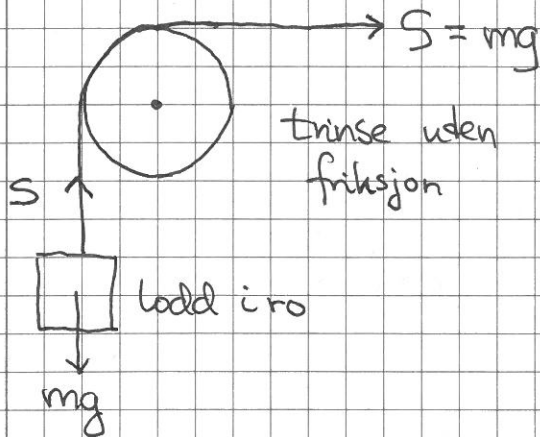

N2: $\vec{S}(x + \Delta x) + \vec{S}(x) = \Delta m \cdot \vec{a}$ (antar $\Delta m \cdot g \ll S$)

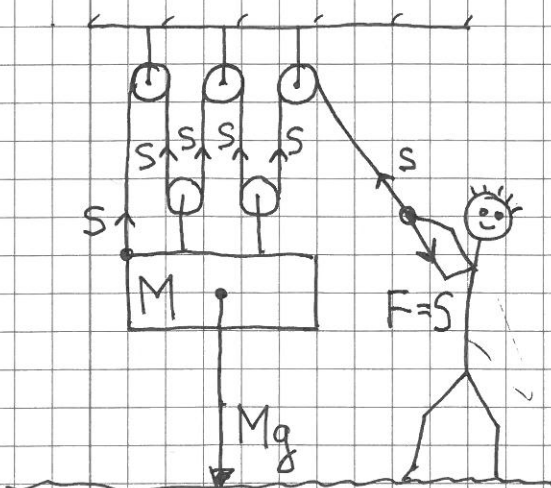
Hvis $\Delta m \approx 0$ (eller $\vec{a} = 0$), er $\vec{S}(x + \Delta x) = -\vec{S}(x)$,

dos konstant $S = |\vec{S}|$ i hele snora

Trinser endrer retningen på $\vec{S}$:

Talje:

$N1 \Rightarrow 5S = Mg$

$S = Mg/5$

Friksjon [YF 5.3; LL 3.1]

- Kontaktkrefter (coulombkrefter) rettet mot relativ bevegelse, evt. mot relativ bevegelse som oppnås uten friksjon.

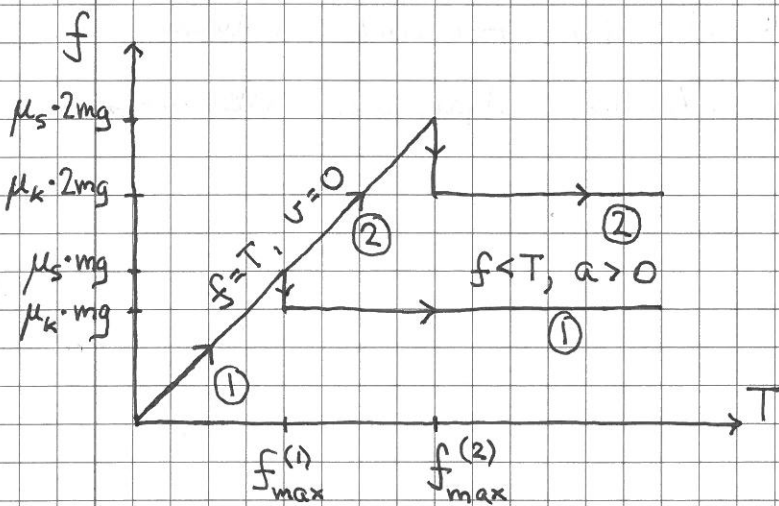
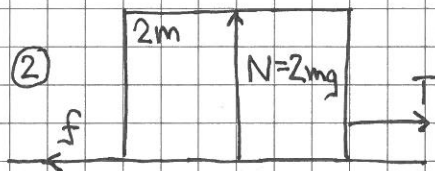
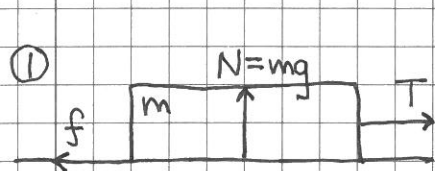
Tørr friksjon:

$T =$ trekk-kraft

$f =$ friksjonskraft fra underlaget på klossen

$N = mg$ (pga N1)

— / — kloss i ro
 — — — kloss i bevegelse

Statisk friksjon: $v = 0, f = T, f_{max} = \mu_s N$ ($f \leq \mu_s N$)

Kinetisk — " —: $v > 0, f = \mu_k N, \mu_k < \mu_s$

Ujevnheter i kontaktflatene $\Rightarrow$ best "grep" i statistisk tilfelle:

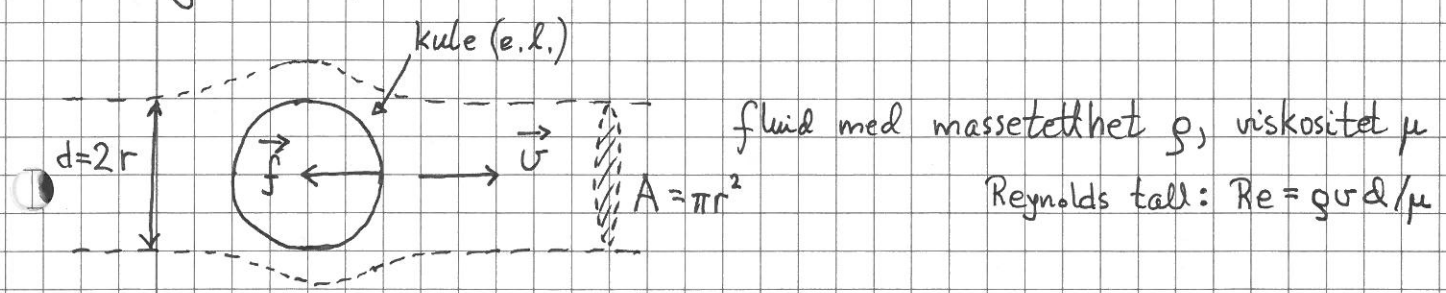

Kloss i bevegelse "flyter" litt oppå $\Rightarrow \mu_s > \mu_k$

Statisk (μ_s) og kinetisk (μ_k) friksjonskoeffisient, noen tall:

	μ_s	μ_k
Tre mot tre	0.25-0.50	0.2
Gummi mot tørr asfalt	1.0	0.8
— — våt — —	0.3	0.25

Friksjon i fluider [YF 5.3 ; LL 8]

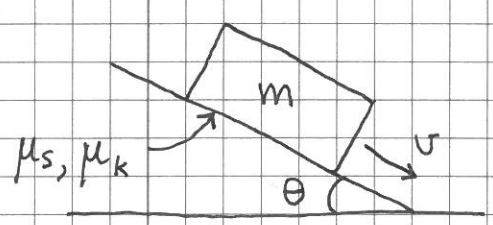
Liten $U \Rightarrow$ pen, laminær strømning av fluidet omkring et (liten Re) symmetrisk objekt, $\vec{f} = -k\vec{U} = -kU\hat{U} = -6\pi\mu r U\hat{U}$ (kule)

Stor $U \Rightarrow$ turbulent strømning, (stor Re) $\vec{f} \approx -D U^2 \hat{U} = -\frac{1}{2} C_d A \rho U^2 \hat{U}$ ($A = \pi r^2$)
 "drag" -koeffisient

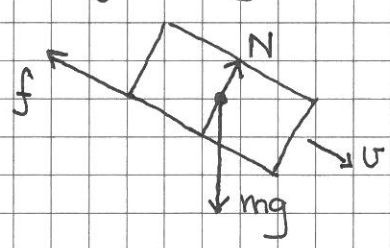
Problemløsning ; strategi og eksempler [YF5; LL3]

- Finn alle ytre krefter $\vec{F}_i$ på legemet
- Tegn fritt-legeme-diagram, der omgivelsene erstattes av krefter på legemet ($m\vec{g}$, $\vec{S}$, $\vec{N}$, $\vec{f}$, ...)
- Velg hensiktsmessig koordinatsystem. Dekomponer.
- Bruk N2 : $\vec{a} = \sum_i \vec{F}_i / m$ (evt. N1 : $\sum_i \vec{F}_i = 0$)

Eks: Kloss(er) på skråplan [Øving 2 ; Lab 1]

Fritt-legeme-diagram:

Koordinatsystem:

$$N_{\perp} = N, \quad N_{\parallel} = 0, \quad f_{\parallel} = f, \quad f_{\perp} = 0$$

$$(mg)_{\perp} = mg \cos \theta, \quad (mg)_{\parallel} = mg \sin \theta$$

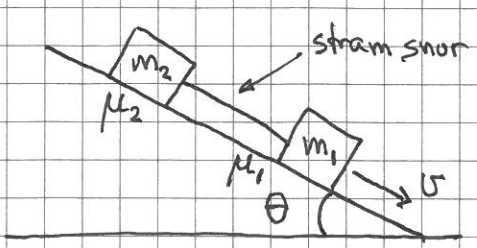
~~N1, \perp~~ : $N - mg \cos \theta = 0$

$$N2, \parallel : mg \sin \theta - f = ma = m \, dv/dt$$

$$\text{Statisk (} v=0 \text{): } f \leq \mu_s N$$

$$\text{Kinatisk (} v \neq 0 \text{): } f = \mu_k N$$

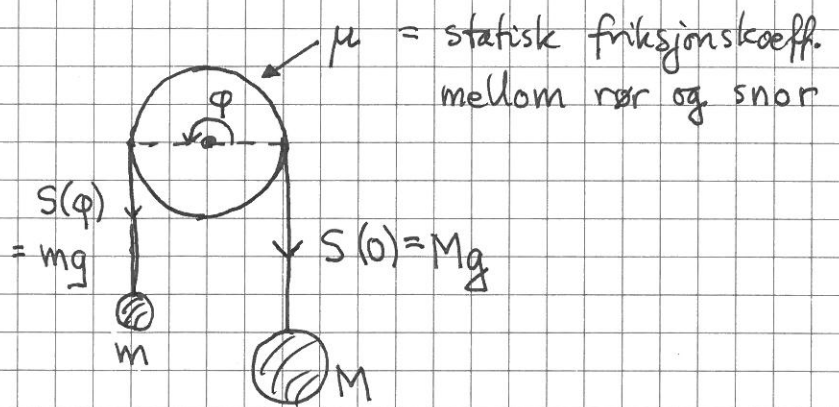
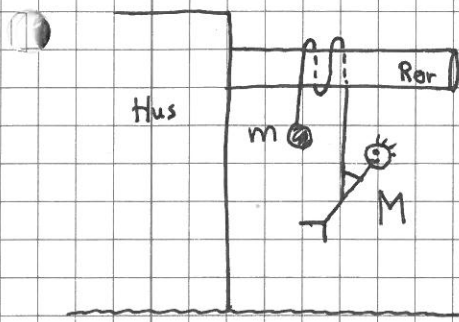
Lab 1 : (Øv.2)

Finn θ som gir konstant v !

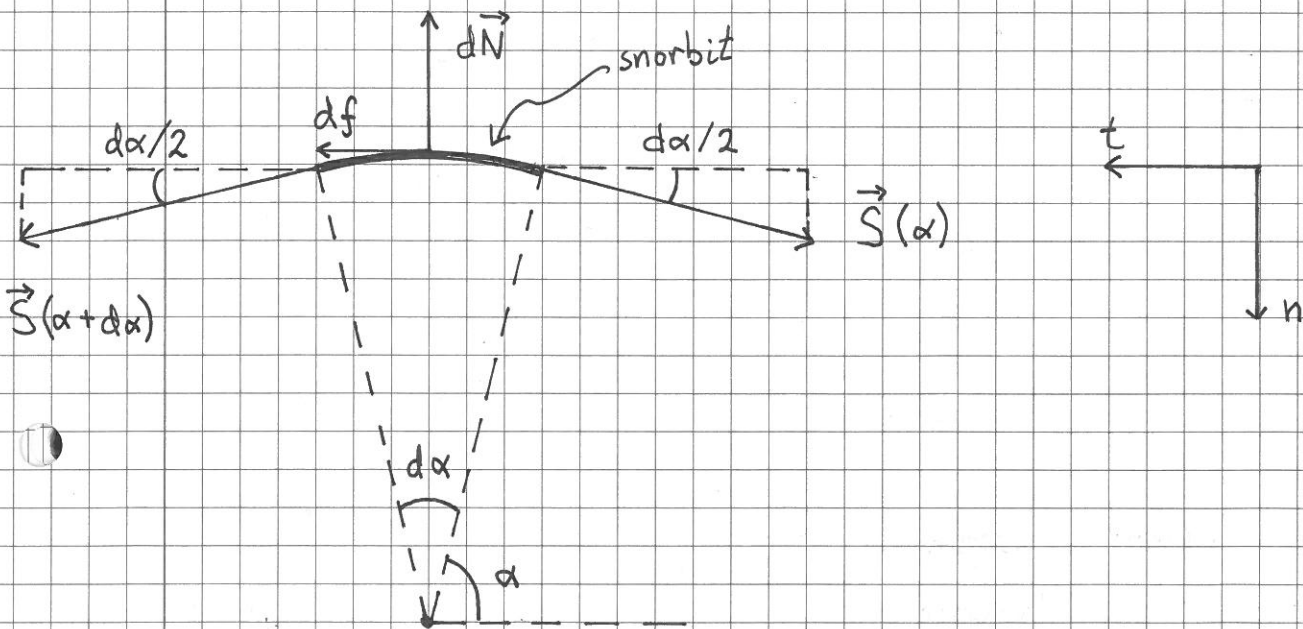
Eks: Snorfriksjon

[A. Wahl, Med livet som innsats (youtube)]

Bestem minste m som holder M oppe når det er kontakt mellom rør og snor over en vinkel φ . (Her: $\varphi = (1+2N)\pi$)

S er ikke konstant $\Rightarrow$ Vi ser på liten snorbit:

- $\vec{S}$ = krefter på snorbit fra resten av snora
- $d\vec{N}$ = normalkraft fra rør på snorbit
- $d\vec{f}$ = friksjonskraft ————— ;
- minste mulige m når $df = \mu dN$

Snorbit i ro $\Rightarrow \vec{S}(\alpha+dx) + \vec{S}(\alpha) + d\vec{N} + d\vec{f} = 0$

Dekomponerer tangentielt og normalt snorbitten:

$$(t) \quad S(\alpha+d\alpha) \cos \frac{d\alpha}{2} - S(\alpha) \cos \frac{d\alpha}{2} + df = 0$$

$$(n) \quad S(\alpha+d\alpha) \sin \frac{d\alpha}{2} + S(\alpha) \sin \frac{d\alpha}{2} - dN = 0$$

Når $d\alpha \ll 1$, er $\cos \frac{d\alpha}{2} \approx 1$ og $\sin \frac{d\alpha}{2} \approx \frac{d\alpha}{2}$.

Dessuten:

$$S(\alpha+d\alpha) - S(\alpha) = dS, \quad S(\alpha+d\alpha) + S(\alpha) = 2S, \quad df = \mu dN$$

$$\Rightarrow \left. \begin{array}{l} (t) \quad dS = -\mu dN \\ (n) \quad S d\alpha = dN \end{array} \right\} \begin{array}{l} (t)/(n) \text{ gir} \\ dS/S = -\mu d\alpha \end{array}$$

Må integrere, fra $\alpha=0$ til $\alpha=\varphi = (1+2N)\pi$, for å finne m/M :

$$\int_{S(0)}^{S(\varphi)} \frac{dS}{S} = - \int_0^{\varphi} \mu d\alpha \Rightarrow \ln S(\varphi) - \ln S(0) = -\mu\varphi$$

$$\Rightarrow \ln \frac{S(\varphi)}{S(0)} = \ln \frac{mg}{Mg} = \ln \frac{m}{M} = -\mu\varphi = -\mu(1+2N)\pi$$

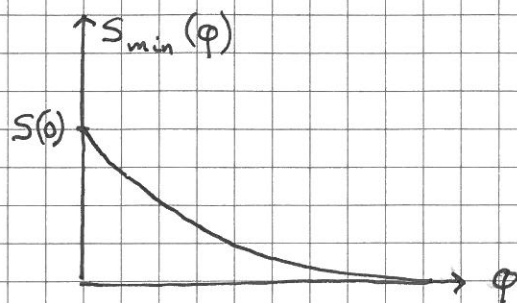
$$\Rightarrow \underline{\underline{\frac{m}{M} = e^{-\mu(1+2N)\pi}}} \quad \left[\text{Mer generelt: } S_{\min}(\varphi) = S(0)e^{-\mu\varphi} \right]$$

Eks: Plastrør og nylonenor: $\mu \approx 0.17$ [Øving 3]

$$N=3 \Rightarrow \exp[-0.17 \cdot 7\pi] \approx 0.02$$

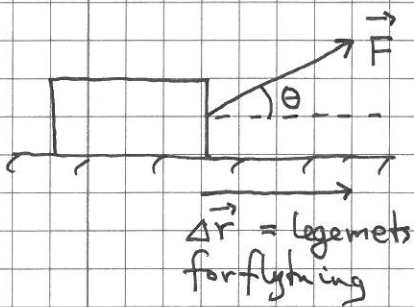
$$M=500g \Rightarrow m \approx 10g$$

(som stemmer bra med eksperimentet!)

Arbeid og energi [YF 6,7 ; LL 4]

Arbeid [YF 6.1-6.3 ; LL 4.1]

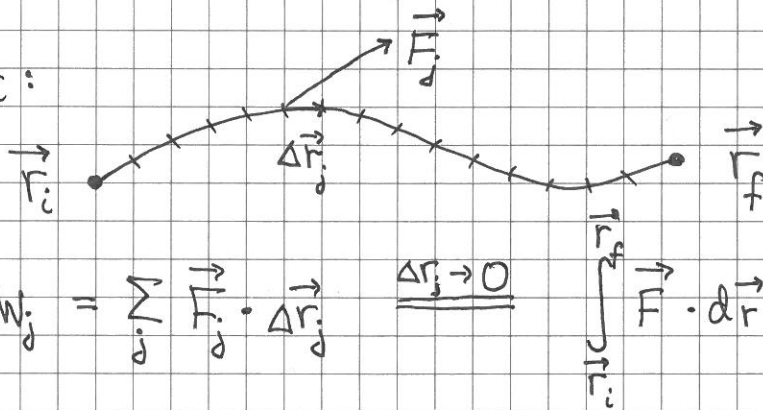

$$\Delta W = \vec{F} \cdot \Delta \vec{r} = F \cdot \Delta r \cdot \cos \theta$$

= arbeid utført av ytre kraft $\vec{F}$ på legemet

Enhet: $[W] = N \cdot m = J$ (joule)

Generelt:

$$W = \sum_j \Delta W_j = \sum_j \vec{F}_j \cdot \Delta \vec{r}_j \quad \underline{\underline{\Delta r_j \rightarrow 0}} \quad \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

= arbeid utført av $\vec{F}$ ved forflytning fra $\vec{r}_i$ til $\vec{r}_f$

Effekt [YF 6.4 ; LL 4.1]

effekt = arbeid (energi) pr tidsenhet

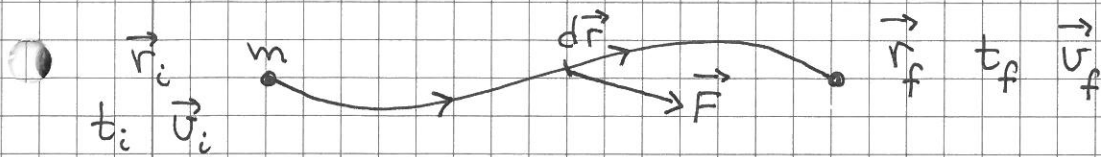
$$P = \frac{dW}{dt} = \frac{\vec{F} \cdot d\vec{r}}{dt} = \vec{F} \cdot \vec{v}$$

$$[P] = J/s = W \text{ (watt)}$$

Eks: $P = 1 \text{ kW}$ gir årlig energiforbruk $10^3 \text{ W} \cdot 366 \cdot 24 \text{ h} =$
 $= 8.784 \text{ MWh} (= 3.16 \cdot 10^{10} \text{ J}) \hat{=} 7352 \text{ kr i 2014}$
(inkl nettleie og avgifter)

Kinetisk energi [YF 6.2; LL 4.2]

17

$$W = \int_{\vec{r}_i}^{\vec{r}_f} \vec{F} \cdot d\vec{r} \stackrel{N_2}{=} \int_{t_i}^{t_f} m \frac{d\vec{v}}{dt} \cdot \vec{v} dt = m \int_{\vec{v}_i}^{\vec{v}_f} \vec{v} \cdot d\vec{v}$$

$$d(v^2) = d(\vec{v} \cdot \vec{v}) = d\vec{v} \cdot \vec{v} + \vec{v} \cdot d\vec{v} = 2\vec{v} \cdot d\vec{v}$$

$$\Rightarrow W = \frac{1}{2} m \int_{v_i^2}^{v_f^2} d(v^2) = \frac{1}{2} m v_f^2 - \frac{1}{2} m v_i^2$$

Kinetisk energi: $K = \frac{1}{2} m v^2$

$$\Rightarrow W = K_f - K_i = \Delta K$$

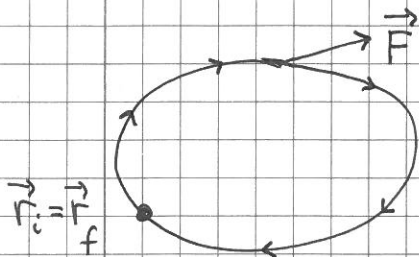
Dvs: Arbeid W utført på legeme med masse m tilsvarer endringen ΔK i legemets kinetiske energi, $K = \frac{1}{2} m v^2$.

Konservativ kraft

[YF 7.3; LL 4.4]

18

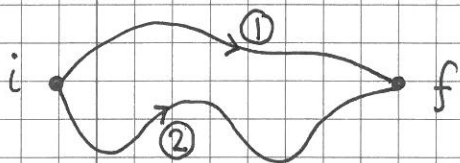
- I et konservativt system tapes ikke mekanisk energi til andre energiformer (f.eks. varme).

Hvis $\vec{F}$ er konservativ, er $K_f = K_i$,
dvs $W = \Delta K = 0$,

dvs $\oint \vec{F} \cdot d\vec{r} = 0$ ($\oint$ = integral rundt lukket kurve)

- Da er arbeidet W utført av $\vec{F}$ uavhengig av veien:

$$W_1 = \int_{\text{①}} \vec{F} \cdot d\vec{r} = \int_{\text{②}} \vec{F} \cdot d\vec{r} = W_2$$

Potensiell energi [YF 7.1-7.4; LL 4.3-4.4]

Hvis $\vec{F}$ er konservativ, er

$$U(\vec{r}) = - \int_{\vec{r}_0}^{\vec{r}} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

potensiell energi i $\vec{r}$, med valget $U(\vec{r}_0) = 0$.

Merk: Bare forskjeller i pot. energi har fysisk betydning.

[Matte 2: $\oint \vec{F} \cdot d\vec{r} = 0 \Rightarrow \nabla \times \vec{F} = 0$

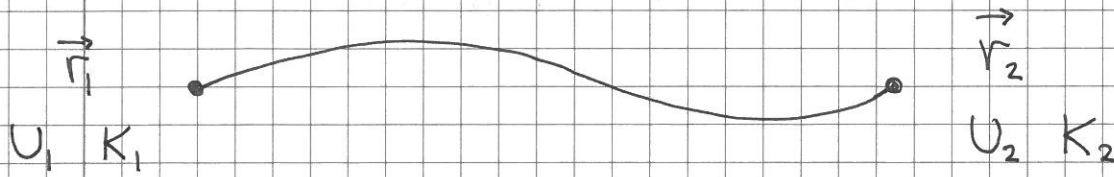
$U = - \int \vec{F} \cdot d\vec{r} \Rightarrow \vec{F} = -\nabla U$]

Mekanisk energibevarelse [YF 7.1-7.3; LL 4.5]

(19)

• Anta et konservativt system.

$$U_1 - U_2 = \int_{\vec{r}_0}^{\vec{r}_1} \vec{F} \cdot d\vec{r} + \int_{\vec{r}_0}^{\vec{r}_2} \vec{F} \cdot d\vec{r} \quad (\text{vilkårlig } \vec{r}_0)$$

$$= \int_{\vec{r}_1}^{\vec{r}_2} \vec{F} \cdot d\vec{r} = W = K_2 - K_1$$

$$\Rightarrow \boxed{K_1 + U_1 = K_2 + U_2}$$

Dvs: Total mekanisk energi,

$$E = K + U$$

er konstant (bevart)

i et konservativt system.

Tyngdekraften er konservativ.

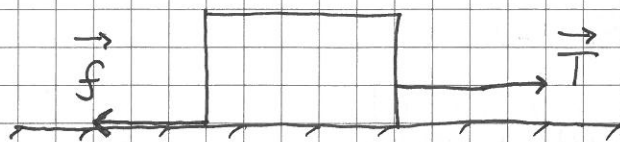
Friksjonskrefter er ikke konservative.

(Men coulombkraften er konservativ!)

Friksjonsarbeid

[YF 7.3; LL 4.5]

(20)

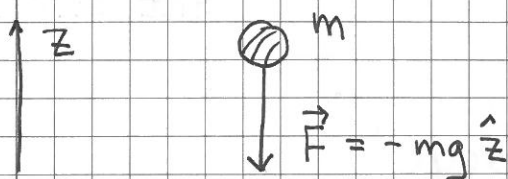

$$W_{fr} = \int_{\vec{r}_1}^{\vec{r}_2} \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \quad \text{fordi } \vec{f} \text{ alltid rettet mot } d\vec{r}$$

⇒ mekanisk energi omdannes til varme (og lyd)

$$\vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \text{ alltid} \Rightarrow \oint \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \text{ alltid}$$
$$\Rightarrow \vec{f} \text{ er ikke konservativ}$$

Eks 1: Fall i tyngdefeltet (bordtennisball)

- Anta $U(0) = 0$ og $v(0) = 0$
- Finn $U(z)$ og $v(z)$ ($z < 0$)
- Vurder effekt av luftmotstand

Løsn: Neglisjerer først luftmotstand ($\vec{f} = -\text{Du}^2 \hat{z} = \text{Du}^2 \hat{z}$)

$$U(z) = - \int_0^z \underbrace{(-mg\hat{z})}_{\vec{F}} \cdot \underbrace{(\hat{z} dz)}_{d\vec{r}} = \underline{\underline{mgz}}$$

Konservativ $\vec{F} \Rightarrow E = U + K$ er bevart

$$\Rightarrow U(z) + K(z) = U(0) + K(0) = 0$$

$$\Rightarrow mgz + mv(z)^2/2 = 0$$

$$\Rightarrow v(z) = \underline{\underline{\sqrt{-2gz}}} \quad (z < 0)$$

Med luftmotstand, $\vec{f} = -Dv^2 \hat{v}$, med

(21)

$$D = \frac{1}{2} \rho A c_d \approx \frac{1}{2} \cdot 0.5 \cdot \pi \cdot (0.020 \text{ m})^2 \cdot 1.3 \text{ kg/m}^3 \approx 4 \cdot 10^{-4} \text{ kg/m}$$

Maksimal hastighet ("terminalhastighet") når

$$\sum_i \vec{F}_i = 0 \Rightarrow D \cdot v_t^2 = mg \Rightarrow v_t = \sqrt{mg/D}$$

Bordtennisball: $m = 2.7 \text{ g} \Rightarrow v_t = \sqrt{0.0027 \text{ kg} \cdot 9.8 \frac{\text{m}}{\text{s}^2} / 4 \cdot 10^{-4} \text{ kg/m}}$
 $\approx \underline{8 \text{ m/s}}$

Anta at ballen slippes 5 m over bakken og at $v = v_t$ på bakken. ($v_{fn} = \sqrt{2 \cdot 9.8 \cdot 5} \text{ m/s} \approx 10 \text{ m/s}$)

Bestem friksjonsarbeidet $|W_f|$.

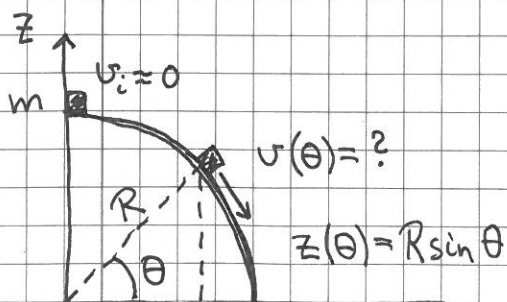
Løsn: $|W_f| = E_i - E_f$ (energien er bevart totalt sett!)

$$= mgh - \frac{1}{2} m v_t^2$$

$$= 0.0027 \text{ kg} \cdot \left(9.8 \frac{\text{m}}{\text{s}^2} \cdot 5 \text{ m} - \frac{1}{2} \cdot 8^2 \frac{\text{m}^2}{\text{s}^2} \right)$$

$$= \underline{0.046 \text{ J}} \quad (\approx 35\% \text{ av } E_i)$$

Eks 2: Glatt kuppel

Løsning: Anta $U(0) = 0 \Rightarrow E = mgR$

$$\Rightarrow \frac{1}{2} m v(\theta)^2 + mgz(\theta) = mgR$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{v(\theta) = \sqrt{2gR(1 - \sin \theta)}}}$$

Med økende kompleksitet:

- Hvor mistes kontakten med underlaget? [Øv 3/1d]
- Hvordan ta hensyn til friksjon?
- Hva med objekter som ruller og "slurer"?

Impuls [YF 8 ; LL 5]

= bevegelsesmengde = (linear) momentum

$$N2: \vec{F} = m \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d}{dt}(m\vec{v}) \quad \text{når } m = \text{konstant}$$

impuls = masse $\cdot$ hastighet

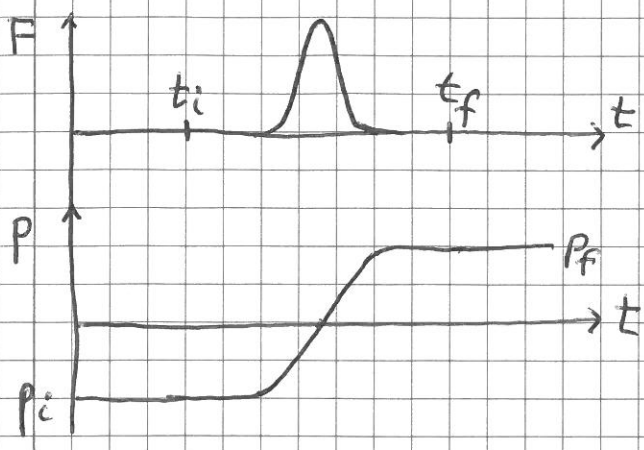
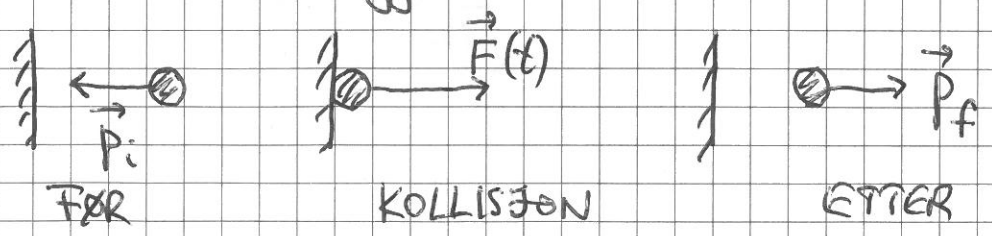
$$\vec{p} = m \vec{v}$$

$$[p] = \text{kg m/s}$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{F} = d\vec{p}/dt} \quad N2$$

Impulsbevarelse: Hvis $\sum \vec{F}_{\text{ytre}} = 0$, er legemets (evt systemets) impuls bevart

Eks: Ball mot vegg

Ballens impulsendring:

$$\Delta \vec{p} = \vec{p}_f - \vec{p}_i$$

$$= \int_{p_i}^{p_f} d\vec{p}$$

$$= \int_{t_i}^{t_f} \vec{F}(t) dt$$

Kollisjoner [YF 8.3, 8.4 ; LL 5.3]

23

Elastisk støt: $\Delta K = 0$; mek. energi bevart

Uelastisk " : $\Delta K < 0$; " " ikke bevart

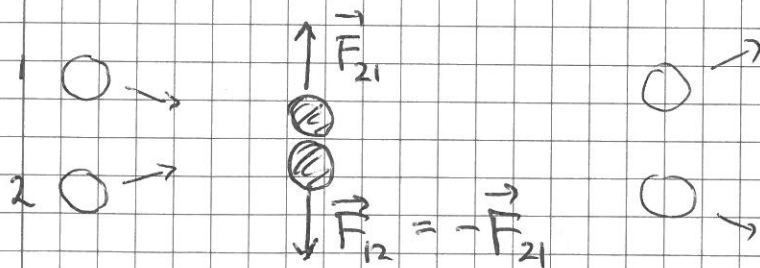
[Typisk kontinjerlig støt $\Rightarrow \Delta U = 0$]

Fullstendig uelastisk støt:

Sammenhengende legemer med felles hastighet etter kollisjonen; gir max energitap $|\Delta K|$

Tapt mek energi $\rightarrow$ deformasjon, varme, lyd

Indre krefter endrer ikke systemets totale impuls:

$$N2 \text{ og } N3 \Rightarrow \vec{F}_{21} = \frac{d\vec{p}_1}{dt} = -\frac{d\vec{p}_2}{dt} = -\vec{F}_{12}$$

$$\Rightarrow \frac{d}{dt} (\vec{p}_1 + \vec{p}_2) = \frac{d}{dt} \vec{p}_{\text{total}} = 0$$

$$\Rightarrow \vec{p}_{\text{total}} = \text{konst.}$$

$\Rightarrow$ Hvis $\vec{F}_{\text{ytre}}$ kan neglisjeres, er $\vec{p}_{\text{total}}$ bevart

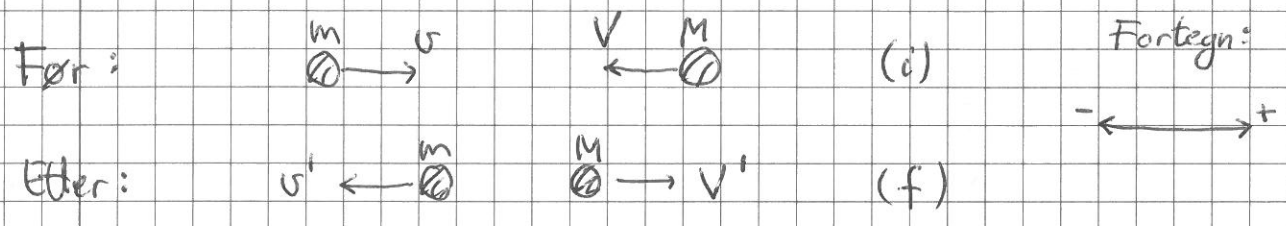
Ofte store krefter i sving i kontrante kollisjoner.

Eks: Bordtennisball, $u_i = -10 \text{ m/s}$, $u_f = +30 \text{ m/s}$, $\Delta t = 1 \text{ ms}$

$$\Rightarrow F_{\text{slag}} / G \approx \frac{m \Delta v / \Delta t}{mg} = \frac{40 \text{ m/s} / 10^{-3} \text{ s}}{10 \text{ m/s}^2} = \underline{4000}$$

$\Rightarrow$ Held OK å se bort fra G (ytre kraft!) i slaget!

Sentralt støt [YF 8.2-8.4; LL 5.3]

$$\Delta p = 0 \Rightarrow \underbrace{mu + MV}_{P_i} = \underbrace{mu' + MV'}_{P_f}$$

(a) Fullstendig uelastisk: $u' = V' = \frac{mu + MV}{m + M}$

(b) Delvis uelastisk: Har 1 lign. ($\Delta p = 0$) for 2 ukjente (u', V') $\Rightarrow$ Trenger 1 opplysning til.

(c) Elastisk, $\Delta K = 0$: $\frac{1}{2}mu^2 + \frac{1}{2}MV^2 = \frac{1}{2}mu'^2 + \frac{1}{2}MV'^2$

$$\Rightarrow m(u + u')(u - u') = M(V' + V)(V' - V) \quad (1)$$

$$\Delta p = 0 \Rightarrow m(u - u') = M(V' - V) \quad (2)$$

$$\frac{(1)}{(2)} \Rightarrow u + u' = V' + V \quad (3)$$

$$M \cdot (3) - (2) \text{ gir}$$

(25)

$$v' = \frac{M}{m+M} \left(2v + v \frac{m-M}{M} \right)$$

og dermed (pga "symmetri" $m \leftrightarrow M, v \leftrightarrow V$)

$$V' = \frac{m}{M+m} \left(2v + V \frac{M-m}{m} \right)$$

Eks: Ball mot vegg, elastisk støt

Løsn:

$$v' = \frac{M}{m+M} \left(0 + v \frac{m-M}{M} \right) \approx \frac{M}{M} \cdot v \cdot \left(-\frac{M}{M} \right) = -v$$

$$V' = \frac{m}{M+m} (2v + 0) \approx \frac{m}{M} \cdot 2v \approx 0$$

Impuls: $p = mv, P = MV = 0, p' = mv' = -mv,$

$$P' = MV' \approx M \cdot \frac{m}{M} \cdot 2v = 2mv$$

$$\Rightarrow \Delta p = (p' + P') - (p + P) = -mv + 2mv - mv = \underline{\underline{0}} \quad (\text{OK})$$

Energi: $K_m = \frac{1}{2}mv^2, K_M = 0, K_m' = \frac{1}{2}mv'^2,$

$$K_M' = \frac{1}{2}MV'^2 = \frac{1}{2}M \left(\frac{m}{M} 2v \right)^2 = 2 \frac{m}{M} mv^2 \approx 0$$

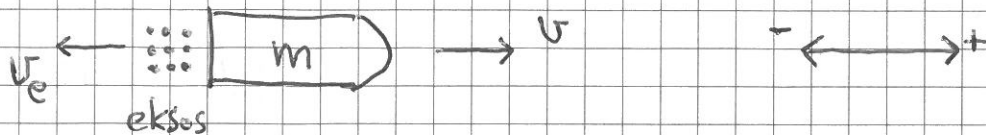
$$\Rightarrow \Delta K = (K_m' + K_M') - (K_m + K_M)$$

$$= \frac{1}{2}mv^2 - \frac{1}{2}mv^2 = \underline{\underline{0}} \quad (\text{OK})$$

Rakettprinsipp

[YF 8.6 ; LL 5.4]

26

$\frac{dm}{dt}$ = raketten's masseendring pr tidsenhet ; $\frac{dm}{dt} < 0$

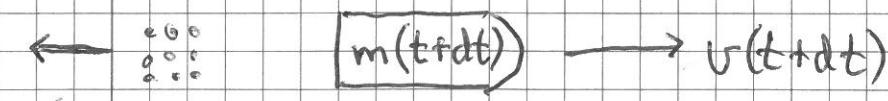
u = eksosens hastighet relativt raketten ; $u < 0$

v_e = et fast referansesystem

$$\Rightarrow v_e = u + v$$

Anta først $F_{\text{ytre}} = 0$ og bruk impulsbevarelse mellom tid t og $t+dt$ til å finne sammenheng mellom u og dm/dt , og raketten's akselerasjon $a = dv/dt$:

$$p(t) = m(t)v(t)$$

$$dm_e = -dm$$

$$\begin{aligned} p(t+dt) &= m(t+dt) \cdot v(t+dt) + dm_e \cdot v_e(t+dt) \\ &= [m(t) + dm] \cdot [v(t) + dv] - dm \cdot [u + v(t) + dv] \\ &= p(t) + \underbrace{m(t)dv - u dm}_{= 0} \quad (\text{når } p(t+dt) = p(t)) \end{aligned}$$

$$\Rightarrow m \cdot \frac{dv}{dt} = u \cdot \frac{dm}{dt} = u \dot{m}$$

(27)

dvs $F_{\text{skjuv}} = m \cdot a$ med $F_{\text{skjuv}} = u \dot{m} > 0$

I tyngdefeltet:

$$F_{\text{ytre}} = -mg$$

$\Rightarrow$ N2 for (rest-)raketten blir $F = ma$
med total kraft

$$F = F_{\text{skjuv}} + F_{\text{ytre}} = u \dot{m} - mg$$

[Ør. 4 / oppg 3: $m \frac{dv}{dt} = u \frac{dm}{dt} - mg \Rightarrow \int dv = u \int \frac{dm}{m} - g \int dt$ etc.]

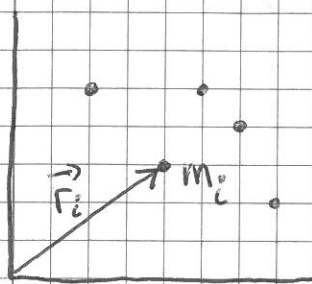
Til nå: I reelle punktmasser.

I neste omgang: Partikkelsystemer. Stive legemer.

Massecenter [YF 8.5, oppg 8.115+116; LL 5.6, 5.8, 6.1]

(28)

(= tyngdepunkt hvis $g = \text{konstant}$ i hele systemet)

Massecenter (CM) for N punktmasser

$m_1, m_2, \dots, m_N$ i pos. $\vec{r}_1, \vec{r}_2, \dots, \vec{r}_N$:

$$\vec{R}_{cm} = \frac{\sum_i m_i \vec{r}_i}{\sum_i m_i} = \frac{1}{M} \sum_i m_i \vec{r}_i$$

$$\text{Total masse: } M = \sum_i m_i$$

Kontinuerlig massefordeling: $m_i \rightarrow \Delta m_i \xrightarrow{\Delta m_i \rightarrow 0} dm$ (masseelement)

$$\Rightarrow \vec{R}_{cm} = \frac{1}{M} \int \vec{r} dm ; M = \int dm$$

↑ integral over der vi har masse

Må typisk uttrykke dm ved koordinater:

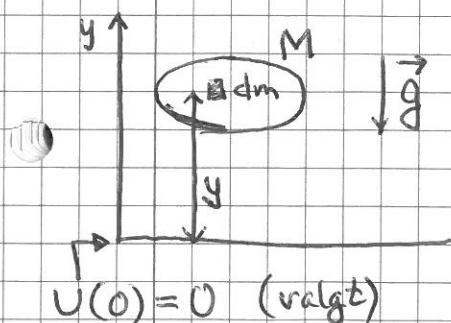
$$dm = \rho dV \text{ (3D)}, dm = \sigma dA \text{ (2D)}, dm = \lambda dl \text{ (1D)}$$

$\rho, \sigma, \lambda = \text{masse pr hvr volum-, flate-, lengdeenhet}$

$dV, dA, dl = \text{hvr volum-, flate-, lengdeelement}$

Hvis massen er uniformt fordelt, er $\frac{dm}{M} = \frac{dV}{V}$ etc.

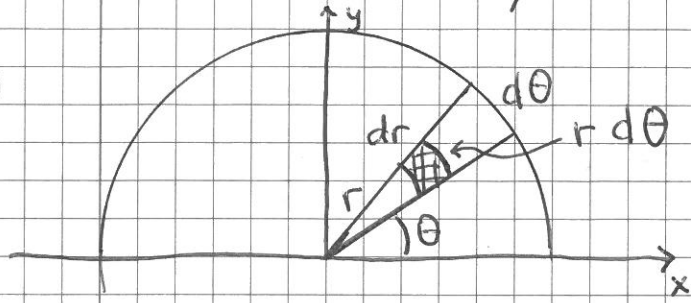
Eks: Pot. energi i tyngdefeltet (antar $g = \text{konstant}$)

$$U = \int dm gh = \int gy dm = g \int y dm = g M Y_{cm}$$

Dvs: Total U som om hele massen $M = \int dm$ er samlet i høyden $Y_{cm} = \frac{1}{M} \int y dm$, f.eks. i $\vec{R}_{cm}$

Eks: Halvsirkulær tynn skive, radius R

$$\frac{dm}{M} = \frac{dA}{A}$$

$$A = \pi R^2 / 2, \quad dA = dr \cdot r d\theta$$

$$y = r \sin \theta$$

$$X_{cm} = 0 \text{ pga symmetri} \Rightarrow \vec{R}_{cm} = Y_{cm} \hat{y}$$

$$Y_{cm} = \frac{1}{M} \int y dm = \frac{1}{A} \int y dA$$

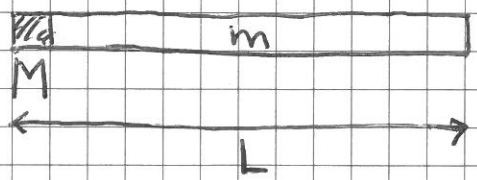
$$= \frac{2}{\pi R^2} \int_{r=0}^R \int_{\theta=0}^{\pi} r \sin \theta \cdot r d\theta dr$$

$$= \frac{2}{\pi R^2} \int_0^R r^2 dr \int_0^{\pi} \sin \theta d\theta = \frac{2}{\pi R^2} \cdot \frac{1}{3} R^3 \cdot \underbrace{\int_0^{\pi} (-\cos \theta)}_{=2}$$

$$= \underline{\underline{\frac{4}{3\pi} R}} \approx 0.42 R$$

[Vis at $Y_{cm} = 2R/\pi$ for bølge (1D)
og $Y_{cm} = 3R/8$ for halvkule (3D)]

Eks: Rør med lite lodd i enden

$$m = 165g$$

$$M = 305g$$

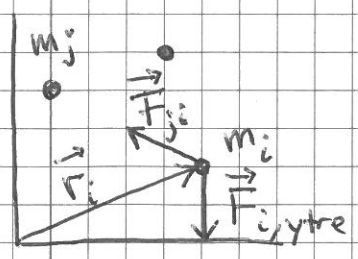
$$X_{cm} = \frac{1}{m+M} \left\{ M \cdot 0 + \int_0^L x dm \right\} = \frac{1}{m+M} \int_0^L x m \frac{dx}{L} = \underline{\underline{\frac{m}{2(m+M)} L}}$$

$$= \frac{165}{940} L \approx \underline{\underline{0.18 L}}$$

Tyngdepunktbevegelsen [YF 8.5; LL 5.8]

- Exp. (kast) viser at ~~CM~~ CM beveger seg som punktmasse i CM! (Parabel, se s. 4)

N punktmasser, $\vec{R}_{CM} = \frac{1}{M} \sum_i m_i \vec{r}_i$, $M = \sum_i m_i$

N2 for m_i :

$$m_i \ddot{\vec{r}}_i = \vec{F}_{i,ytre} + \sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji}$$

total ytre kraft på m_i

total indre kraft på m_i

Legger sammen N2 for alle $i = 1, 2, \dots, N$:

$$\sum_i m_i \ddot{\vec{r}}_i = \underbrace{\sum_i \vec{F}_{i,ytre}}_{\substack{\text{total ytre kraft} \\ \vec{F}_{ytre} \text{ på systemet}}} + \underbrace{\sum_i \sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji}}_{\substack{= \vec{F}_{21} + \vec{F}_{12} + \dots + \vec{F}_{N,N-1} + \vec{F}_{N-1,N} \\ = 0}}$$

$$\frac{d^2}{dt^2} \left(\sum_i m_i \vec{r}_i \right) = \frac{d^2}{dt^2} (M \vec{R}_{CM}) = M \ddot{\vec{R}}_{CM}$$

Konklusjon: $M \ddot{\vec{R}}_{CM} = \vec{F}_{ytre}$

CM beveger seg som om hele M er samlet i CM og utsettes for summen av alle ytre krefter på systemet, $\vec{F}_{ytre}$

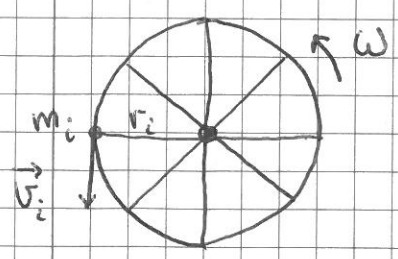
I tillegg kommer rotasjon om CM og vibrasjon om CM.

ROTASJON [YF 9,10 ; LL 6 (5)]

• Innledende observasjoner:

• Ren rotasjon (hjul)

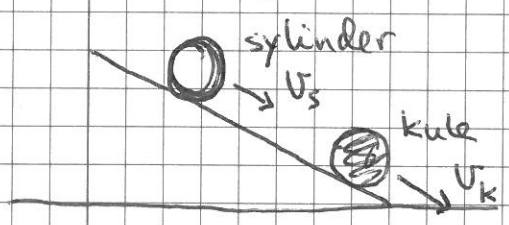
$$CM \Rightarrow i \text{ ro} \Rightarrow K_{\text{trans}} = \frac{1}{2} M R_{CM}^2 \dot{\omega}^2 = 0$$

men $K_{\text{rot}} \neq 0$

$$\text{Total impuls } \vec{P} = \sum_i m_i \vec{v}_i = 0$$

men dreieimpulsen $\neq 0$

• Rulling

Hvorfor oppstår rotasjon?

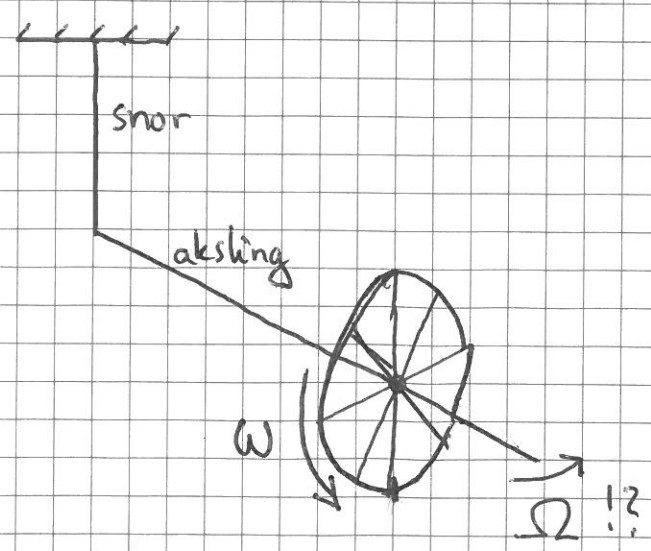
Hvor angreper kreftene?

Må ha dreiemoment!

Hvorfor blir $v_k > v_s$?

Har vi fiksjon her?

• Komplex dynamikk

Gyroskop.
Preesjon

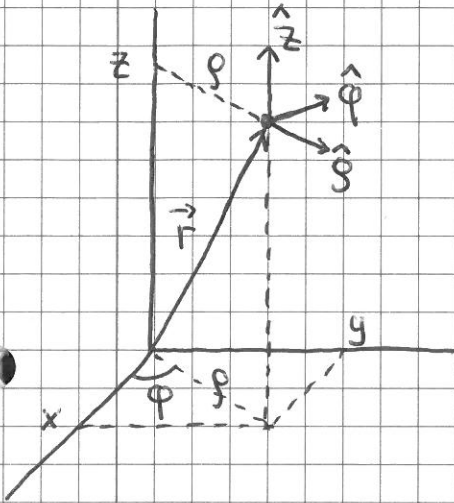
Sirkelbevegelse [YF 9.1-9.3; LL 1.8]

(32)

● Generalisering av s. 5-6.

Anta rotasjon om z-aksen

⇒ Bruker sylinderkoordin. (= polarkoord. + z)

$$\vec{r} = x\hat{x} + y\hat{y} + z\hat{z} = \rho\hat{\rho} + z\hat{z}$$

$$x = \rho \cos \varphi, \quad y = \rho \sin \varphi, \quad z = z$$

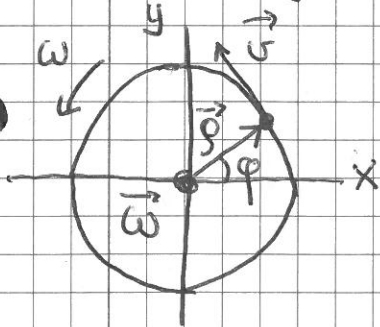
$$\rho = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad \tan \varphi = y/x$$

$$r = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2} = \sqrt{\rho^2 + z^2}$$

Bruker vinkelhastigheten som vektor til å "markere" rot.aksen:

$$\omega \rightarrow \vec{\omega} = \omega\hat{z} = \omega\hat{\omega}$$

Sett ned langs z-aksen:

$$\vec{v} = \frac{d\vec{s}}{dt} = \frac{\rho d\varphi}{dt} \hat{\varphi} = \rho \omega \hat{\varphi}$$

$$\vec{\omega} = \omega\hat{z}, \quad \vec{\rho} = \rho\hat{\rho}$$

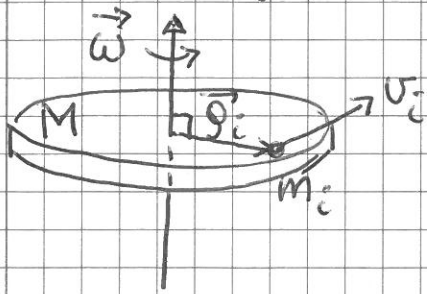
(ut av planet)

$$\Rightarrow \boxed{\vec{v} = \vec{\omega} \times \vec{\rho}}$$

Retning: $\hat{\varphi} = \hat{z} \times \hat{\rho}$ OK

Abs.verdi: $v = \omega \rho$ OK

Rotasjonsenergi, Tregghetsmoment [YF 9.4; LL 6.4, 6.3] (33)

$$\vec{v}_i = \vec{\omega} \times \vec{r}_i$$

$$v_i = \omega r_i$$

$$K = \sum_i \frac{1}{2} m_i v_i^2 = \frac{1}{2} \left(\sum_i m_i r_i^2 \right) \omega^2$$

$$I = \sum_i m_i r_i^2 = \text{legemets tregghetsmoment mhp valgt akse (gitt)}$$

Med kontinuertlig massefordeling:

$$m_i \rightarrow \Delta m_i \xrightarrow{\Delta m_i \rightarrow 0} dm ; \quad \sum_i \rightarrow \int \text{ over legemet}$$

$$\Rightarrow \boxed{I = \int r^2 dm} \quad r = \text{avstand fra akse til masselementet } dm$$

Dermed: $\boxed{K_{\text{rot}} = \frac{1}{2} I \omega^2}$ Rotasjonsenergi

K for stivt legeme [YF 10.3; LL 6.6]

Total beregelse = Translasjon av CM + Rotasjon om akse gjennom CM

$$\Rightarrow \boxed{K = K_{\text{trans}} + K_{\text{rot}} = \frac{1}{2} M V^2 + \frac{1}{2} I_0 \omega^2}$$

M = legemets masse, $\vec{V} = \vec{v}_{\text{CM}} = \text{CMs hastighet}$

I_0 = tregghetsmoment mhp rot. akse gjennom CM

$\vec{\omega}$ = vinkelhastigheten om ———— " ————

[Se eget notat for beviset, som ikke er pensum]

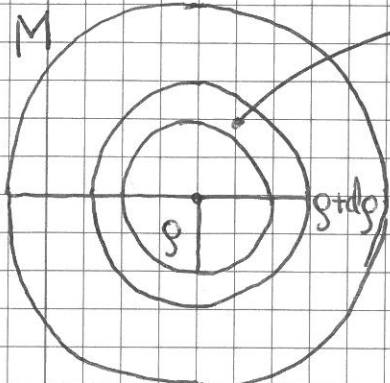
Eksempler på beregning av I [YF 9.6; LL 6.3]

(34)

• Eks 1: Ring / Hult sylinder

M $I_0 = \int \rho^2 dm = R^2 \int dm = \underline{\underline{MR^2}}$

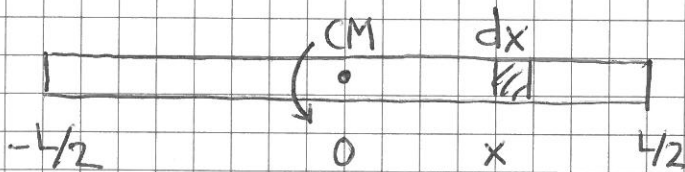
Eks 2: Rund skive / Kompakt sylinder

M R $\rho + d\rho$

$$dI_0 = dm \cdot \rho^2 = M \frac{dA}{A} \rho^2$$
$$= M \frac{2\pi \rho d\rho}{\pi R^2} \rho^2 = \frac{2M}{R^2} \rho^3 d\rho$$
$$\Rightarrow I_0 = \int dI_0 = \frac{2M}{R^2} \int_0^R \rho^3 d\rho = \frac{1}{2} MR^2$$

$= R^4/4$

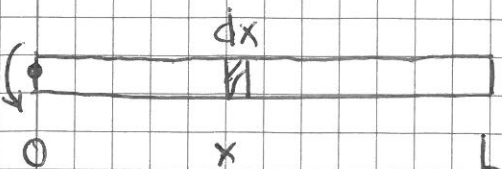
Eks 3: Tynn stang mhp CM (dvs akse $\perp$ stang, gjennom CM)

$$\rho = x, \quad dm = M \frac{dx}{L}$$

$$\Rightarrow I_0 = \int_{-L/2}^{L/2} x^2 M \frac{dx}{L} = \frac{M}{L} \left[\frac{1}{3} x^3 \right]_{-L/2}^{L/2} = \underline{\underline{\frac{1}{12} ML^2}}$$

Eks 4: Tynn stang, mhp akse gjennom stangas ende

  0 x L

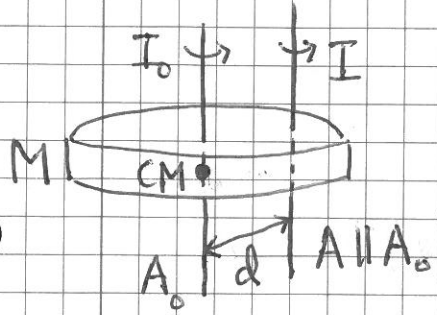
$$I = \int_0^L x^2 M \frac{dx}{L} = \underline{\underline{\frac{1}{3} ML^2}}$$

- Eks 5: Kuleskall $I_0 = \frac{2}{3} MR^2$
  - Eks 6: Kompakt kule $I_0 = \frac{2}{5} MR^2$
- } mhp akse gjennom CM

Steiners sats [YF 9.5; LL 6.3]

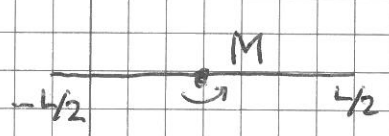
(= parallellakseteoremet)

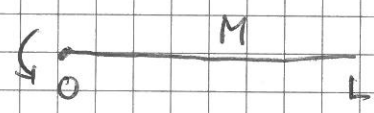
$I = I_0 + Md^2$

(Se eget notat for bevis)

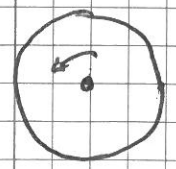
Eks 1: Tynn stang

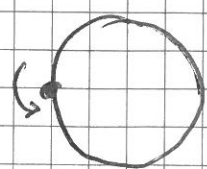
$d = L/2$

Eks 2: Kompakt kule

$d = R$

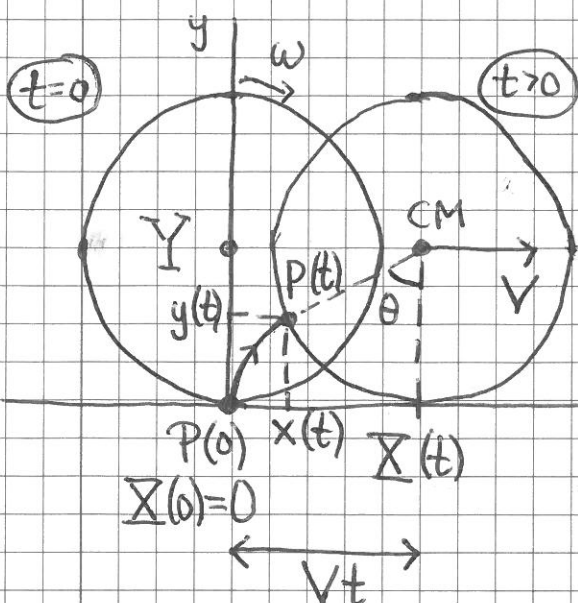

Rulling og sluring

[YF 10.3 ; LL 6.7]

(36)

Ren rulling

$P =$ punkt på periferien

$$= (x(t), y(t))$$

$$P(0) = (0, 0)$$

Fra figuren er banen til P : $x = X - R \sin \theta$, $y = R - R \cos \theta$

Pr def. er $\omega = \dot{\theta}$

Banen til CM: $X = V \cdot t = R \cdot \theta$; $Y = R$

$$\Rightarrow V = \dot{X} = R \dot{\theta} = R \omega$$

$$A = \ddot{X} = \dot{V} = R \ddot{\theta} = R \dot{\omega} = R \alpha$$

som er rollebetingelse(n)e:

$$\boxed{V = R\omega, A = R\alpha}$$

Hastigheden til P blir: $(\vec{v} = \dot{x} \hat{x} + \dot{y} \hat{y})$

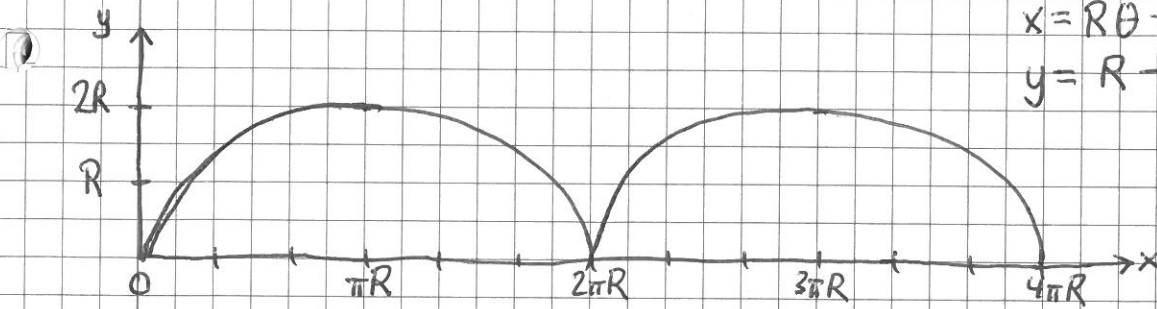
$$\dot{x} = \dot{X} - R \dot{\theta} \cos \theta = V (1 - \cos \theta)$$

$$\dot{y} = R \dot{\theta} \sin \theta = V \sin \theta$$

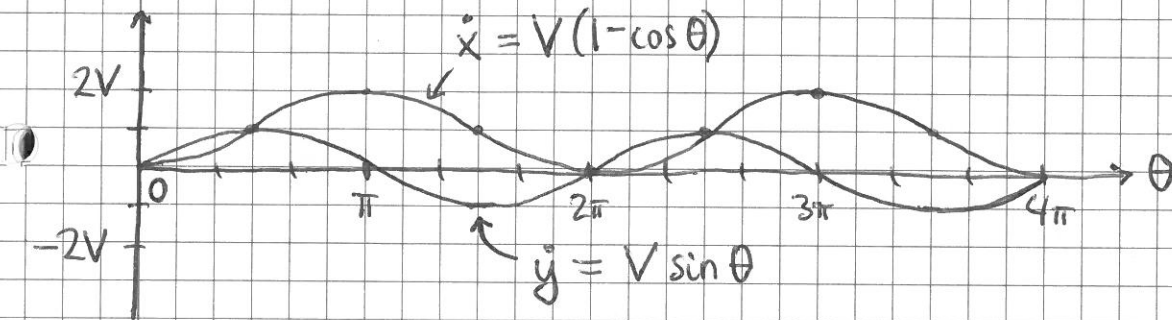
Banen til P er en sykloide:

$$x = R\theta - R\sin\theta$$

$$y = R - R\cos\theta$$

Hastighetskomponentene til P: (anta $V = \text{konst.}$)

Vi ser at $v_p = 0$ når $\theta = 0, 2\pi, 4\pi, \dots$, dvs når P er i kontakt med underlaget.

$$\Rightarrow P_f = \frac{dW_f}{dt} = \vec{f} \cdot \vec{v} = 0$$

• dvs intet effekttap pga friksjon ved ren rulling!

Selv om $\vec{f} \neq 0$! (Statisk friksjon: $f \leq \mu_s N$)

Retning på $\vec{f}$: Motsatt rettet "tenkt" relativhastighet $\vec{v}$ i kontaktpunktet, dvs den $\vec{v}$ som oppstår i det aktuelle problem når $f \rightarrow 0$.

[I virkeligheten noe tap av mekanisk energi også ved ren rulling, såkalt rullefriksjon. Denne byr vi oss ikke om her!]

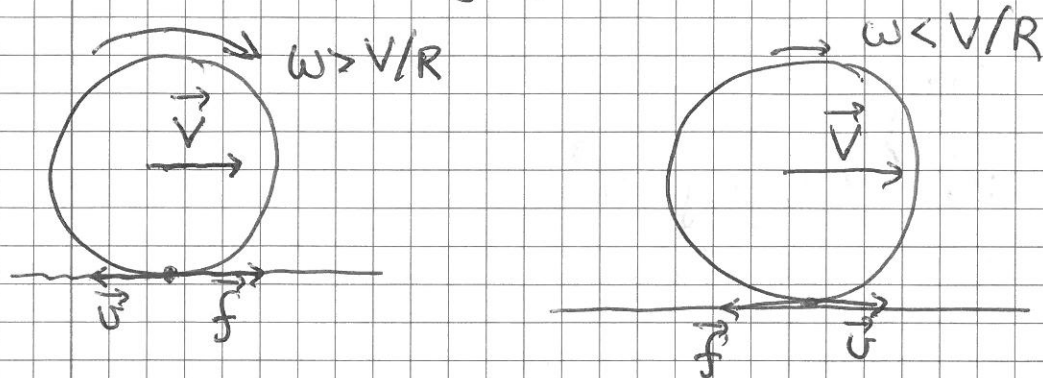
Sluring

• Hvis $\omega \neq V/R$, har vi en relativ hastighet

$$v = V - \omega R \neq 0$$

mellem legeme og underlag i kontaktpunktet.

Legemet roterer og glir; det slurer.

I begge tilfeller er $P_f = \vec{f} \cdot \vec{v} < 0$,
 med $f = \mu_k N$ (kinetisk friksjon).

Kinetisk energi ved ren rulling

$$K = \frac{1}{2} MV^2 + \frac{1}{2} I_0 \omega^2$$

$$I_0 = c \cdot MR^2 \quad (\text{ring } c=1; \text{ kule } c=\frac{2}{5}; \dots)$$

$$\omega = V/R$$

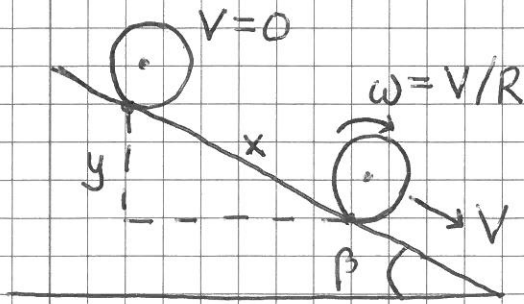
$$\Rightarrow K = \frac{1}{2} MV^2 + \frac{1}{2} c MR^2 \frac{V^2}{R^2} = \underline{\underline{(1+c) \frac{1}{2} MV^2}}$$

Eks: Kapplop på skråplanet

[YF 10.3; LL 6.8]

(39)

$M = \text{masse}$, $R = \text{radius}$,
 $I_0 = cMR^2 = \text{treghetsmom. mhp CM}$
Anta ren rulling ($\omega = v/R$).
Bestem V , $\dot{V}$, friksjonen f ,
og minste μ_s som gir ren rulling!

Exp: $\dot{V}(\text{kule}) > \dot{V}(\text{skive}) > \dot{V}(\text{kuleskall}) > \dot{V}(\text{hul sylinder})$

Løsning:

Kontaktpunkt i ro $\Rightarrow$ statisk friksjon, $f \leq \mu_s N$,

$W_f = 0$, og mek. energi E er bevart

$$\Rightarrow Mgy = (1+c)\frac{1}{2}MV^2; \quad y = x \sin\beta$$

$$\Rightarrow V = \sqrt{\frac{2gx \sin\beta}{1+c}}$$

som forklarer exp. kvalitativt, siden

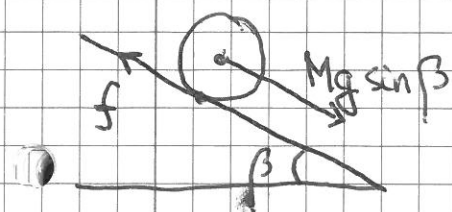
$$c(\text{kule}) = \frac{2}{5} < c(\text{skive}) = \frac{1}{2} < c(\text{kuleskall}) = \frac{2}{3} < c(\text{hul sylinder}) = 1$$

Akselerasjonen:

$$\dot{V} = \sqrt{\frac{2g \sin\beta}{1+c}} \frac{d}{dt} \sqrt{x}; \quad \frac{d}{dt} \sqrt{x} = \frac{1}{2} x^{-1/2} \frac{dx}{dt} = \frac{V}{2\sqrt{x}}$$

$$\Rightarrow \dot{V} = \frac{V}{\sqrt{x}} \cdot \frac{V}{2\sqrt{x}} = \frac{V^2}{2x} = \underline{\underline{g \frac{\sin\beta}{1+c}}}$$

Redusert med faktoren $(1+c)^{-1}$ pga friksjon $\vec{f}$ rettet oppover skråplanet. (Med $f=0$ blir $A = g \sin\beta$.)

$$N2: Mg \sin \beta - f = M\dot{V} = \frac{Mg \sin \beta}{1+c} \quad (40)$$

$$\Rightarrow f = \left(1 - \frac{1}{1+c}\right) Mg \sin \beta = \frac{c}{1+c} Mg \sin \beta$$

$$f_{\max} = \mu_s N = \mu_s Mg \cos \beta$$

$\Rightarrow$ ren rulling bare hvis $f_{\max} \geq f$

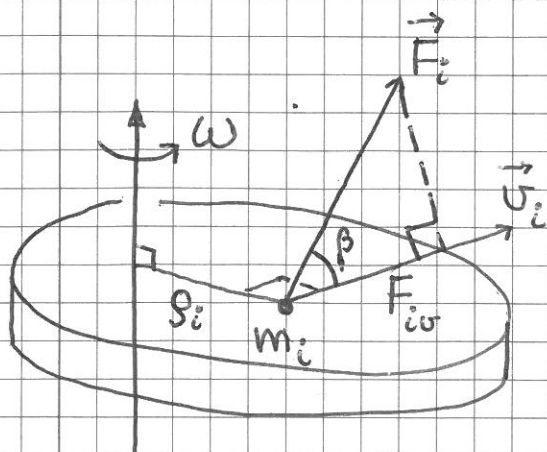
$$\Rightarrow \mu_s Mg \cos \beta \geq \frac{c}{1+c} Mg \sin \beta \Rightarrow \underline{\underline{\mu_s \geq \frac{c}{1+c} \tan \beta}}$$

Hul sylinder ($c=1$): $\mu_s \geq \frac{1}{2} \tan \beta$ etc.

Rotasjonsdynamikk

Akse med fast orientering

- På sett og vis endimensjonalt problem
- Dekker det meste vi skal ta for oss
- Hvis akse flytter seg, er det rotasjonsdelen av legemets totale bevegelse som beskrives

$$v_i = r_i \omega$$

$F_{i\omega}$ = komponent av $\vec{F}_i$ langs $\vec{v}_i$

$$\Rightarrow \vec{F}_i \cdot \vec{v}_i = F_{i\omega} v_i = F_{i\omega} r_i \omega$$

effekt tilført m_i

"kraft ganget med arm"

La oss regne ut $P = \sum_i \vec{F}_i \cdot \vec{v}_i =$ tilført

(41)

• ("rotasjons"-) effekt på to måter, ved

(a) å bruke N2, $\vec{F}_i = m_i \frac{d\vec{v}_i}{dt}$, og $v_i = \rho_i \omega$

(b) å bruker ^{kun} $v_i = \rho_i \omega$

$$(a) P = \sum_i m_i \frac{d\vec{v}_i}{dt} \cdot \vec{v}_i \stackrel{\text{se s.17}}{=} \frac{d}{dt} \sum_i \frac{1}{2} m_i v_i^2$$

$$= \frac{d}{dt} \left\{ \underbrace{\sum_i m_i \rho_i^2}_{= I} \right\} \cdot \frac{1}{2} \omega^2 = I \omega \frac{d\omega}{dt}$$

= I = konstant
for stivt legeme

$$(b) P = \sum_i F_{i\omega} v_i = \left\{ \sum_i F_{i\omega} \rho_i \right\} \omega = \tau \omega$$

$$\Rightarrow \boxed{\tau = I \dot{\omega}}$$

N2 for rotasjonsbevegelsen
om akse med fast orientering

Her er $\tau = \sum_i F_{i\omega} \rho_i =$ ytre dreiemoment
på legemet, mhp rotasjonsaksen, og

$I = \sum_i m_i \rho_i^2 =$ legemets treghetsmoment mhp
den samme rotasjonsaksen

Rotasjon og arbeid [YF 10.4; LL 6.4]

(42)

Vi har nå $\boxed{P = \tau \omega} = \tau \frac{d\varphi}{dt} =$ tilført effekt
når dreiemomentet $\tau = \sum_i \vec{r}_i \times \vec{F}_i$ virker, og legemet
roterer en vinkel $d\varphi$ i løpet av tiden dt .

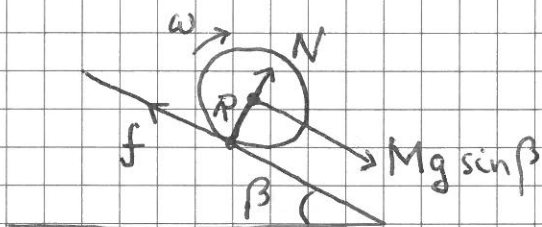
Fra før: $P = \frac{dW}{dt} =$ tilført arbeid pr tidsenhet

Dermed: $\boxed{dW = \tau d\varphi}$

Sammenlign med translasjon: $P = \vec{F} \cdot \vec{v}$, $dW = \vec{F} \cdot d\vec{r}$

Eks 1: Rulling på skråplan

$$\omega = v/R$$

$$\dot{\omega} = \dot{v}/R$$

N2, rot. om akse gjennom CM:

$\tau = f \cdot R =$ dreiemoment mhp akse gjennom CM

$$\Rightarrow f \cdot R = I_0 \dot{\omega} = cMR^2 \cdot \frac{\dot{v}}{R} = cMR\dot{v} \Rightarrow f = cM\dot{v}$$

N2, translasjon:

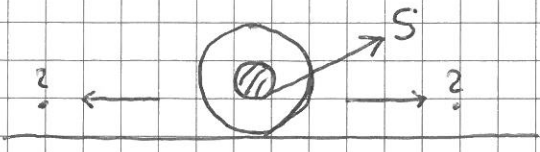
$$Mg \sin \beta - f = M\dot{v}$$

$$\Rightarrow Mg \sin \beta = M\dot{v} + f = (1+c)M\dot{v}$$

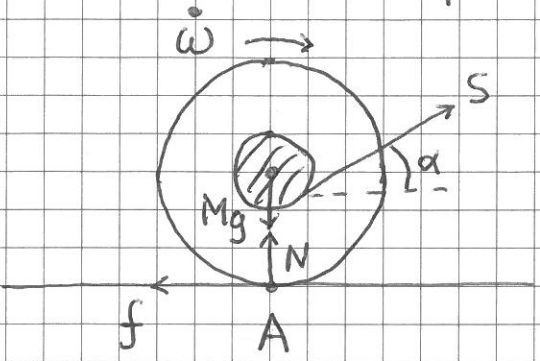
$$\Rightarrow \underline{\underline{\dot{v} = g \cdot \frac{\sin \beta}{1+c}}} \quad (\text{som s. 39})$$

Eks 2: Snelle

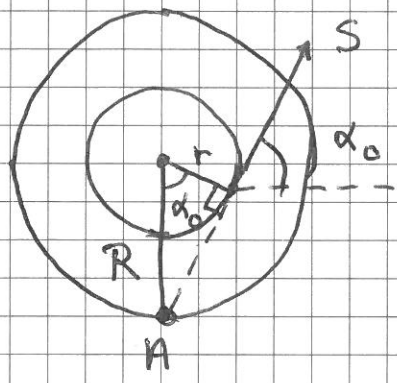

Kun S har arm mhp akse gjennom kontaktpkt. A:

Liten $\alpha \Rightarrow \dot{\omega}$ som i figuren
 Stor $\alpha \Rightarrow \dot{\omega}$ andre veien

Statisk likevekt hvis forlengelsen av $\vec{S}$ går gjennom A (da er $\tau_A = 0$):

$\Rightarrow \cos \alpha_0 = r/R$

$N = Mg - S \sin \alpha_0, \quad f \leq \mu_s N$

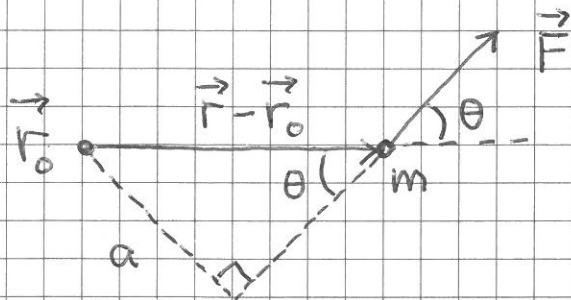
$\Rightarrow$ snelle i ro inntil $S \cos \alpha_0 = \mu_s (Mg - S \sin \alpha_0)$

$S = \mu_s Mg / (\cos \alpha_0 + \mu_s \sin \alpha_0)$

$(\sin \alpha_0 = \sqrt{1 - \cos^2 \alpha_0} = \sqrt{1 - r^2/R^2})$

Rotasjonsdynamikk, generelt

Dreiemoment [YF 10.1; LL 5.5, 6.4]

$$a = |\vec{r} - \vec{r}_0| \cdot \sin \theta$$

$$\vec{\tau} = (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{F}$$

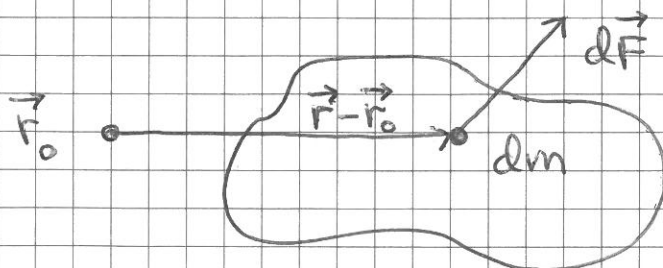
$\vec{F}$'s dreiemoment på m, relativt valgt ref.punkt $\vec{r}_0$

Retning: $\vec{\tau} \perp \vec{F}$ og $\vec{\tau} \perp \vec{r} - \vec{r}_0$

Abs.verdi: $|\vec{\tau}| = |\vec{r} - \vec{r}_0| \cdot |\vec{F}| \cdot \sin \theta$

$$= a \cdot F \quad (\text{arm} \cdot \text{kraft, som s. 41})$$

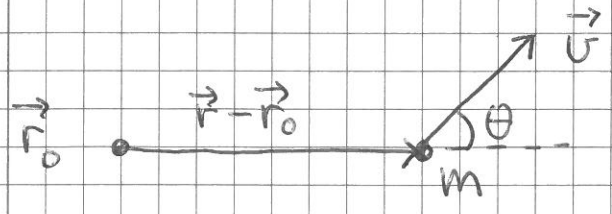
For partikkelsystem (f.eks. stivt legeme):

$$\vec{\tau} = \int d\vec{\tau} = \int (\vec{r} - \vec{r}_0) \times d\vec{F}$$

= totalt dreiemoment på legemet, relativt $\vec{r}_0$

Dreieimpuls [YF 10.5; LL 6.6]

$$\vec{p} = m\vec{u}$$

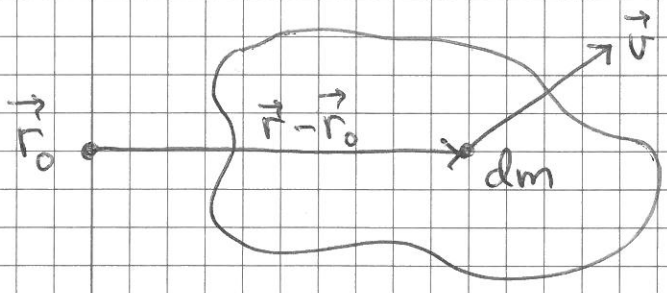
$$\vec{L} = (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{p}$$

m 's dreieimpuls, relativt $\vec{r}_0$

Rehning: $\vec{L} \perp \vec{p}$, $\vec{L} \perp \vec{r} - \vec{r}_0$

Abs.verdi: $|\vec{L}| = |\vec{r} - \vec{r}_0| \cdot |\vec{p}| \cdot \sin\theta = a \cdot p$ ("arm · impuls")

For partikkelsystem:

$$d\vec{p} = \vec{u} dm$$

$$\vec{L} = \int d\vec{L} = \int (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{u} dm$$

= legemets totale dreieimpuls, relativt $\vec{r}_0$

N2 for rotasjon [VF 10.5; LL 6.6]

Anta fast $\vec{r}_0$, evt. $\dot{\vec{r}}_0 \parallel \vec{v}$, slik at $\dot{\vec{r}}_0 \times \vec{v} = 0$.

Regner ut $d\vec{L}/dt$:

$$\dot{\vec{L}} = \frac{d}{dt} \left\{ m(\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{v} \right\} = m \underbrace{(\dot{\vec{v}} - \dot{\vec{r}}_0) \times \vec{v}}_{=0} + m(\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{a}$$

$$\stackrel{N2}{=} (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{F} = \vec{\tau}$$

For partikkelsystem:

$$\dot{\vec{L}} = \frac{d}{dt} \int (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{v} dm = \int (\vec{r} - \vec{r}_0) \times \vec{a} dm$$

$$\stackrel{N2}{=} \int (\vec{r} - \vec{r}_0) \times d\vec{F} = \int d\vec{\tau} = \vec{\tau}$$

$\Rightarrow$ $\vec{\tau} = \frac{d\vec{L}}{dt}$ N2, rotasjon

$\vec{\tau}$ = netto ytre dreiemoment p\u00e5 legemet

$\vec{L}$ = legemets totale dreieimpuls

(Felles ref punkt $\vec{r}_0$ \u00e5 $\vec{\tau}$ og $\vec{L}$!)

Bevaringslover (oppsummert)

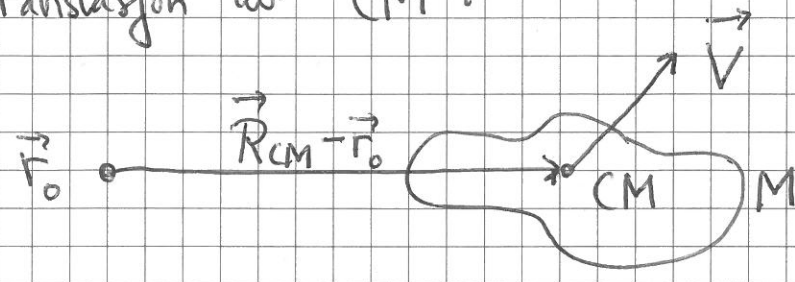
- For isolert system (dvs ingen ytre krefter) er total energi E , impuls $\vec{p}$ og dreieimpuls $\vec{L}$ bevart
- For konservativt system er mekanisk energi
 $E = K + U$ bevart
- Hvis netto ytre kraft på system er null, er total impuls $\vec{p}$ bevart
- Hvis netto ytre dreiemoment på system er null, er total dreieimpuls $\vec{L}$ bevart

$\vec{L}$ for stivt legeme [YF 10.5; LL 6.6]

Analogt K for stivt legeme (s. 33):

Total $\vec{L}$ = Banedreieimpuls pga translasjon av CM
+ Spinn pga rotasjon om akse gjennom CM

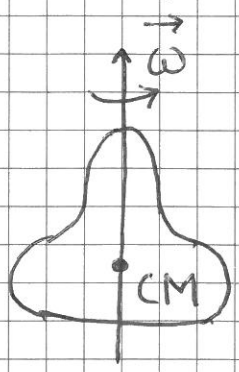
Translasjon av CM:

$$\vec{L}_b = M(\vec{r}_{CM} - \vec{r}_O) \times \vec{V} = \text{banedreieimpuls relativt } \vec{r}_O$$

Rotasjon om akse gjennom CM:

(Antar refleksjonssymmetri om rotasjonsaksen)

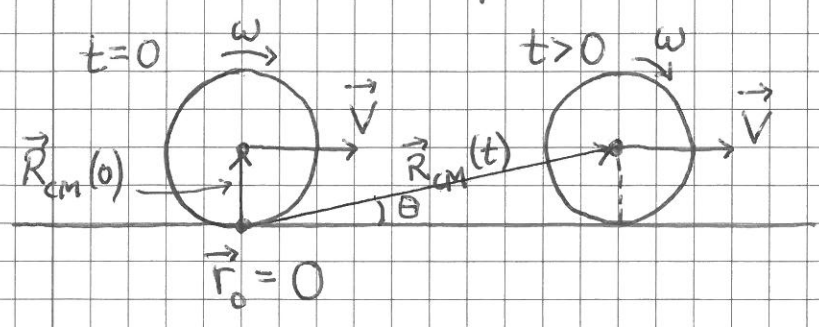
$$\vec{L}_s = I_O \vec{\omega} = \text{spinn ("indre dreieimpuls")}; \text{ uavhengig av } \vec{r}_O$$

Total dreieimpuls for stivt legeme:

$$\vec{L} = \vec{L}_b + \vec{L}_s = M(\vec{r}_{CM} - \vec{r}_O) \times \vec{V} + I_O \vec{\omega}$$

(Se eget notat for bevis.)

Eks: Hva er $\vec{L}$ for ^(rent) rullende ring?

y
 x
 $\vec{\omega} = \omega \hat{z}$
 $I_o = MR^2$

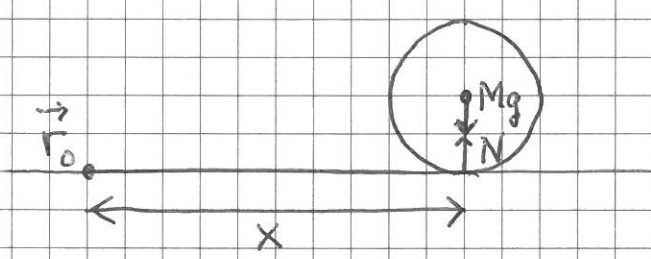
$$\vec{L}_b(0) = M \vec{R}_{cm}(0) \times \vec{V} = MRV (-\hat{z})$$

$$\vec{L}_b(t) = M \vec{R}_{cm}(t) \times \vec{V} = MR_{cm}(t) V \sin\theta \cdot (-\hat{z}) = MRV (-\hat{z})$$

$$\vec{L}_s(0) = \vec{L}_s(t) = I_o \vec{\omega} = I_o \omega (-\hat{z}) = MR^2 \omega (-\hat{z})$$

Ren rulling: $\omega = V/R$

$$\Rightarrow \underline{\vec{L}} = -2MRV \hat{z}, \text{ bevart, s\u00e5 } \vec{\tau} = 0 :$$

Mg (ned) og N (opp) har lik arm x, og $N = Mg$

$$\Rightarrow \vec{\tau} = x \hat{x} \times N \hat{y} + x \hat{x} \times Mg (-\hat{y}) = \underline{\underline{0}}$$

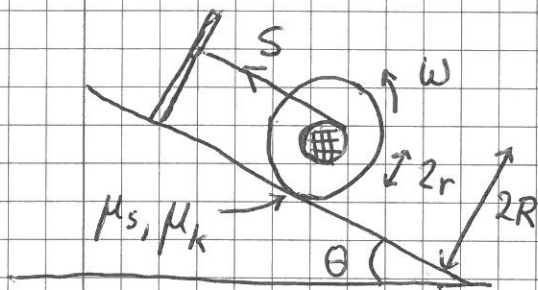
Statisk likevekt [YF 11.1-11.3; LL 7.1]

● Et stivt legeme forblir i ro ($\vec{p} = 0, \vec{L} = 0$)

bare dersom $\sum_i \vec{F}_i = 0$ og $\sum_i \vec{\tau}_i = 0$
= netto ytre kraft = netto ytre dreiemoment

Eksempler, rotasjon

Eks 1: Snelle på skråplanet

- Ved hvilken vinkel θ_0 begynner snella å gli/rotere?
- Hva er snordraget S og akselerasjonen a når den glir?

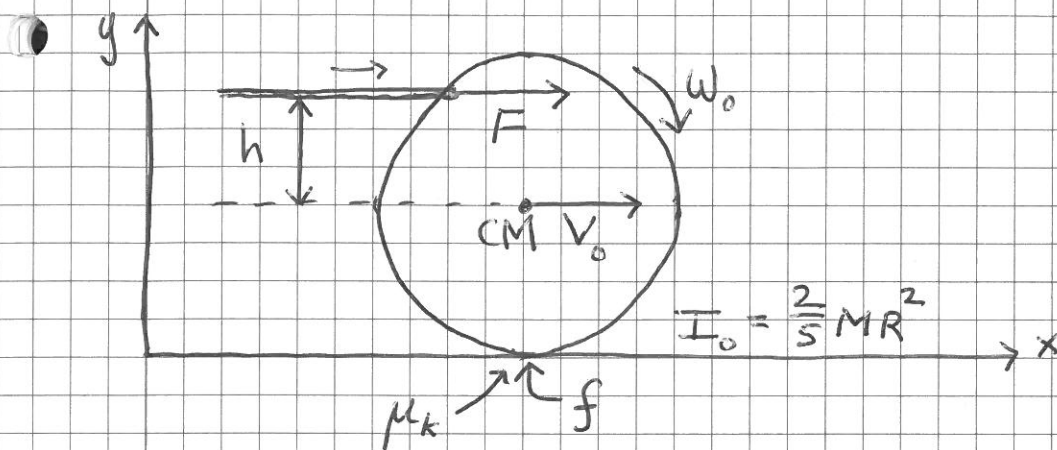
Strategi:

N1 langs skråplanet + N1 for rot. om (M, $f = f_{max} \Rightarrow \theta_0$)

N2 — " — + N2 — " — , $f = \mu_k N \Rightarrow S$ og a

(Ør. 6)

Kortvarig støt med kraft F , varighet Δt , i

høyde h over senterlinjen; $F \gg f$.

Finne kulas bevegelse. (Øv. 6)

$$N2: F \Delta t = \Delta p = M v_0$$

$$N2, \text{ rot om CM: } \tau \Delta t = \Delta L = I_0 \omega_0,$$

$$\text{med } \tau = F \cdot h$$

Stor $h \Rightarrow \omega_0 > v_0/R$

$\Rightarrow$ skiving, med $\vec{f}$ mot venstre

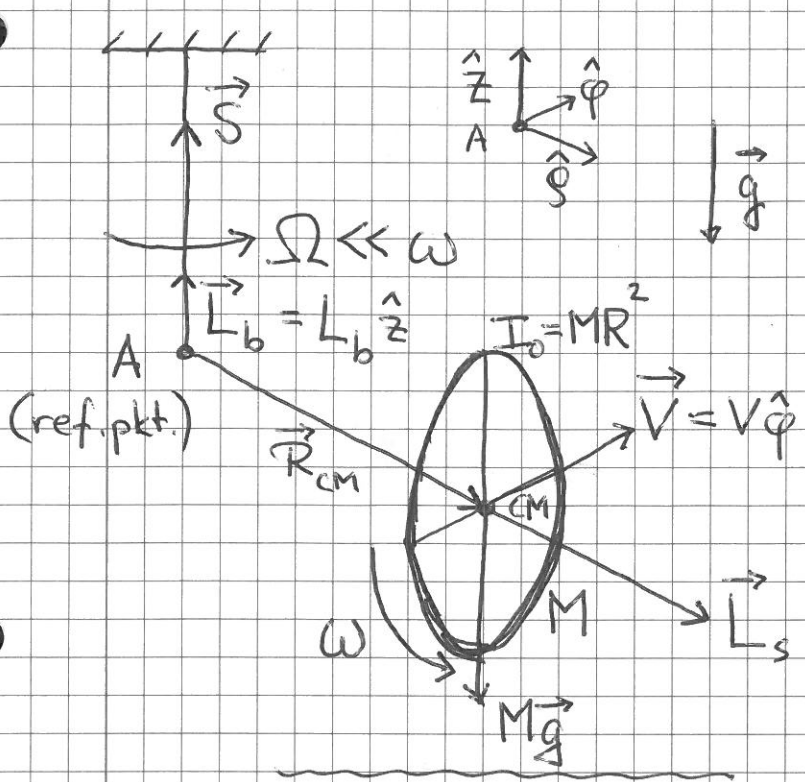
Liten $h \Rightarrow$ omvendt

Passelig $h = h_0 \Rightarrow \omega_0 = v_0/R \Rightarrow$ ren rulling fra start!

Etter hvert ren rulling uansett, med $f = 0$.

Eks 3: Preesjon (Gyroskop) [YF 10.7; LL 6.10]

(52)

Ekspenimentelt:

$$M = 5 \text{ kg}$$

$$R = 0.3 \text{ m}$$

$$R_{cm} = 0.2 \text{ m}$$

$$T_{\Omega} = \frac{2\pi}{\Omega} = \underline{4.7 \text{ s}}$$

Hvaer ω ?

Løsning:

Dreiemoment relativt A:

$$\begin{aligned} \vec{L}_A &= \vec{L}_b + \vec{L}_s = \vec{R}_{cm} \times M\vec{V} + I_o \vec{\omega} \\ &= R_{cm} M V \hat{z} + MR^2 \omega \hat{s} \\ &= MR_{cm}^2 \Omega \hat{z} + MR^2 \omega \hat{s} \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \vec{L}_A \approx \vec{L}_s \quad \text{siden } \Omega \ll \omega \quad (\text{og } R_{cm} \approx R)$$

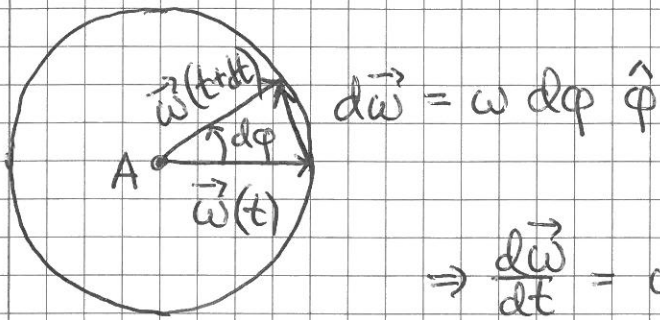
Bare tyngden $M\vec{g} = -Mg\hat{z}$ har dreiemoment relativt A: (Snordraget $\vec{S}$ går gjennom A.)

$$\vec{\tau}_A = \vec{R}_{cm} \times M\vec{g} = R_{cm} Mg (\hat{s} \times (-\hat{z})) = R_{cm} Mg \hat{\phi}$$

N2 för rotation, med A som ref. punkt (se s46): (53)

$$\vec{\tau}_A = \frac{d\vec{L}_A}{dt} \approx \frac{d\vec{L}_S}{dt} = I_0 \frac{d\vec{\omega}}{dt} \quad \left(\frac{d\vec{L}_b}{dt} \approx 0 \right)$$

Sett ned längs z-aksen:

$$\Rightarrow \frac{d\vec{\omega}}{dt} = \omega \frac{d\phi}{dt} \hat{\phi} = \omega \Omega \hat{\phi}$$

$$\text{Dermed: } \underbrace{R_{cm} Mg}_{\approx} = I_0 \omega \Omega = MR^2 \omega \Omega$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{\omega = R_{cm} g / R^2 \Omega}}$$

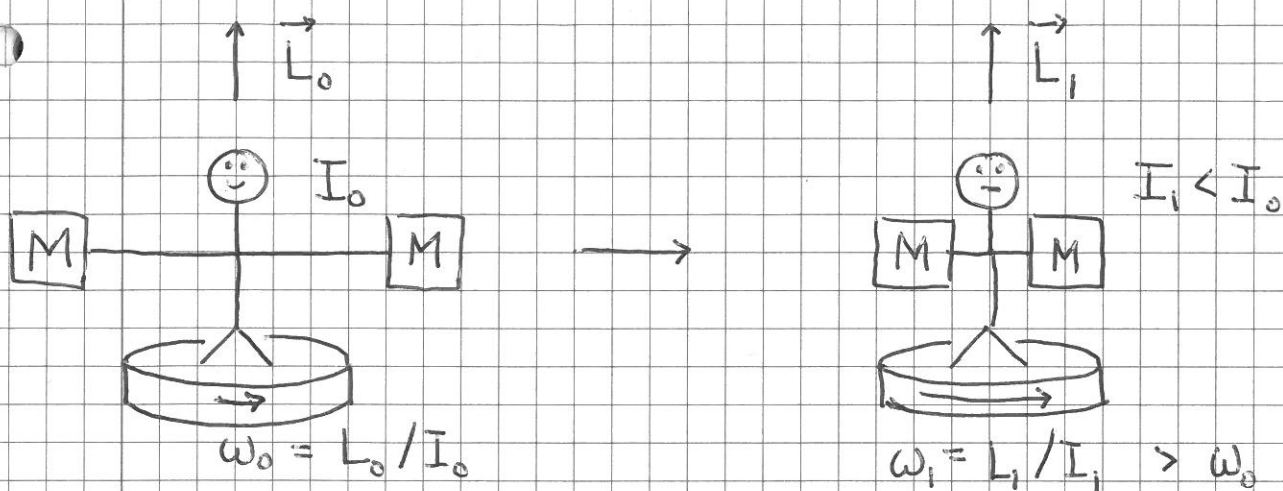
Hjulets omloppstid:

$$\underline{\underline{T_\omega = \frac{2\pi}{\omega} = \frac{(2\pi R)^2}{R_{cm} g T_\Omega}}}$$

Tallvärde:

$$T_\omega \approx \frac{(2\pi \cdot 0.3)^2}{0.2 \cdot 10 \cdot \underline{4.7}} \approx \underline{\underline{0.38 \text{ s}}}$$

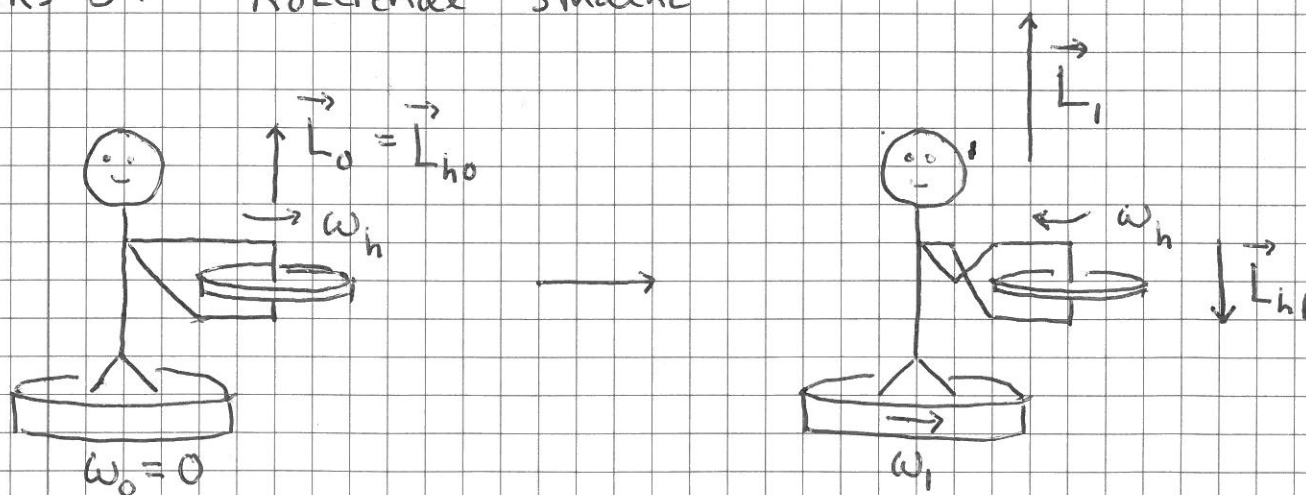
Eks 4: Piruett [YF 10.6; LL 6.5]

$$\vec{\tau}_{\text{ytre}} = 0 \Rightarrow \vec{L}_1 = \vec{L}_0 \Rightarrow \omega_1 = L_1 / I_1 = L_0 / I_1 = \underline{\underline{\omega_0 I_0 / I_1}} > \omega_0$$

(Men $K_1 > K_0$ = Gjør arbeid på "M+M" med kjemisk energi i musklene)

Eks 5: Roterende student

$$\vec{\tau}_{\text{ytre}} = 0 \Rightarrow \vec{L}_1 + \underbrace{\vec{L}_{h1}}_{-\vec{L}_0} = \vec{L}_0$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{\vec{L}_1 = 2\vec{L}_0}}$$

SVINGNINGER

[YF 14; LL 9]

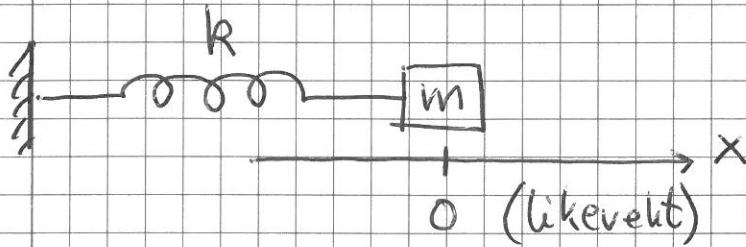
(55)

= oscillasjoner = periodisk oppførsel omkring likevekt

Eks: Masse/fjær, Pendel, Gitarstreng, Luft i blåseinstrument, Atomer i molekyler / krystaller, osv

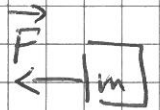
Harmonisk oscillator

[YF 14.2; LL 9.1-9.3]

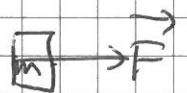

Likevekt ($F=0$) når m i $x=0$

m i $x > 0 \Rightarrow$ strukket fjær $\Rightarrow \vec{F} \sim -\hat{x}$

m i $x < 0 \Rightarrow$ sammenpresset fjær $\Rightarrow \vec{F} \sim +\hat{x}$

Hookes lov (ideell fjær): $|\vec{F}| \sim |x|$

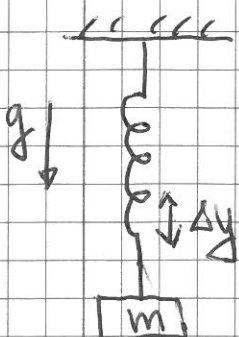
$$\Rightarrow \boxed{\vec{F} = -kx\hat{x}}$$

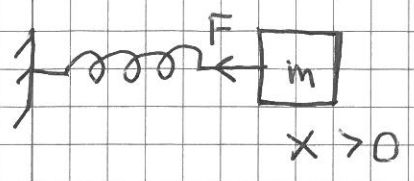
k = fjærkonstant ; $[k] = N/m$

Vertikalt: Fjæra strekkes Δy når m henges på.

$$N1 \text{ (i likevekt)} \Rightarrow mg = k\Delta y$$

$$\Rightarrow \underline{\Delta y = mg/k}$$

N2: $-kx = m\ddot{x}$

$\ddot{x} + \frac{k}{m}x = 0$

Innfører $\omega_0 \equiv \sqrt{k/m}$

$\Rightarrow \ddot{x} + \omega_0^2 x = 0$

Harv. osc. i 1D

Løsning: Ser at $\sin \omega_0 t$ og $\cos \omega_0 t$ løser ligningen

$\Rightarrow$ Generell løsning:

$x(t) = B \cos \omega_0 t + C \sin \omega_0 t$ ert $x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi)$

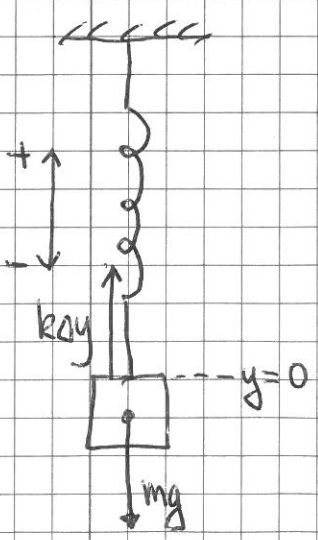
der konstanter B, C ert A, φ fastlegges med

2 initialbetingelser, f.eks. $x(0) = x_0$ og $\dot{x}(0) = v_0$

[Se øving for sammenheng mellom B, C og A, φ]

Samme ligning for vertikal bevegelse om "skruket likevekt"

med $\Delta y = mg/k$:

N2 med $y \neq 0$:

$m\ddot{y} = \Sigma F = -mg + k(\Delta y - y)$

$= -mg + k \cdot \frac{mg}{k} - k \cdot y$

$= -ky$

$\Rightarrow \ddot{y} + \omega_0^2 y = 0$

med $\omega_0^2 = k/m$

Diverse størrelser og begreber:

$x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi)$

A = amplitude = max udsving fra ligestilling [A] = [x]

ω_0 = vinkel-frekvens [ω₀] = 1/s

T = 2π/ω₀ = periode = tid pr hel svingning [T] = s

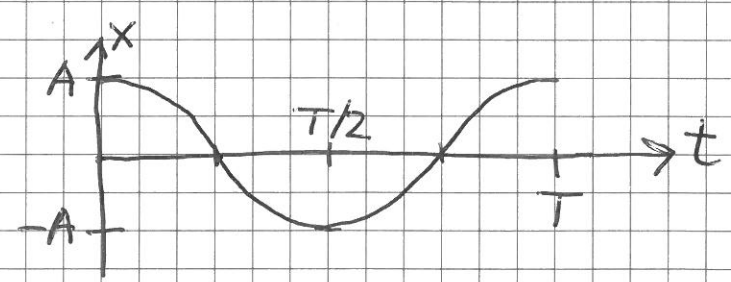
f = 1/T = frekvens = svingninger pr tidsenhed [f] = 1/s = Hz

$\omega_0 t + \varphi$ = svingningens fase

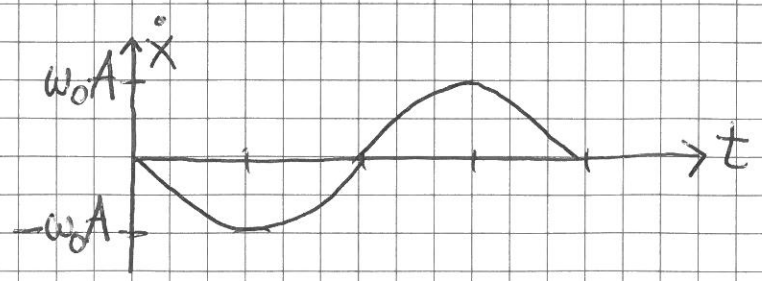
φ = fasekonstant [φ] = 1

Antag φ = 0 og A > 0:

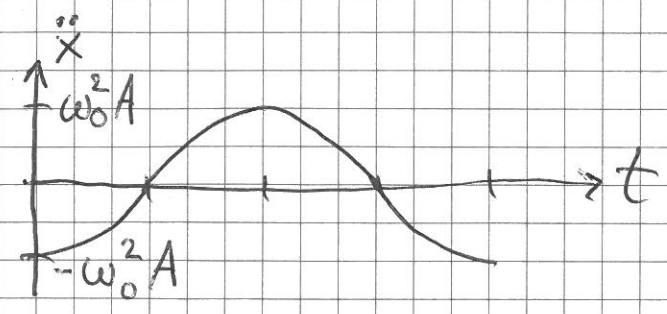
$x(t) = A \cos \omega_0 t$

$\dot{x}(t) = -\omega_0 A \sin \omega_0 t$
 $= \omega_0 A \cos(\omega_0 t + \frac{\pi}{2})$

$\ddot{x}(t) = -\omega_0^2 A \cos \omega_0 t$
 $= -\omega_0^2 x(t)$
 $= \omega_0^2 A \cos(\omega_0 t + \pi)$

Energi i harmonisk oscillator [VF 14.3; LL 9.4]

(58)

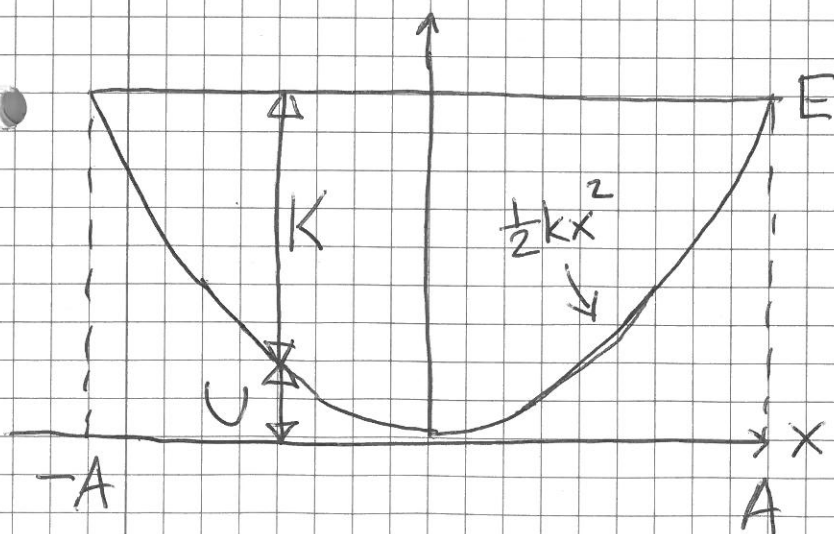
$$\bullet K(t) = \frac{1}{2} m \dot{x}(t)^2 = \frac{1}{2} m \omega_0^2 A^2 \sin^2 \omega_0 t = \frac{1}{2} k A^2 \sin^2 \omega_0 t$$

$$U = - \int_0^x F(x) dx = - \int_0^x (-kx) dx = \frac{1}{2} kx^2$$

$$\Rightarrow U(t) = \frac{1}{2} k x(t)^2 = \frac{1}{2} k A^2 \cos^2 \omega_0 t$$

$$\Rightarrow E = K + U = \frac{1}{2} k A^2 = \text{konstant (tidsuafhængig)}$$

$\bullet \Rightarrow$ Systemet er konservativt; mekanisk energi E er bevaret

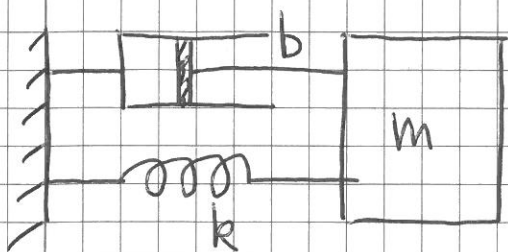

Dempet fri svingning [YF 14.7; LL 9.7]

(59)

- Anta $f = -b\dot{x}$ (dvs langsom bevægelse i fluid)

$$NZ: -kx - b\dot{x} = m\ddot{x}$$

$$\Rightarrow \ddot{x} + 2\delta\dot{x} + \omega_0^2 x = 0$$

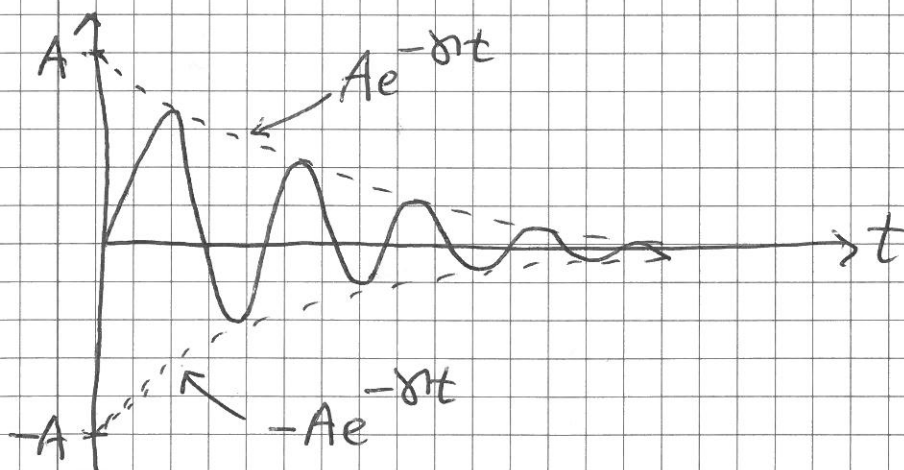
$$\delta \equiv b/2m, \quad \omega_0^2 \equiv k/m$$

$$[\delta] = [\omega_0] = 1/s$$

Form på løsning afhænger af δ/ω_0 :

Underkritisk (svak) damping, $\delta < \omega_0$

$$x(t) = Ae^{-\delta t} \sin(\omega t + \varphi); \quad \omega = \sqrt{\omega_0^2 - \delta^2}$$

Dempet svingebewægelse med eksponentielt aftagende amplitude $Ae^{-\delta t}$.

Overkritisk damping, $\gamma > \omega_0$

(60)

$$x(t) = Ae^{-\alpha_1 t} + Be^{-\alpha_2 t}$$

$$\alpha_1 = \gamma + \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2} ; \alpha_2 = \gamma - \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}$$

Kritisk damping, $\gamma = \omega_0$

$$x(t) = Ae^{-\gamma t} + Bte^{-\gamma t}$$

- Dvs, $\gamma > \omega_0$ gir ikke svingninger, men eksponentielt avtagende utsving $x(t)$:

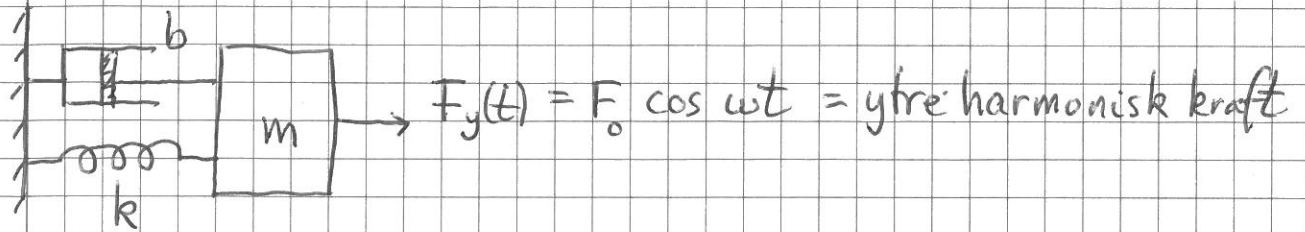
(Her: $x(0) > 0$
 $\dot{x}(0) > 0$)

Eks: Størst komfort på humpete veier

hvis støtdempene gir $\gamma \approx \omega_0$.

Trungen svingning og resonans [YF 14.8; LL 9.9]

(61)

$$N2: -kx - b\dot{x} + F_0 \cos \omega t = m\ddot{x}$$

$$\Rightarrow \ddot{x} + 2\gamma \dot{x} + \omega_0^2 x = \frac{F_0}{m} \cos \omega t \quad (\gamma = \frac{b}{2m}, \omega_0^2 = \frac{k}{m})$$

Løsning: $x(t) = x_h(t) + x_p(t)$, der x_h er løsning av

den homogene ligningen, som s. 59 og 60, dvs $x_h \approx 0$ etter en tid $t \gg 1/\gamma$, for da er $\exp(-\gamma t) \approx 0$.

Da er $x(t) = x_p(t)$, og vi gjetter

$$x_p(t) = A(\omega) \sin[\omega t + \varphi(\omega)]$$

hvooretter innsetting av x_p , $\dot{x}_p$ og $\ddot{x}_p$ i N2 gir

$$A(\omega) = \frac{F_0/m}{\sqrt{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2}}; \quad \varphi(\omega) = \arctan\left\{\frac{\omega_0^2 - \omega^2}{2\gamma\omega}\right\}$$

Resonans får vi med svak demping, $\gamma \ll \omega_0$, og

$\omega \approx \omega_0$: Da kan $A(\omega)$ bli svært stor! Den ytre

kraften driver systemet med frekvens ω lik systemets egenfrekvens (ent resonansfrekvens eller naturlige frekvens)

$$\omega_0 = \sqrt{k/m}$$

Hvis $\gamma \rightarrow 0$, vil $A(\omega) \rightarrow \infty$ når $\omega \rightarrow \omega_0$,

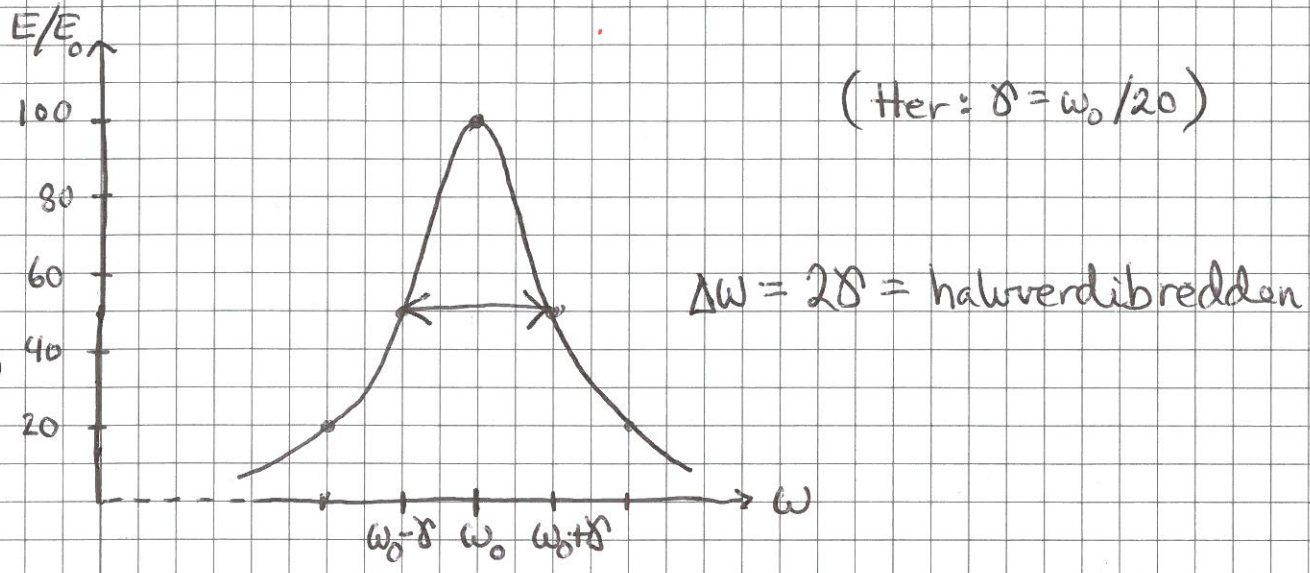
jf. Tacoma bridge, 1940.

Oscillatorens energi:

$$E \approx \frac{1}{2}kA^2 = \frac{1}{2}k\left(\frac{F_0}{m}\right)^2 \frac{\omega_0^4/\omega_0^4}{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\delta\omega)^2}$$

$$= E_0 \cdot \frac{\omega_0^4}{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\delta\omega)^2} ; \quad E_0 = F_0^2/2k$$

Oscillatorens Q-faktor ("quality"):

$$Q \equiv \omega_0/\Delta\omega = \omega_0/2\delta \quad (\text{Her: } Q=10)$$

Mål for hvor skarp resonanstoppen er.

- Mindre damping $\Rightarrow$ smalere (og høyere) resonans
- $\Rightarrow$ større Q-verdi

Exp 22.02.16:

Stav + 1 messinglodd $\Rightarrow T_0 \approx 0.65s, f_0 \approx \frac{1.55}{0.65} \text{ Hz} \approx 2.38 \text{ Hz}$ (Målt)

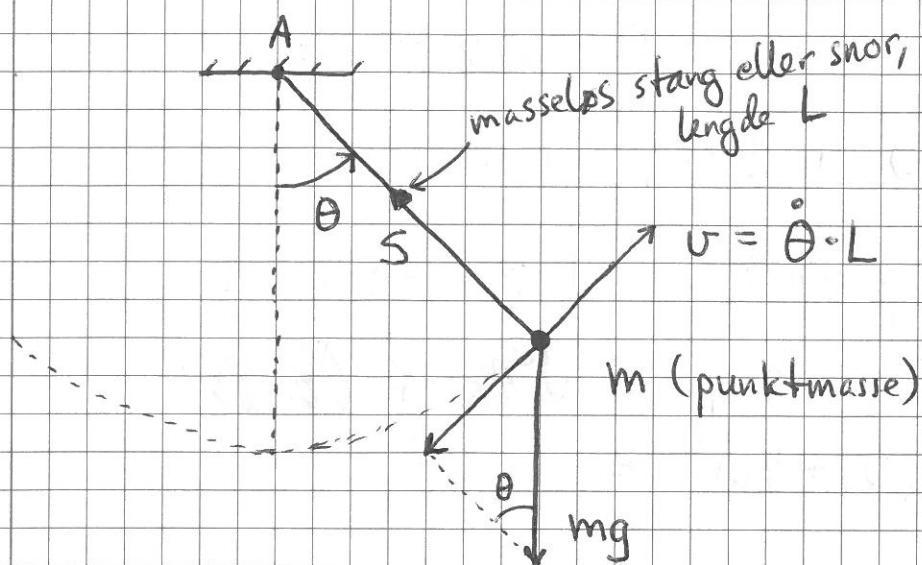
Målt halvverdibredde: $\Delta f \approx 0.14 \text{ Hz}$

$$\Rightarrow Q = f_0/\Delta f \approx \underline{\underline{11}}$$

Matematisk pendel [VF 14.5; LL 9.6]

(63)

Er her interessant i beregelsen // sirkelbanen:

$$\left. \begin{aligned} F_{||} &= -mg \sin \theta \\ a_{||} &= \dot{v} = L \ddot{\theta} \end{aligned} \right\} \Rightarrow -mg \sin \theta = mL \ddot{\theta}$$
$$\Downarrow$$
$$\boxed{\ddot{\theta} + \frac{g}{L} \sin \theta = 0}$$

Hvis vi hele tiden har små utsving, $|\theta| \ll 1$, er $\sin \theta \approx \theta$, og vi har en enkel harmonisk oscillator:

$$\boxed{\ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 \quad ; \quad \omega_0 = \sqrt{g/L}}$$

Med større utsving må $\theta(t)$ bestemmes numerisk.

Anta $\theta(0) = \theta_0$ og $v(0) = v_0$.

$$\frac{d\theta}{dt} = \frac{v}{L} \Rightarrow d\theta = \frac{v}{L} dt \Rightarrow \Delta\theta \approx \frac{v}{L} \Delta t$$

$$\frac{dv}{dt} = a_{||} \Rightarrow dv = a_{||} dt \Rightarrow \Delta v = a_{||} \Delta t = -g \sin \theta \cdot \Delta t$$

Dermed:

$$\theta(0) = \theta_0, \quad v(0) = v_0$$

$$\theta(\Delta t) \approx \theta(0) + \frac{v(0)}{L} \Delta t; \quad v(\Delta t) \approx v(0) - g \sin \theta(0) \cdot \Delta t$$

$$\theta(2\Delta t) \approx \theta(\Delta t) + \frac{v(\Delta t)}{L} \Delta t; \quad v(2\Delta t) \approx v(\Delta t) - g \sin \theta(\Delta t) \cdot \Delta t$$

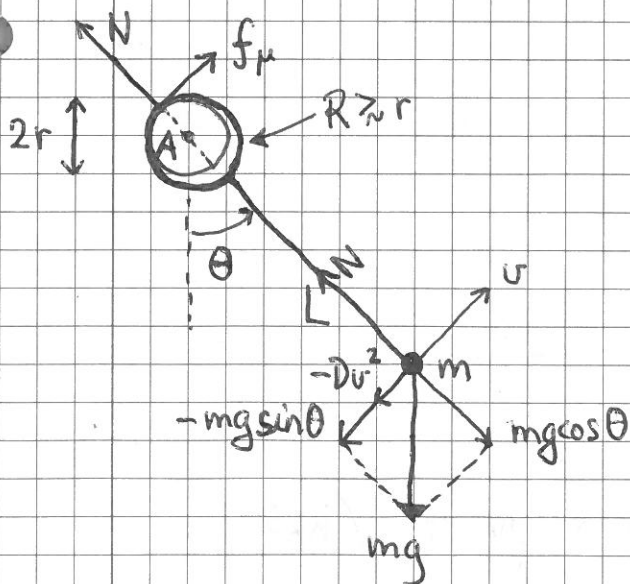
osv.

Dette er Eulermetoden ("Forward Euler"). "Rett linje" fra $\theta_n (= \theta(n \cdot \Delta t))$ til θ_{n+1} og fra v_n til v_{n+1}

→ må typisk bruke et lite tidssteg Δt .

Numerisk obligatorisk øving (skisse)

- Tilnærmet matematisk pendel, masse m , lengde L
- Startbetingelser $v(0) = v_0$ og (f.eks.) $\theta(0) = \theta_0 = 0$
- Luftmotstand: $f_D = -Dv^2$ ($D \sim 10^{-3} - 10^{-4} \text{ kg/m}$)
- Tynn pendelstang svinger rundt horisontal stang med radius r :

Friksjon mellom "pendelring" (radius $R \approx r$) og horisontal stang (radius r):

$$f_\mu = \mu N$$

↑ kinetisk friksjonskoeff

$N_2 \perp$ sirkelbanen i

$$N - mg \cos \theta = m a_\perp = m v^2 / L$$

$$\Rightarrow N = m(g \cos \theta + v^2 / L)$$

$$\Rightarrow f_\mu = \mu m (g \cos \theta + v^2 / L)$$

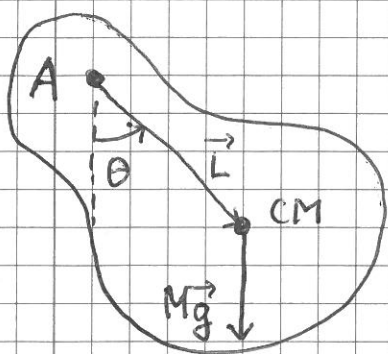
N_2 , rotasjon om A: $\tau = I_A \ddot{\theta} = mL^2 \ddot{\theta}$; $\tau = -mgL \sin \theta - D \frac{v^3 L}{2} - f_\mu r$

$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \frac{g}{L} \sin \theta + \frac{Dv^2}{mL} + \frac{\mu r}{L^2} (g \cos \theta + \frac{v^2}{L}) = 0$$

Fysisk pendel

[YF 14.6 ; LL 9.6]

(65)

Stivt legeme, masse M . Anta friksjonsfri svingning om akse gjennom A .

I = treghetsmoment mhp rot.aksen

$\vec{R}_{CM} = \vec{L}$; $\hat{A}$ = enhetsvektor ut av planet

Ydre krefter:

$\vec{F}_A$ = kraft fra aksling på legemet ; null arm mhp A
 $\Rightarrow$ null dreiemoment mhp rot.aksen

$M\vec{g}$ = tyngdekraften, angriper i CM , arm $\vec{L}$ mhp rot.aksen

$$\Rightarrow \vec{\tau} = \vec{L} \times M\vec{g} \Rightarrow \vec{\tau} = -MgL \sin\theta \hat{A}$$

N2 for rot. om A gir nå ($\tau = I\ddot{\theta}$)

$$-MgL \sin\theta = I\ddot{\theta}$$

$$\Rightarrow \boxed{\ddot{\theta} + \frac{MgL}{I} \sin\theta = 0}$$

Med små utsving: $\sin\theta \approx \theta$

$$\Rightarrow \boxed{\ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 ; \omega_0 = \sqrt{\frac{MgL}{I}}}$$

Fysisk pendel,
små utsving

Steiners sats: $I = I_0 + ML^2$; I_0 = tregh.mom. mhp CM

$$\Rightarrow T = \frac{2\pi}{\omega_0} = 2\pi \sqrt{\frac{I}{MgL}} = 2\pi \sqrt{\frac{I_0 + ML^2}{MgL}}$$

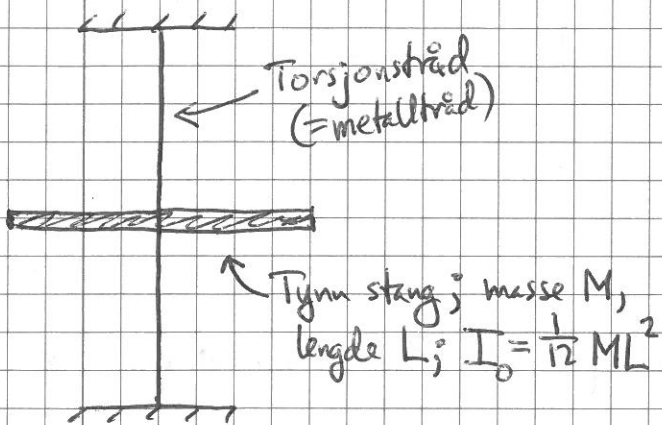
• Ser at $T \rightarrow \infty$ når $L \rightarrow 0$, som ventet

• Matem. pendel: $I_0 = 0 \Rightarrow \omega_0 = \sqrt{g/L}$; OK!

Torsjonspendel

[YF 14.4; LL 9.6]

Hookes lov: Tråden motvirker vridning og virker på pendelen med dreiemoment prop. med vridn.vinkelen:

$$\tau = -\kappa \theta$$

der κ = torsjonsstivheten (LL: $\tau = -\Gamma \theta$)

N2 for rot. om trådens akse: $\tau = I_0 \ddot{\theta}$

$$\Rightarrow -\kappa \theta = I_0 \ddot{\theta}$$

$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 ; \quad \omega_0 = \sqrt{\kappa / I_0}$$

Swingeperiode: $T = 2\pi / \omega_0 = 2\pi \sqrt{I_0 / \kappa}$

Enheter: $[\kappa] = [\tau] = \text{Nm} = \text{kg m}^2 / \text{s}^2$

$$[I_0] = \text{kg m}^2$$

$$\Rightarrow [\sqrt{I_0 / \kappa}] = \text{s} ; \quad \text{OK}$$

Exp: Mål M , L og T og beregn κ !

$$\kappa = 4\pi^2 I_0 / T^2 = \frac{4\pi^2 ML^2}{3T^2}$$

Tallverdier: $M = 50\text{g}$; $L = 11\text{cm}$; $T = 0.8\text{s}$

$$\Rightarrow \kappa \approx \underline{\underline{3 \cdot 10^{-3} \text{ Nm}}}$$

[NB: Oppgave for uten L på forelesning !!]

BØLGER [YF 15,16,11.4; LL 10,7,2]

(67)

Bølge = forplantning av forstyrrelse fra kikkerekt
(f.eks. svingning)

Masser (partikler) svinger, men forplanter seg ikke

Energi (og impuls) svinger og forplanter seg med bølgen.

Transversal (T) bølge: partikler svinger $\perp$ bølgen forplant. retn.

Longitudinal (L) $\leftarrow$ $\rightarrow$ $\parallel$ $\parallel$ $\parallel$ $\parallel$

Eks:

Streng/Fjer: T-utsving av streng-/fjerelementer

Lyd: L-utsving av molekylene i mediet

Overflatebølger (f.eks vann): T+L-utsving av vannet

Lys, Elektromagn. bølger: Elektrisk felt $\vec{E}$ og magnetfelt $\vec{B}$ svinger $\perp$ forpl. retn.

Bølgefenomener:

Dopplereffekt, Interferens (Diffraksjon).

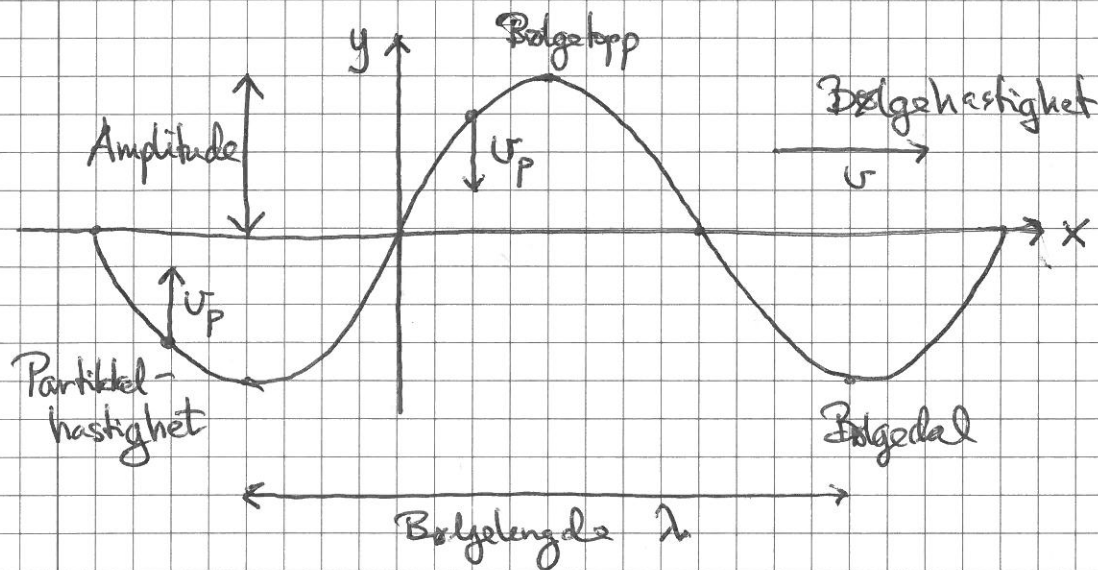
Stående bølger, resonans.

Brytning, Dispersjon $\rightarrow$ Regnbue etc.

Sjokkbølger.

Harmonisk bølge [YF 15.2, 15.3; LL 10.2]

- Anta T-bølge på (∞ lang) streng,
 $y(x,t)$ = utsving fra likevekt ($y=0$) i pos. x ved tid t

T = periode = tiden det tar for bølgemønsteret å bevege seg en bølglengde λ

$\Rightarrow$ Bølgehastighet: $v = \lambda / T$ (= "fasehastighet")

• f = frekvens = antall svingninger (ved gitt pos. x) pr tidsenhet

$\Rightarrow f = 1/T$

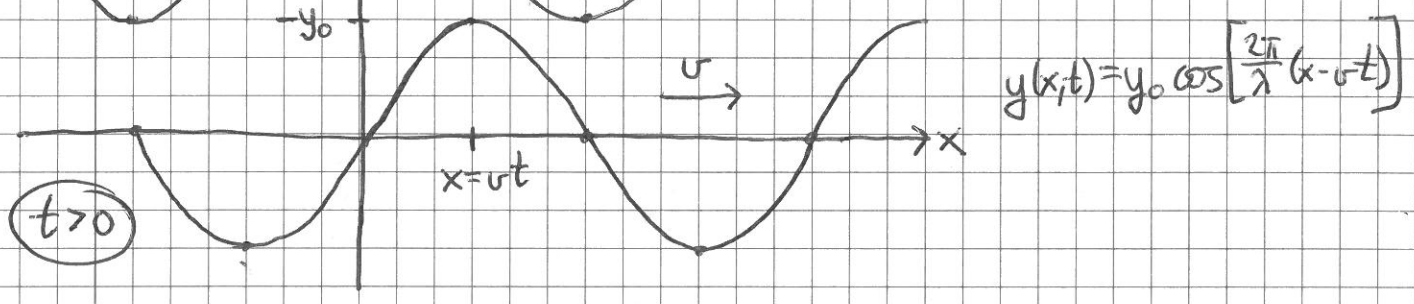
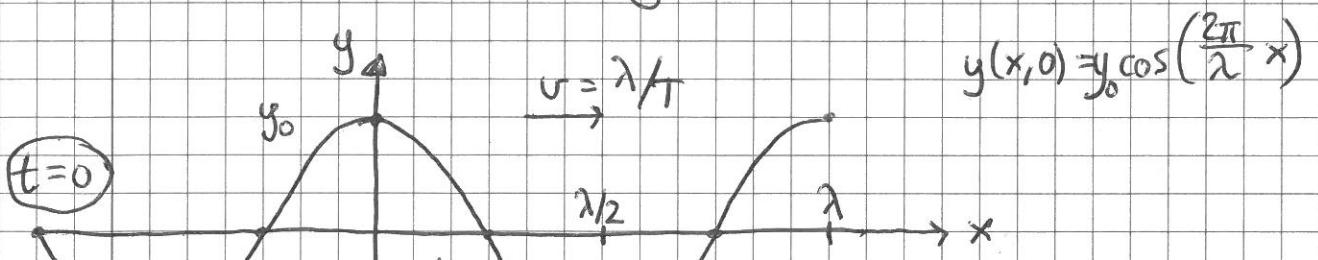
ω = vinkelfrekvens = bølgens faseendring (ved gitt x) pr tidsenhet

• $\Rightarrow \omega = 2\pi / T = 2\pi f$

Partikkelhastighet: $v_p = dy/dt$

• [Med L-bølge: $v_p = d\xi/dt$; $\xi = L$ -utsving]

Matematisk formulering:

Vi har $v = \lambda/T = \lambda \cdot \omega / 2\pi \Rightarrow \omega = \frac{2\pi}{\lambda} \cdot v$

Bølgetallet: $k \equiv 2\pi/\lambda$ $[k] = m^{-1}$

$\Rightarrow$ $y(x,t) = y_0 \cos(kx - \omega t)$

Harmonisk bølge, forpl. i pos. x-retning, $v = \frac{\lambda}{T} = \frac{\omega}{k}$

Tilsvarende:

$y(x,t) = y_0 \cos(kx + \omega t)$ Forpl. i negativ x-retning.

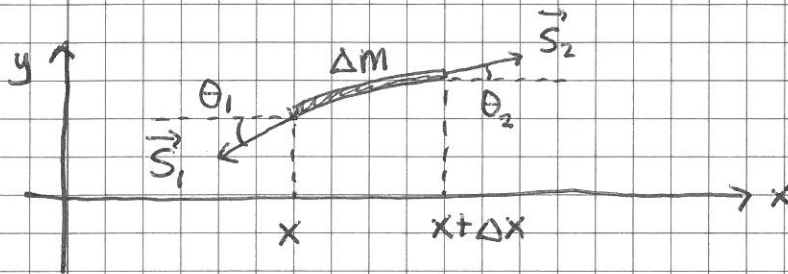
Generelt: T-bølge $\vec{D}(x,t) = \hat{y} D_0 \cos(kx \pm \omega t + \phi)$
L-bølge $\vec{D}(x,t) = \hat{x} D_0 \cos(kx \pm \omega t + \phi)$

Transversal bølge på streng [YF 15.4; LL 10.1]

70

Strategi: Bruk Newtons 2. lov på lite strengsegment med masse $\Delta m = \mu \cdot \Delta x$:

Anta små utsving $y(x,t)$ [dvs $y \ll \lambda$ overalt].

Anta kun vertikal bevegelse.

$$\Rightarrow |S_{1x}| = |S_{2x}| = S_x \quad \text{og} \quad S_x \approx S$$

● N2: $\vec{S}_1 + \vec{S}_2 = \Delta m \cdot \vec{a}$

Horisontalt: $S_{1x} + S_{2x} = \Delta m \cdot a_x = 0$

$$S_{1x} = -S_1 \cos \theta_1 = -S$$

$$S_{2x} = S_2 \cos \theta_2 = S$$

Vertikalt: $S_{1y} + S_{2y} = \Delta m \cdot a_y = \Delta m \cdot \ddot{y} = \Delta m \cdot \frac{\partial^2 y}{\partial t^2}$

$$S_{1y} = -S_1 \sin \theta_1$$

$$S_{2y} = S_2 \sin \theta_2$$

$$\Rightarrow S_2 \sin \theta_2 - S_1 \sin \theta_1 = \Delta m \frac{\partial^2 y}{\partial t^2} \quad (71)$$

• Dividerer ligningen med S :

$$\frac{S_2 \sin \theta_2}{S_2 \cos \theta_2} - \frac{S_1 \sin \theta_1}{S_1 \cos \theta_1} = \frac{\Delta m}{S} \frac{\partial^2 y}{\partial t^2} = \Delta x \frac{\mu}{S} \frac{\partial^2 y}{\partial t^2}$$

$\underbrace{\hspace{10em}}_{\tan \theta_2} \quad \underbrace{\hspace{10em}}_{\tan \theta_1}$

Ser fra figuren at $\tan \theta = \partial y / \partial x =$ strengens "helling"

$$\Rightarrow \frac{(\partial y / \partial x)_{x+\Delta x} - (\partial y / \partial x)_x}{\Delta x} = \frac{\mu}{S} \frac{\partial^2 y}{\partial t^2}$$

$$= \partial^2 y / \partial x^2 \quad \text{når } \Delta x \rightarrow 0$$

$$\Rightarrow \boxed{\frac{\partial^2 y}{\partial x^2} = \frac{\mu}{S} \frac{\partial^2 y}{\partial t^2}}$$

Bølgligning for (små) transversale udsving $y(x,t)$ på streng med strekkraft S og masse μ pr. længdeenhet

• Generell løsning er

$$\boxed{y(x,t) = f(x-ut) + g(x+ut) ; \quad v = \sqrt{S/\mu}}$$

der f og g er vilkårlige to ganger deriverbare funktioner.

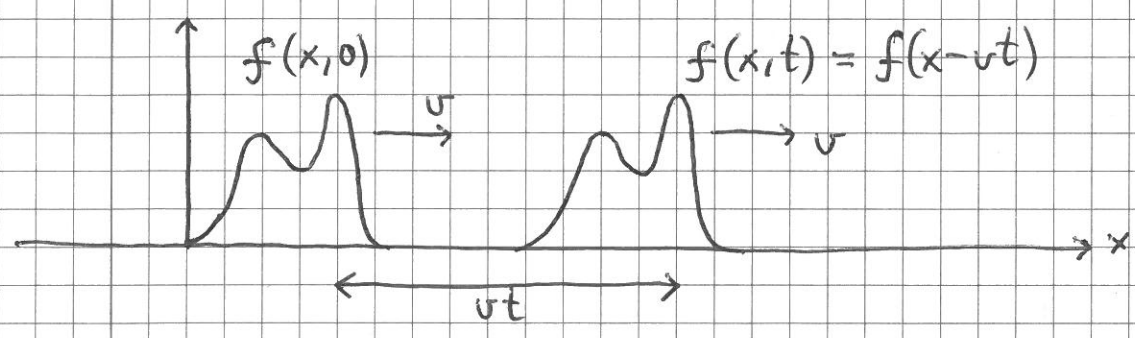
Bevises med $z = x \pm ut$ og kjernerregel for derivasjon:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{\partial f}{\partial z} \frac{\partial z}{\partial x} = \frac{\partial f}{\partial z} ; \quad \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{\partial f}{\partial z} \right) = \frac{\partial}{\partial z} \left(\frac{\partial f}{\partial z} \right) \cdot \frac{\partial z}{\partial x} = \frac{\partial^2 f}{\partial z^2}$$

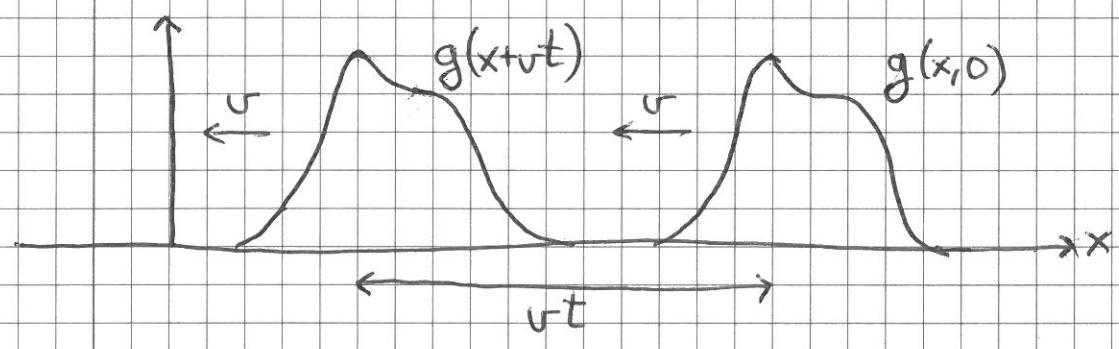
$$\frac{\partial f}{\partial t} = \frac{\partial f}{\partial z} \frac{\partial z}{\partial t} = -v \frac{\partial f}{\partial z} ; \quad \frac{\partial^2 f}{\partial t^2} = \frac{\partial}{\partial t} \left(-v \frac{\partial f}{\partial z} \right) = \frac{\partial}{\partial z} \left(-v \frac{\partial f}{\partial z} \right) \frac{\partial z}{\partial t} = v^2 \frac{\partial^2 f}{\partial z^2}$$

$$\Rightarrow \partial^2 f / \partial x^2 = (1/v^2) \partial^2 f / \partial t^2 ; \quad \text{og helt tilsvarende for } g(x+ut) \text{ (ged)}$$

Som på s. 69 ser vi at $f(x-ut)$ er bølge som forplanter seg i positiv x -retning, med hastighet v :

Tilsvarende er $g(x+ut)$ bølge som forplanter seg i negativ x -retning, med hastighet v :

Elastisitet [YF 11.4; LL 7.2]

Hooke's law / Linear respons:

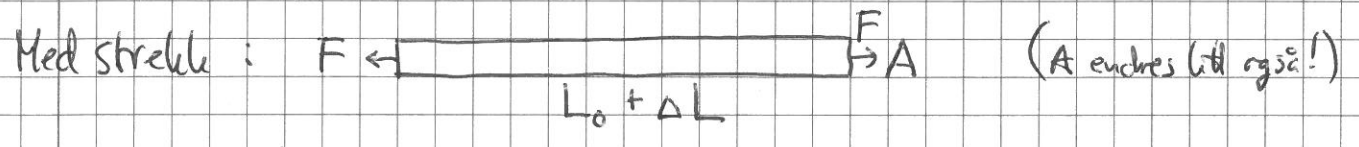
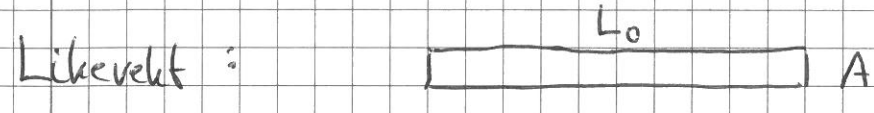
Deformasjon (=relativ lengde-/volumendring) er prop. med mekanisk spenning (=kraft pr flateenhet).

$$\text{Elastisk modul} = \frac{\text{mek. spenning}}{\text{deformasjon}}$$

(elastic modulus = stress/strain)

$$[\text{modul}] = [F/A] = N/m^2 = Pa$$

Tynn stang (strekk, sammenpressing):

Hookes lov:

$$E = \frac{F/A}{\Delta L/L_0} = \text{elastisitetsmodul}$$

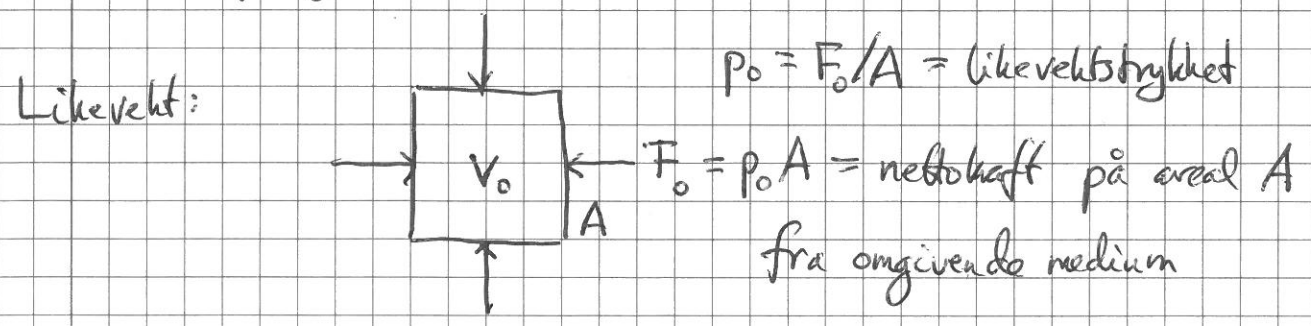
(YF: Youngs modul Y)

Som ideell fjær, $F = k \cdot \Delta L$, med fjærkonstant

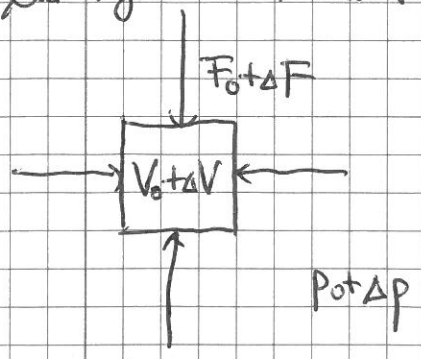
$$k = E \cdot A / L_0$$

Tallos: Stål $E = 200 \text{ GPa} (= 2 \cdot 10^{11} \text{ Pa})$

Volumkompresjon:

Det trykk $\Rightarrow$ Redusert volum:

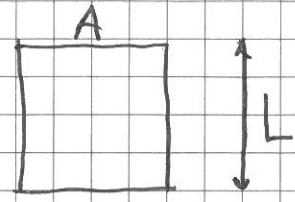
$$B = - \frac{\Delta F/A}{\Delta V/V_0} = - \frac{\Delta P}{\Delta V/V_0}$$

= bullemodul ($B^{-1} = \text{s\ikkelt kompressibilitet}$)

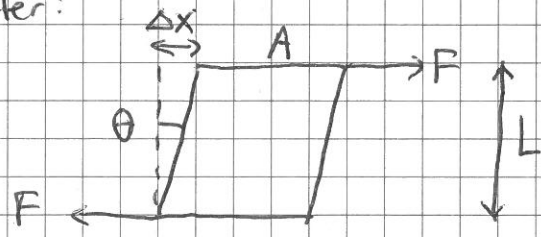
Stål: $B = 160 \text{ GPa}$ Vann: 2 GPa
 Luft: 10^{-4} GPa

Skjærmodul:

• Likevekt:

Med skjærefreter:

• $G = \frac{F/A}{\Delta x/L} = \frac{F/A}{\tan \theta} = \text{skjærmodul}$

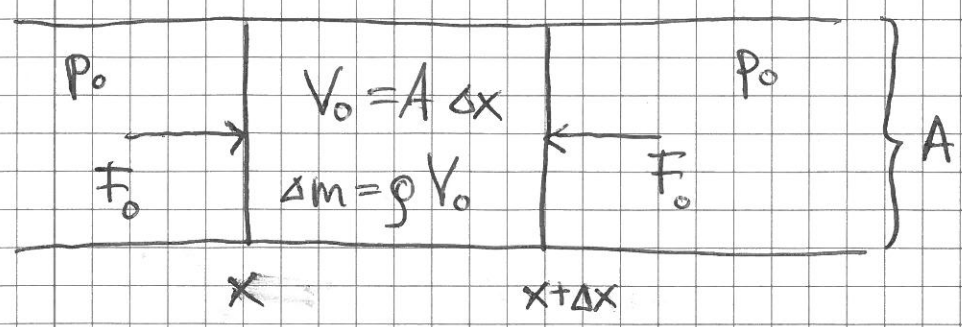
Stål: $G \approx 79 \text{ GPa}$

($\Rightarrow E \sim B > G$ for de fleste faste stoffer)

Lyd; longitudinale mekaniske bølger

• [YF 16.1, 16.2; LL 10.6]

Sylinder med fluid, i likevekt:

• $\rho = \text{masse pr volumenhett}$

Strategi: Bruker Newtons 2 lov på Δm ;

$\xi(x,t)$ = midlere utsving fra likevekt for maldyber med likevektsposisjon x

[Skriver bare $\xi(x)$ så lenge vi fokuserer på hvordan ξ varierer med x]

Med forstyrrelse fra likevekt endres ulike størrelser:

Venstre grenseflate flyttes til $x + \xi(x)$

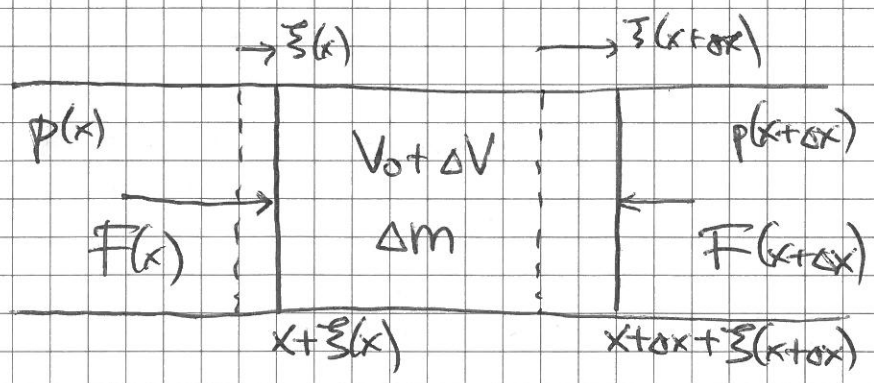
Høyre $\xrightarrow{\quad}$ $x + \Delta x + \xi(x + \Delta x)$

$\Rightarrow$ Volumet blir $V_0 + \Delta V$, Tynghet til venstre blir $\rho(x) + \Delta\rho(x)$,

Tynghet til høyre blir $\rho(x + \Delta x) = \rho_0 + \Delta\rho(x + \Delta x)$,

$\Rightarrow$ Kraft på venstre grenseflate: $F(x) = F_0 + A \cdot \Delta\rho(x)$

$\xrightarrow{\quad}$ høyre $\xrightarrow{\quad}$: $F(x + \Delta x) = F_0 + A \cdot \Delta\rho(x + \Delta x)$

Ser at $\Delta V = A \cdot \Delta \xi = A \cdot \left\{ \xi(x + \Delta x) - \xi(x) \right\} = A \cdot \frac{\partial \xi}{\partial x} \cdot \Delta x = \Delta x \cdot \frac{\partial \xi}{\partial x}$

$\Rightarrow$ Tynkendingen kan skrives som:

$$\Delta\rho(x) = -B \cdot \frac{\Delta V}{V_0} = -B \cdot \frac{A \cdot \left(\frac{\partial \xi}{\partial x}\right) \cdot \Delta x}{A \cdot \Delta x} = -B \left(\frac{\partial \xi}{\partial x}\right)_x$$

$$N/2 \text{ for } \Delta m: F(x) - F(x+\Delta x) = \Delta m \cdot \ddot{\xi}$$

(76)

$$\Rightarrow A \cdot \{ \Delta p(x) - \Delta p(x+\Delta x) \} = \Delta m \cdot \ddot{\xi}$$

$$\Rightarrow A \cdot (-B) \cdot \left\{ \left(\frac{\partial \xi}{\partial x} \right)_x - \left(\frac{\partial \xi}{\partial x} \right)_{x+\Delta x} \right\} = \Delta m \cdot \ddot{\xi}$$

$$= -\Delta x \cdot \frac{\partial^2 \xi}{\partial x^2} = g \cdot V_0 = g \cdot A \cdot \Delta x$$

$$\Rightarrow B \cdot \frac{\partial^2 \xi}{\partial x^2} = g \cdot \frac{\partial^2 \xi}{\partial t^2}$$

$$\Rightarrow \boxed{\frac{\partial^2 \xi}{\partial x^2} = \frac{1}{v^2} \frac{\partial^2 \xi}{\partial t^2} \text{ med } v = \sqrt{B/g}}$$

Dvs: Forstyrrelsen fra liggeret, $\xi(x,t)$, ~~er~~ opfylder Samme bølgligning som $y(x,t)$ på streng!

$$\Rightarrow \text{Generell løsning er } \xi(x,t) = f(x-vt) + g(x+vt),$$

dvs forstyrrelsen (udsvinget) fra liggeret, $\xi(x,t)$, forplanter sig i mediet med fart $v = \sqrt{B/g}$, som dermed blir lydhastigheden i mediet.

Med tykke stang erstattes B med E: $v = \sqrt{E/g}$

[Generelt blir det mer komplisert i et fast stoff pga både

trykk- og skjærkrefter. I "bulte" fast-stoff blir

$$v = \sqrt{(B+4G/3)/\rho} \text{ for longitudinale bølger og } \sqrt{G/\rho} \text{ for transversale bølger}]$$

Tallverdier:

77

Medium	ρ (kg/m ³)	B (Pa)	G (Pa)	v (m/s)
Luft	1.29	$1.42 \cdot 10^5$	—	332
Vann	1000	$2.2 \cdot 10^9$	—	1483
Stål	7800	$1.6 \cdot 10^{11}$	$0.8 \cdot 10^{11}$	5800 (longit.) 3200 (transv.)

Seismikk: Transv. bølger gir ~~vibbende~~ ^{saltene} enn longit. bølger,

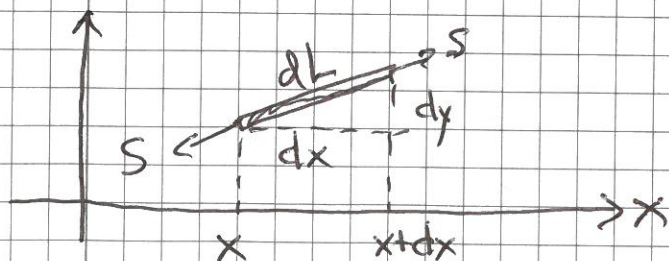
$$v_s = \sqrt{G/\rho} \quad \text{vs} \quad v_p = \sqrt{(B+4G/3)/\rho}$$

("sekunder bølge") ("primær bølge")

Utnyttes til å lokalisere "sentrum" av jordskjelver.

Energistransport med bølger [YF 15.5; LL 10.5]

Transv. bølge på streng:

Strengelament,
lengde dL , masse $dm = \mu dx$,
strekkraft S

$$\text{Kin. energi: } dK = \frac{1}{2} dm \left(\frac{\partial y}{\partial t} \right)^2 = \frac{1}{2} \mu dx \left(\frac{\partial y}{\partial t} \right)^2$$

$$\text{Pot. energi: } dU = S \cdot \underbrace{(dL - dx)}_{= \text{forlengelsen}} \quad (\text{Hookes lov})$$

$$dL = \sqrt{(dx)^2 + (dy)^2} = dx \sqrt{1 + (dy/dx)^2}$$

78

$$\bullet \approx dx \left(1 + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial y}{\partial x} \right)^2 \right) \quad (\text{fordi } dy \ll dx \text{ for } \underline{\text{små}} \text{ utsving})$$

$$\Rightarrow dU = \frac{1}{2} S dx \left(\frac{\partial y}{\partial x} \right)^2$$

$\Rightarrow$ Mechanisk energi pr lengdeenhet:

$$\varepsilon = dE/dx = dK/dx + dU/dx$$

$$\bullet = \frac{1}{2} \mu \left(\frac{\partial y}{\partial t} \right)^2 + \frac{1}{2} S \left(\frac{\partial y}{\partial x} \right)^2$$

Med $y(x,t) = y(x \pm vt)$ blir (med $z = x \pm vt$)

$$\frac{\partial y}{\partial t} = \frac{\partial y}{\partial z} \frac{\partial z}{\partial t} = \pm v \frac{\partial y}{\partial z} = \pm v \frac{\partial y}{\partial x},$$

og videre er $v = \sqrt{S/\mu}$, dvs $S = \mu v^2$

$$\bullet \Rightarrow \varepsilon = \mu v^2 \left(\frac{\partial y}{\partial x} \right)^2 = \mu \left(\frac{\partial y}{\partial t} \right)^2 = \pm \mu v \frac{\partial y}{\partial t} \frac{\partial y}{\partial x}$$

$$[\varepsilon] = \text{J/m}$$

Med $y(x,t) = y(x \pm vt)$ er også $\frac{\partial y}{\partial t}$ og $\frac{\partial y}{\partial x}$ funksjoner av

kombinasjonen $x \pm vt \Rightarrow \varepsilon(x,t) = \varepsilon(x \pm vt)$

$\Rightarrow \varepsilon$ oppfyller bølge lign. $\partial^2 \varepsilon / \partial x^2 = (1/v^2) \partial^2 \varepsilon / \partial t^2$

$\Rightarrow$ energien forplanter seg "med bølgen" / "som en bølge", med samme hastighet som utsvinget y (ert $\S$ vår langit. bølge; lyd)

Eks: Harmonisk bølge

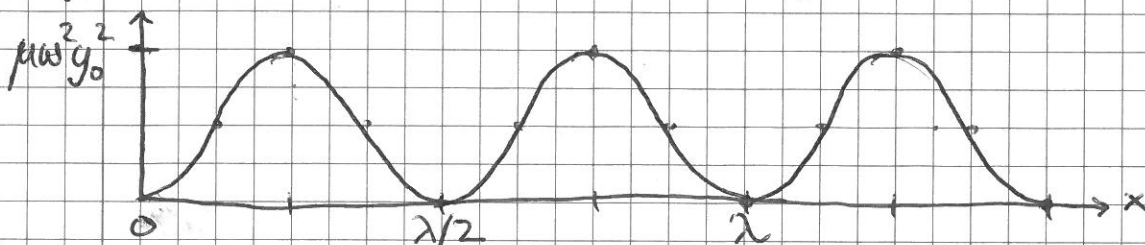
(79)

$$y(x,t) = y_0 \cos(kx - \omega t) \quad (k = 2\pi/\lambda, \omega = 2\pi/T, v = \omega/k)$$

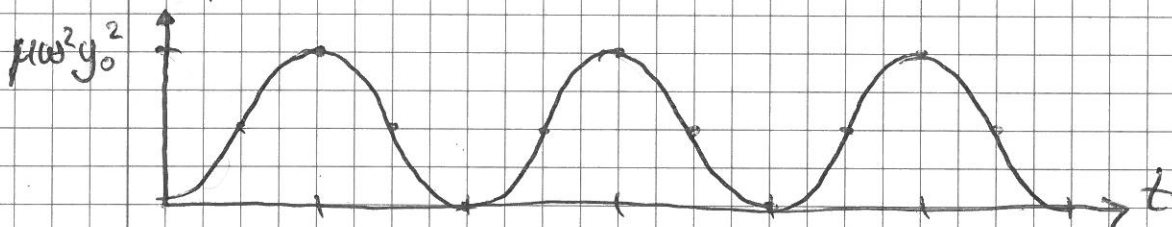
$$\Rightarrow \partial y / \partial x = -ky_0 \sin(kx - \omega t)$$

$$\Rightarrow \epsilon(x,t) = \mu v^2 \cdot k^2 y_0^2 \sin^2(kx - \omega t) = \mu \omega^2 y_0^2 \sin^2(kx - \omega t)$$

Øjebliksbilde, $t=0$: $\epsilon(x,0) = \mu \omega^2 y_0^2 \sin^2 kx$

Faststed, $x=0$: $\epsilon(0,t) = \mu \omega^2 y_0^2 \sin^2 \omega t$

Her er her en plan longitudinal bølge (lydbølge):

1D $\rightarrow$ 3D; $\mu \rightarrow \rho =$ masse pr vol. enh.

$\epsilon = dE/dx \rightarrow dE/dV =$ energi pr vol. enh.

$y \rightarrow \xi =$ partikkelens (midlere) utsving fra likevekt

$$\Rightarrow \epsilon(x,t) = \rho v^2 \left(\frac{\partial \xi}{\partial x} \right)^2 = \rho \left(\frac{\partial \xi}{\partial t} \right)^2 = \pm \rho v \frac{\partial \xi}{\partial t} \frac{\partial \xi}{\partial x}$$

$$[\epsilon] = \text{J/m}^3$$

Midlere energitæthed i harmoniske bølge.

Figur s. 79 for $\epsilon(x,0)$ viser at

$$\bar{\epsilon} = \frac{1}{2} \mu \omega^2 y_0^2 \quad (\text{romlig middelværdi over en bølglængde})$$

og fig. for $\epsilon(0,t)$ viser at

$$\langle \epsilon \rangle = \frac{1}{2} \mu \omega^2 y_0^2 \quad (\text{tidsmiddel over en periode})$$

Formelt er

$$\bar{\epsilon} = \frac{\int_0^\lambda \epsilon(x,t) dx}{\int_0^\lambda dx} = \frac{1}{\lambda} \int_0^\lambda \epsilon(x,t) dx$$

$$\langle \epsilon \rangle = \frac{\int_0^T \epsilon(x,t) dt}{\int_0^T dt} = \frac{1}{T} \int_0^T \epsilon(x,t) dt$$

Merk at $\langle \sin^2 \varphi \rangle = \langle \cos^2 \varphi \rangle = \frac{1}{2}$, fordi

$$\sin^2 \varphi + \cos^2 \varphi = 1, \text{ dvs } \langle \sin^2 \varphi \rangle + \langle \cos^2 \varphi \rangle = \langle 1 \rangle = 1.$$

For plan harmonisk lydølge:

$$\bar{\epsilon} = \langle \epsilon \rangle = \frac{1}{2} \rho \omega^2 \xi_0^2$$

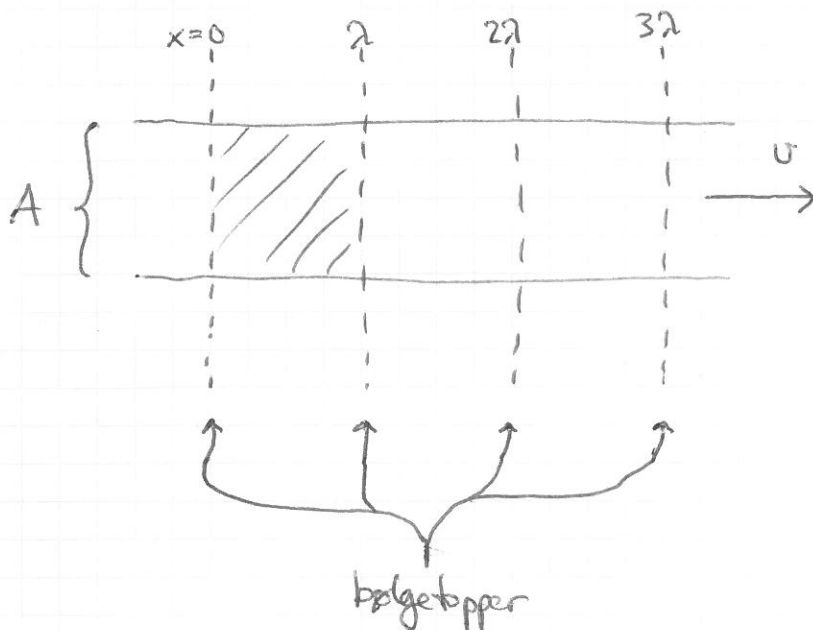
$$\text{når } \xi(x,t) = \xi_0 \cos(kx - \omega t)$$

Bølgens intensitet [YF 16.3; LL 10.5]

I = middlere overført energi pr tidsenhet og pr flateenhet
 = middlere overført effekt pr flateenhet

$$\Rightarrow [I] = \text{W/m}^2$$

Med plan harmonisk lydølge:

Energiinnhold i bølgen, mellom $x=0$ og $x=\lambda$:

$$\bar{E} \cdot V = \bar{E} \cdot A \cdot \lambda$$

Denne energien passerer arealet A ved $x=\lambda$ i løpet av en periode T :

$$\Rightarrow I = \frac{\bar{P}}{A} = \frac{\bar{E} A \lambda / T}{A} = \underline{\underline{\bar{E} \cdot v}} \quad (v = \lambda / T)$$

Desibelskalaen:

Knapt hørbar lyd: $I = 10^{-12} \text{ W/m}^2$

Smertegrensen: $I = 1 \text{ W/m}^2$

Dvs: Stort spenn i tallverdiene

⇒ Hensiktsmessig med logaritmisk skala

$$\boxed{\beta \text{ dB} = \beta = 10 \log \left(\frac{I}{I_0} \right)} \quad (\text{Lydtrykksnivå})$$

med $I_0 = 10^{-12} \text{ W/m}^2 = \text{standard referanseverdi}$

Dermed:

Høregrensen: $\beta = 10 \log \frac{10^{-12}}{10^{-12}} = \underline{0 \text{ dB}}$

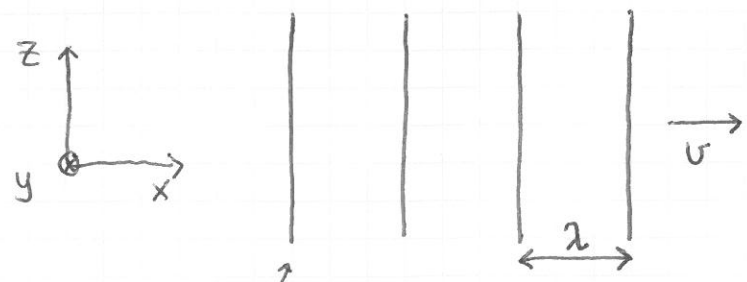
Normal samtale: $\beta = 10 \log \frac{10^{-6}}{10^{-12}} = \underline{60 \text{ dB}}$

Smertegrensen: $\beta = 10 \log \frac{1}{10^{-12}} = \underline{120 \text{ dB}}$

Bølger i vilkårlig retning

Plan harmonisk bølge i pos. x-retning:

$$\xi(x,t) = \xi_0 \sin(kx - \omega t)$$

$$k = 2\pi/\lambda, \quad \omega = 2\pi/T$$

$$v = \lambda/T = \omega/k$$

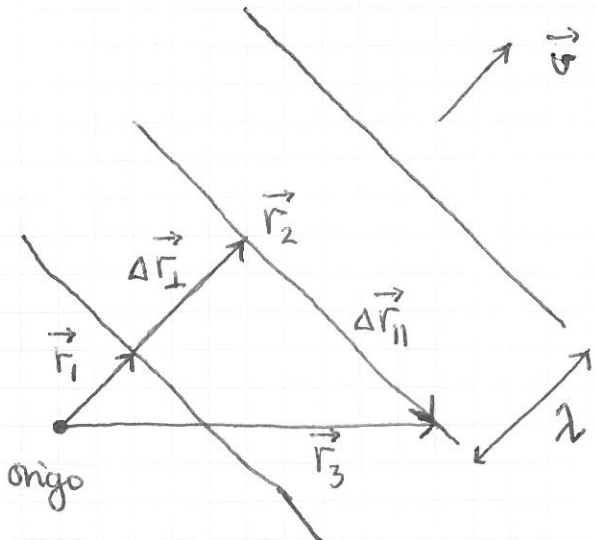
$$\vec{v} = v \hat{x}$$

bølgefronter (feks. topper);

flater med lik fase overalt i gitt ~~fl~~ bølgefront,

faseforskjell 2π mellom "nabo-bølgefronter" (med $\Delta x = \lambda$)

Plan harm. bølge i vilkårlig retning:

$$\vec{\xi}(\vec{r},t) = \xi_0 \sin(\vec{k} \cdot \vec{r} - \omega t)$$

Longit: $\xi_0 \parallel \vec{v}$

Transv: $\xi_0 \perp \vec{v}$

Anta feks. $t=0$: $\vec{\xi}(\vec{r},0) = \xi_0 \sin \vec{k} \cdot \vec{r}$

Lik fase i $\vec{r}_2$ og $\vec{r}_3 \Rightarrow \vec{k} \cdot \vec{r}_2 = \vec{k} \cdot \vec{r}_3 \Rightarrow \vec{k} \cdot (\vec{r}_3 - \vec{r}_2) = 0$

$\Rightarrow \vec{k} \cdot \Delta\vec{r}_{II} = 0 \Rightarrow \vec{k} \perp \Delta\vec{r}_{II} \Rightarrow \vec{k} \parallel \vec{v}$

$\Rightarrow$ Bølgetallsvektoren $\vec{k}$ har samme retning som bølgens forpl.ktn. retning ($\vec{v}$)

Faseforskjell 2π mellom $\vec{r}_1$ og $\vec{r}_2$

$$\Rightarrow \vec{k} \cdot \vec{r}_2 = \vec{k} \cdot \vec{r}_1 + 2\pi \Rightarrow \vec{k} \cdot (\vec{r}_2 - \vec{r}_1) = 2\pi$$

$$\Rightarrow \vec{k} \cdot \Delta\vec{r}_\perp = 2\pi \Rightarrow k \cdot \lambda = 2\pi \Rightarrow k = \frac{2\pi}{\lambda}$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{k} = \frac{2\pi}{\lambda} \hat{k} = \frac{2\pi}{\lambda} \hat{v}}$$

Hvis $\vec{\xi}(\vec{r}, t) = \vec{\xi}_0 \sin(\vec{k} \cdot \vec{r} + \omega t)$ er $\vec{k} = -\frac{2\pi}{\lambda} \hat{v}$

På komponentform: $\vec{k} = k_x \hat{x} + k_y \hat{y} + k_z \hat{z}$

$$k = |\vec{k}| = \sqrt{k_x^2 + k_y^2 + k_z^2}$$

$$\lambda = 2\pi/k$$

Kulebølger

Kulesymmetrisk bølgekilde (høytaler, evt. sola for E.M. bølger)

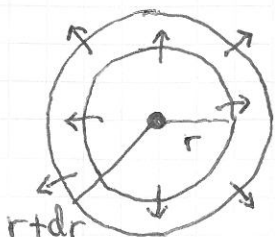
$\Rightarrow$ bølge med $\vec{k} = k \hat{r}$ og lik I i alle retninger, $I = I(r)$

Bølgefronter: Kuleskall med areal $A = 4\pi r^2$

Energibevarelse $\Rightarrow$ Samme energi $E(r)$ pr tidsenhet

gjennom $A(r)$ som energi $E(r+dr)$ pr tidsenhet

gjennom $A(r+dr)$: $\langle P(r_1) \rangle = \langle P(r_2) \rangle$ nærtliggende av r

$$\Rightarrow 4\pi r_1^2 I(r_1) = 4\pi r_2^2 I(r_2)$$

$$\Rightarrow \boxed{I(r) \sim 1/r^2 \text{ for kulebølger}}$$

Sylinderbølger

Sylindersymmetrisk bølgekilde (f.eks. lang tynd højttaler)

⇒ sylinderformede bølgefronter med omkrets $2\pi r$, længde L , og dermed areal $A = 2\pi r \cdot L \sim r$ (r = afstand fra kilden)

⇒ $I(r) \sim 1/r$ for sylinderbølger

Plane bølger

Plan bølgekilde (f.eks. stor vibrerende plade)

⇒ plane bølgefronter med areal A uafhængig af afstanden fra kilden

⇒ $I = \text{konstant}$ (uafh. af r) for plane bølger

Eks: Du står 10 m fra en kuleformet lydkilde.

Hvor langt ude må du gå for at senke lydtrykniveauet med 30 dB?

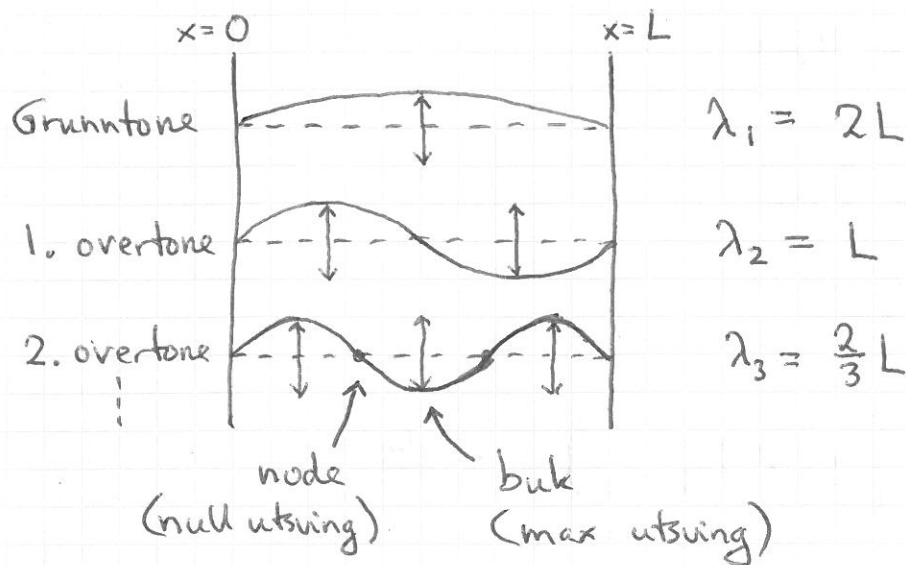
Løsn:
$$-30 = \beta_2 - \beta_1 = 10 \log \frac{I_2}{I_0} - 10 \log \frac{I_1}{I_0}$$

$$= 10 \log(I_2/I_1) = 20 \log(r_1/r_2) = -20 \log(r_2/r_1)$$

$$\Rightarrow r_2/r_1 = 10^{1.5} \approx 32 \Rightarrow \underline{\underline{r_2 \approx 320 \text{ m}}}$$

Stående bølger [YF 15.7, 15.8, 16.4; LL 10.3] (86)

Ren harm. bølge på streng, længde L , fast i begge ender, må ha $L = n \cdot \lambda/2$; $n=1, 2, 3, \dots$

Streng-
instruenter

Generell ^(harmonisk!) løsning av bølglign: $y(x,t) = y_1 \sin(kx - \omega t) + y_2 \sin(kx + \omega t)$

$$y(0,t) = 0 \Rightarrow -y_1 \sin \omega t + y_2 \sin \omega t = 0 \Rightarrow y_2 = y_1 = y_0$$

$$\sin(a \pm b) = \sin a \cos b \pm \cos a \sin b$$

$$\begin{aligned} \Rightarrow y(x,t) &= y_0 [\sin kx \cos \omega t - \cos kx \sin \omega t + \sin kx \cos \omega t + \cos kx \sin \omega t] \\ &= 2y_0 \sin kx \cos \omega t \end{aligned}$$

Dvs: Harm. svingn. ($\cos \omega t$) med stedsabh. amplitude ($2y_0 \sin kx$)

Kalles stående bølge; ingen netto energitransport.

$$y(L,t) = 0 \Rightarrow \sin kL = 0 \Rightarrow kL = n\pi \Rightarrow \lambda_n = \frac{2L}{n},$$

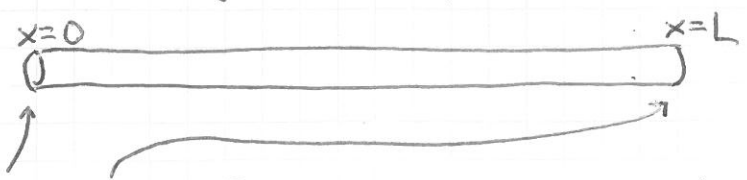
som allerede fastslått. Med $v = \sqrt{S/\mu}$ blir mulige frekvenser for stående bølger (længde L ; fast i begge ender)

$f_n = \frac{v}{\lambda_n} = \sqrt{S/\mu} \cdot n/2L$

 $n=1, 2, 3, \dots$

Tilsvarende får vi stående lydbølger i langt, tynt rør, længde L , åbent (eller lukket) i begge ender:

Blåseinstrumenter

Max udsving for udsvingsbølgen $\Rightarrow \lambda_n = \frac{2L}{n} \Rightarrow$

(evt. null udsving hvis lukket i begge ender)

$$f_n = \frac{v}{\lambda_n} = \frac{\sqrt{B/\rho} \cdot n}{2L}$$

($n=1,2,3, \dots$)

Med "to ulige" ender:

(Streng med 1 fast og 1 fri ende; Rør med 1 åben og 1 lukket ende)

$$\lambda_1 = 4L, \lambda_2 = 4L/3, \lambda_3 = 4L/5, \dots \Rightarrow \lambda_n = \frac{4L}{2n-1}; n=1,2, \dots$$

Trykbølgen: $\Delta p(x,t) = -B \cdot \frac{\partial \xi}{\partial x}$ (se s.75)

Eks: Rør, to åbne ender, $\xi(x,t) = 2\xi_0 \sin kx \cos \omega t$

$$\Rightarrow \Delta p(x,t) = -2kB\xi_0 \cos kx \cos \omega t$$

$\Rightarrow$ max amplitude for Δp der ξ har nullpunkt, og omvendt

Eks: Cellostreng, grundtone 146.8 Hz (D), længde 700 mm, masse 4.0 g/m. Bestem S .

Løs: $f_1 = v/\lambda_1 = \sqrt{S/\mu}/2L$

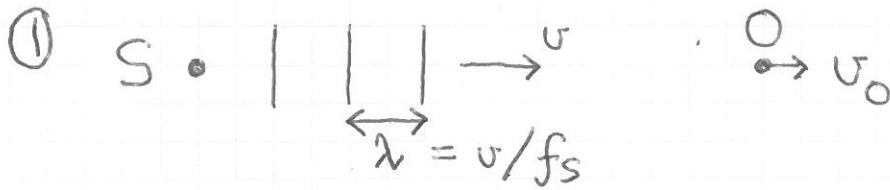
$$\Rightarrow S = 4f_1^2 L^2 \mu = 4 \cdot 146.8^2 \cdot 0.700^2 \cdot 4.0 \cdot 10^{-3} \frac{s^{-2} m^2 kg}{m} = N$$

$$\approx \underline{\underline{169 N}}$$

Dopplereffekten [YF 16.8; LL 10.8]

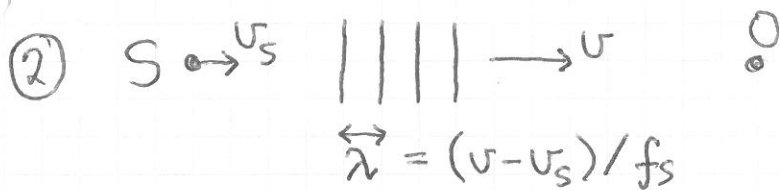
(88)

Lydkilde (S) og observatør (O) i relativ bevægelse langs forbindelseslinjen $\Rightarrow$ Observeret frekvens $f_o \neq$ Utsendt frekvens f_s

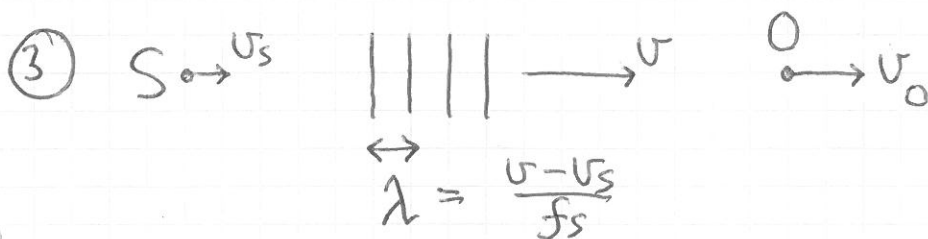

Bølgefart relativt O: $v - v_o$

$$\Rightarrow f_o = \frac{v - v_o}{\lambda} = \frac{v - v_o}{v} \cdot f_s < f_s \text{ hvis } v_o > 0$$

$$\Rightarrow f_o = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{v - v_s} \cdot f_s > f_s \text{ hvis } v_s > 0$$

$$\Rightarrow f_o = \frac{v - v_o}{\lambda} = \frac{v - v_o}{v - v_s} \cdot f_s$$

④ Hvis vind: $v_m =$ luftas fart $\Rightarrow v$ erstattes av $v + v_m$

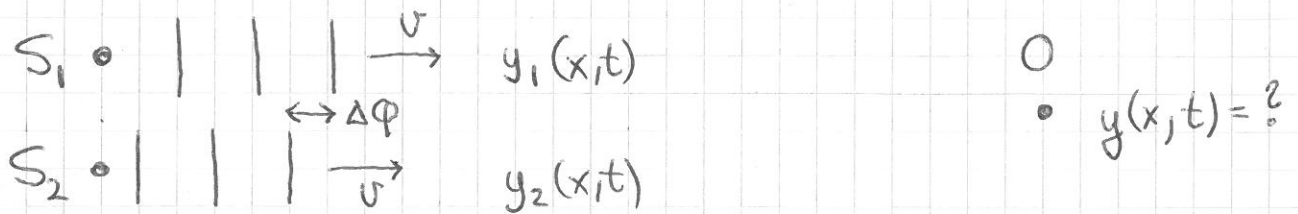
$$\Rightarrow \boxed{f_o = \frac{v + v_m - v_o}{v + v_m - v_s} f_s}$$

Interferens [YF 15.6, 16.6; LL 10.7]

(89)

= overlappning (sum!) av to eller flere bølger på samme sted til samme tid

1) Samme retning og frekvens, ulik fase

Total bølge ved 0:

$$y(x,t) = y_1(x,t) + y_2(x,t) = y_0 \cos(kx - \omega t) + y_0 \cos(kx - \omega t + \Delta\phi)$$

$$\text{Bulker } \cos a + \cos b = 2 \cos \frac{a-b}{2} \cdot \cos \frac{a+b}{2}$$

$$\Rightarrow y(x,t) = 2y_0 \cos \frac{\Delta\phi}{2} \cdot \cos(kx - \omega t + \frac{\Delta\phi}{2})$$

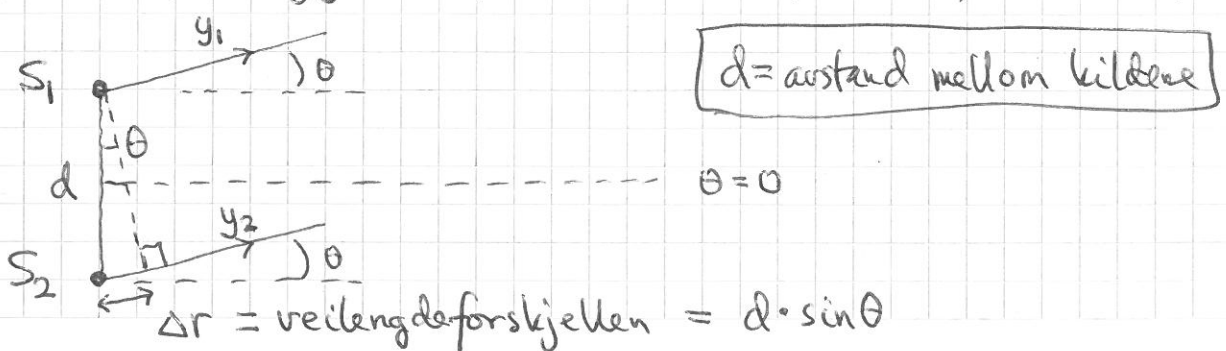
$\Rightarrow$ Konstruktiv interferens hvis $\Delta\phi = 0$, dvs y_1 og y_2 i fase ved 0.

Hvis en bølge gir ^{utviklet} I_1 ved 0, vil to bølger i fase gi $I_2 = 4I_1$

Destruktiv interferens hvis $\Delta\phi = \pi$, dvs y_1 og y_2 i motfase ved 0.

Da blir $I_2 = 0$ ved 0.

2) Retningsavhengig interferens med 2(eller flere)kilder i fase

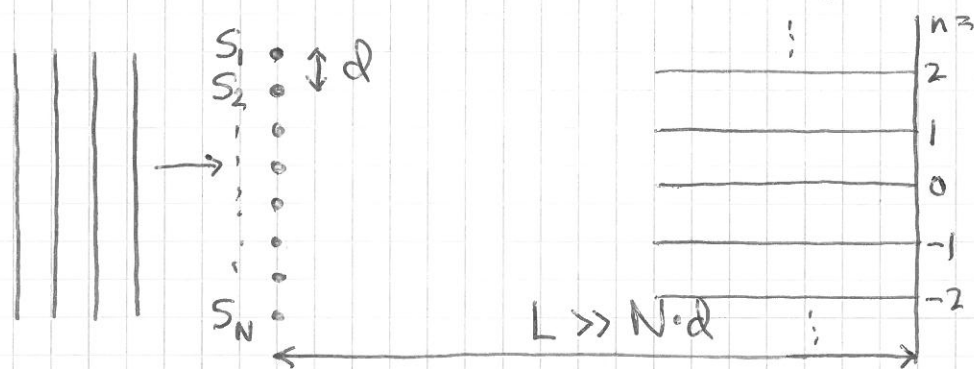
Antar at y_1 og y_2 observeres på skjerm/detektor i avstand $L \gg d$ fra kildene.

(90)

Konstruktiv interferens når $\Delta r = d \sin \theta = n \cdot \lambda$
Destruktiv " " " " $\Delta r = d \sin \theta = (n + 1/2) \lambda$ } $n = 0, \pm 1, \dots$

3) Samme som 2), men med mange bølgekilder i fase.

Oppnås med diffraksjonsgitter: Mange smale spalteåpninger med avstand d i mellom. Plan bølge inn fra venstre:

Med retninger som oppfyller $d \sin \theta = n \lambda$ for

Konstruktiv interferens mellom alle N delbølger.

Alle andre retninger gir intensitet $\approx$ null.

Demo: Laserpenner + diffraksjonsgitter.

Laserlys er E.M. bølge med skarpt definert bølglengde λ .

Rød: 650 nm Grønn: 532 nm Blå: 405 nm

Gitter: 100, 300 og 600 spalter pr mm

$\Rightarrow d = \frac{1}{100}$ mm osv.

4) Svevning - "Interferens i tid"
 [YF 16.7; LL 10.7]

To lydtilde med ~~litt~~ forskjellig frekvens:

$S_1 \cdot | | | \rightarrow \xi_1 = \xi_0 \cos(k_1 x - \omega_1 t) \quad x=0$

$S_2 \cdot | | | \rightarrow \xi_2 = \xi_0 \cos(k_2 x - \omega_2 t) \quad \xi(0,t) = ?$
 (din trommehinne!)

$\leftarrow \lambda_2 > \lambda_1$

$\Rightarrow \xi(x,t) = 2 \xi_0 \cos\left(\frac{\Delta k}{2} x - \frac{\Delta \omega}{2} t\right) \cdot \cos(kx - \omega t)$

der $\Delta k = k_1 - k_2$, $\Delta \omega = \omega_1 - \omega_2$, $k = \frac{k_1 + k_2}{2}$, $\omega = \frac{\omega_1 + \omega_2}{2}$,

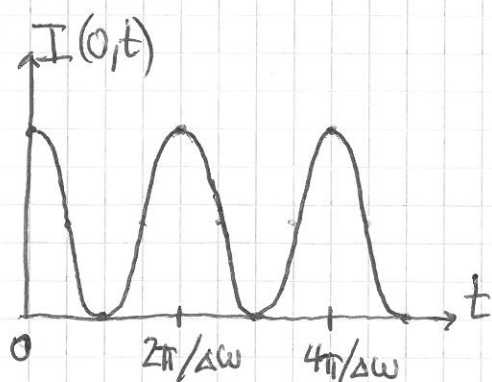
og vi antar $\Delta k \ll k$, $\Delta \omega \ll \omega$

Ved $x=0$: $\xi(0,t) = 2 \xi_0 \cos\left(\frac{\Delta \omega}{2} t\right) \cdot \cos \omega t$

Intensitet ved $x=0$:

$I(0,t) = \langle \epsilon \rangle \cdot v = \frac{1}{2} \rho \omega^2 (2 \xi_0)^2 v \cdot \cos^2\left(\frac{\Delta \omega}{2} t\right)$
 $= \rho \omega^2 \xi_0^2 v \{ 1 + \cos(\Delta \omega \cdot t) \}$

der $\langle \epsilon \rangle$ er tidsmiddel over en periode $T = 2\pi/\omega$ av den raske svingningen (den som gir tonen)

$\Rightarrow$ Vi hører tonen $f = \frac{f_1 + f_2}{2}$, med modulert intensitet ("svevning", "beats") med svevefrekvens

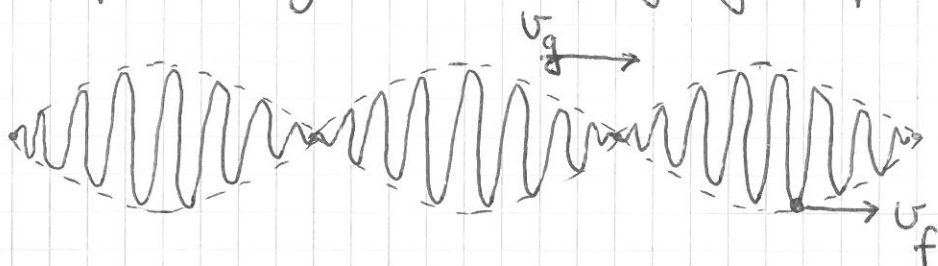
$\underline{f_s} = \frac{1}{T_s} = \frac{\Delta \omega}{2\pi} = \frac{\omega_1 - \omega_2}{2\pi} = \underline{\underline{f_1 - f_2}}$

Grppehastighet og dispersjon

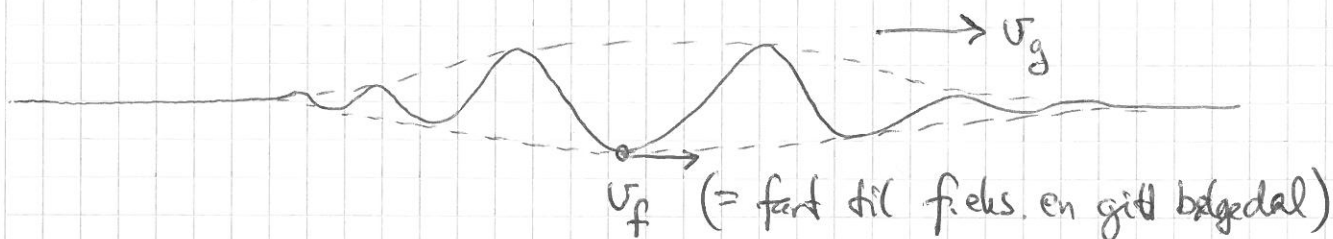
(92)

Sum av ξ_1 og ξ_2 på s. 91 utgjør bølgepakke med raskt varierende bærebølge $\cos(kx - \omega t)$ med hastighet $v = \omega/k = v_f =$ fasehastigheten, og en langsomt varierende modulasjonsbølge $\cos(\frac{1}{2}\Delta kx - \frac{1}{2}\Delta \omega t)$ med hastighet $\Delta \omega / \Delta k$. Med små $\Delta \omega$ og Δk blir dette

$v_g = \frac{d\omega}{dk} =$ grppehastigheten,
dvs felleshastigheten til bølgetopp/-pakken/-gruppen.

En sum av mange harmoniske delbølger med bølglengder omkring en "typisk" bølglengde λ kan gi totalt sett en romlig avgrenset bølgepakke:

- Energien forplanter seg nå med farten $v_g = d\omega/dk$
  - Dispersjonsrelasjonen $\omega(k)$ bestemmer v_g
  - Bølger på streng og lydbølger i fluid har fasefart uavh. av k (hvor $v_f = \sqrt{S/\mu}$ og $v_f = \sqrt{B/\rho}$).
- Da er $\omega = v_f k$, og $v_g = d\omega/dk = v_f$ (linear dispersjon).

Overflatebølger på vann (Video på hjemmesida!)

(93)

To typer krefter påvirker "overflatens dynamikk":

Tyngdekraften og overflatespenningen. Dette gir (på dypt vann):

$$\omega(k) = \sqrt{g \cdot k + \delta k^3 / \rho} ; \text{ med } g = 9.81 \text{ m/s}^2, \rho = 1000 \text{ kg/m}^3 \\ \text{og } \delta = 0.073 \text{ N/m (} = \text{overflatespenningen).}$$

Tyngdebølger: $gk \gg \delta k^3 / \rho$. Kapillarbølger: $gk \ll \delta k^3 / \rho$

$$\text{Like viktige når } gk = \delta k^3 / \rho \Rightarrow \lambda = 2\pi \sqrt{\delta / g\rho} \approx \underline{1.7 \text{ cm}}$$

Generelt, for tyngdebølger; $D = \text{vanndybden}$:

$$\omega^2(k) = gk \tanh(kD)$$

Eks: Tyngdebølger på dypt vann.

$$\omega \approx \sqrt{gk} \Rightarrow v_f = \sqrt{g/k}, v_g = \frac{1}{2} \sqrt{g/k} = \frac{1}{2} v_f$$

$\Rightarrow$ Bølgetopper spaserer framover i bølgetoget!

Kapillarbølger.

$$\omega = \sqrt{\delta k^3 / \rho} \Rightarrow v_f = \sqrt{\delta k / \rho}, v_g = \frac{3}{2} v_f$$

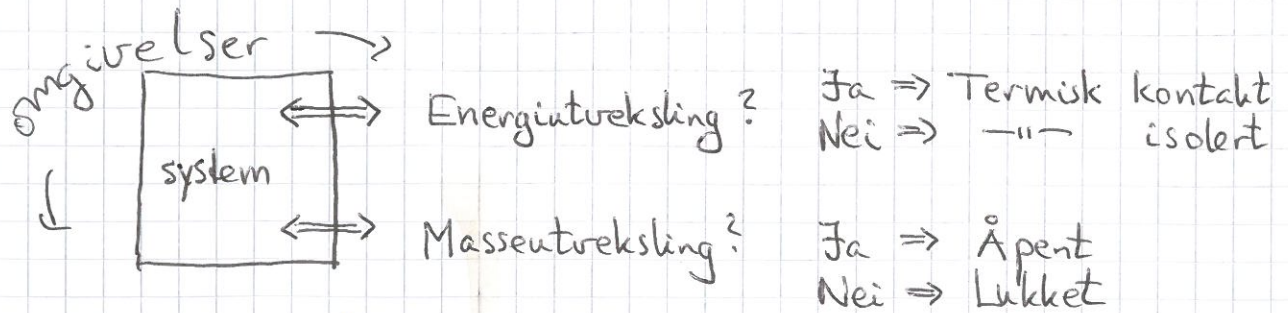
$\Rightarrow$ Bølgetopper spaserer bakover i bølgetoget!

Tyngdebølger på grunt vann ($\tanh x \approx x$ når $|x| \ll 1$)

$$\omega^2 = gDk^2 \Rightarrow \omega = \sqrt{gD} \cdot k \Rightarrow v_g = v_f = \sqrt{gD} \quad \left(\begin{array}{l} \text{Jf.} \\ \text{Tsunami} \end{array} \right)$$

System og omgivelser

En kaffekopp utveksler både energi (varme) og masse (molekyler) med omgivelsene, dvs et åpent system i termisk kontakt.

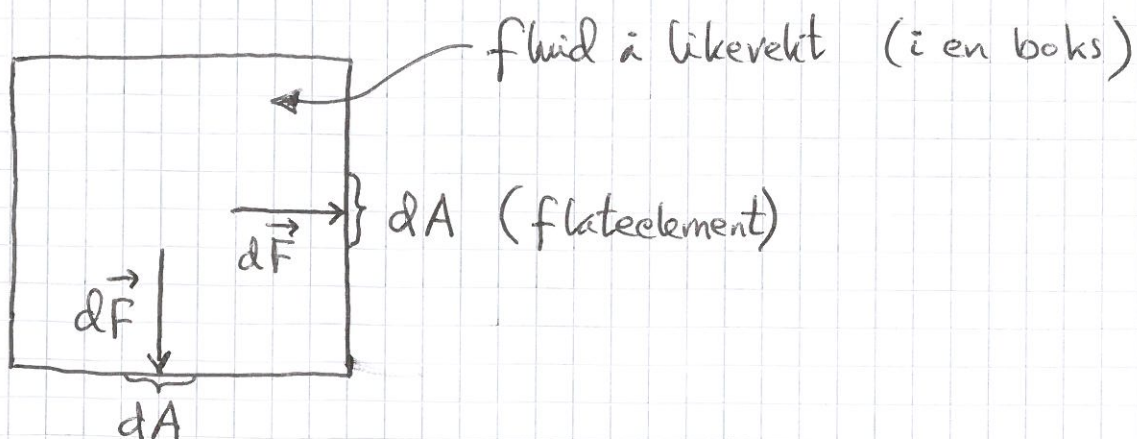
En god termos utveksler verken energi eller masse, dvs lukket system, termisk isolert fra omgivelsene.

~ ~ ~ ~ ~

Sentrale størrelser er trykk og temperatur!

~ ~ ~ ~ ~

Trykk [YF 11.4, 12.2, 12.3; ~~LL~~ LL 7.2, 8.1-8.4]

$p = dF/dA = \text{trykket i fluidet (skalar, isotrop)}$

$[d\vec{F} = -p d\vec{A} \quad \begin{matrix} d\vec{F} \uparrow \\ \text{-----} \\ d\vec{A} \downarrow \end{matrix}]$

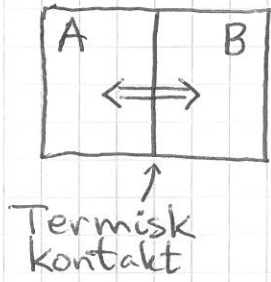
[p] = N/m² ≡ Pa (pascal)

1 atm = 1.01325 · 10⁵ Pa (≈ 10⁵ Pa)

1 bar = 10⁵ Pa

1 psi ("pound pr square inch") = $\frac{0.454 \text{ kg} \cdot 9.81 \text{ m/s}^2}{(25.4 \cdot 10^{-3} \text{ m})^2} \approx 6.9 \text{ kPa}$

Temperatur. Termisk likevekt [YF 17.1; LHL 13.1]

Hvis null netto energistrom mellom A og B, så er A og B i termisk likevekt, og har samme temperatur, $T_A = T_B$

Metoder for måling av T (dvs termometre):

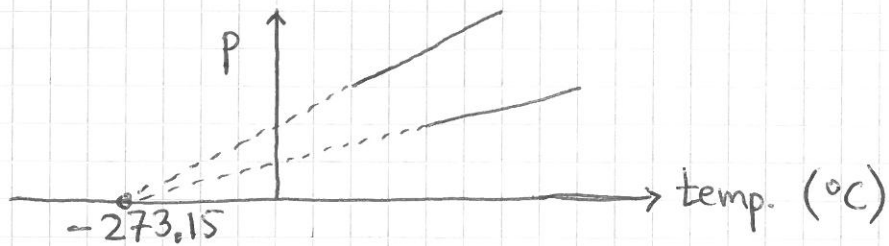
Endring i T gir endring i væskevolum, gasstrykk, lengde av fast stoff, elektrisk motstand etc,

Tallfesting av T (Celsius og andre):

H₂O fryser ved 1 atm : 0 °C

H₂O koker —"—" : 100 °C

Måling av $p(T)$ for ulike gasser (lav tetthet; konstant volum) (96)

Dvs: p er prop. med temp., og ekstrapolering til $p=0$ gir -273.15 °C for alle gasser

Innfører absolutt temperatur T , med enhet K (kelvin) slik at 0 K tilsvarer -273.15 °C (det absolutte nullpunkt). Lar $\Delta T = 1$ K tilsvare $\Delta T = 1$ °C.

$\Rightarrow$ H_2O fryser ved 273.15 K, koker ved 373.15 K.

Standard referansesystem:

H_2O med damptrykk $p_t = 612$ Pa og temperatur $T_t = 273.16$ K. Kalles trippelpunktet for H_2O , fordi is, vann og vanndamp kan være i samtidig likevekt ved p_t og T_t .

(Ikke mulig ved andre kombinasjoner av p og T)

Ideell gass [YF 18.1; LHL 13.3]

(97)

Empirisk, for gasser med lav tetthet: [Senere: Mikroskopisk utledning]

$$pV = nRT$$

Tilstandsligning for ideell gass

Tilstandsvariable: $p = \text{trykk}$ ($\text{N/m}^2 = \text{J/m}^3$)

$V = \text{volum}$ (m^3)

$T = \text{temperatur}$ (K)

$n = \text{stoffmengde}$ (mol)

Gasskonstanten: $R = 8.314 \text{ J/mol} \cdot \text{K}$

1 mol = $6.022 \cdot 10^{23}$ molekyl (partikler)
= N_A (Avogadros tall)

$\Rightarrow N = n \cdot N_A$ (antall molekyl)

$[n] = \text{mol}$

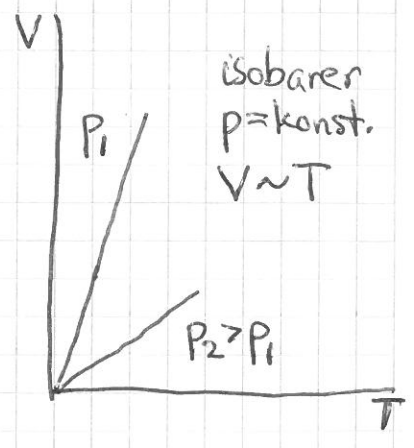
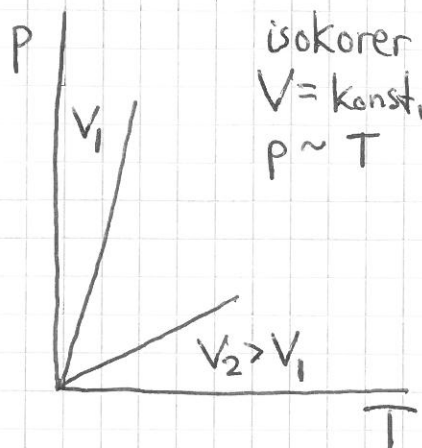
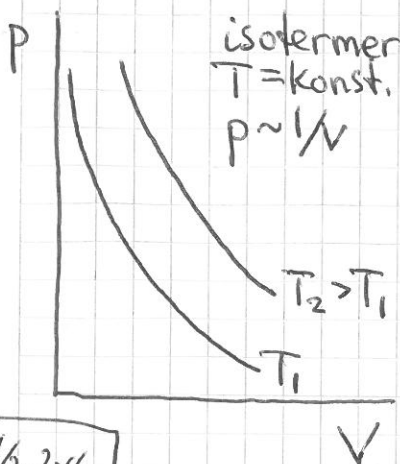
$[N] = 1$

$\rightarrow [N_A] = 1/\text{mol}$

$\Rightarrow pV = \frac{N}{N_A} RT = Nk_B T$

$k_B = R/N_A = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$ (Boltzmanns konstant)

Grafisk, med konstant stoffmengde (n):

17.03.16

Noen termodynamiske koeffisienter [YF 17.4; LHL 13.2] (98)

Volumutvidelseskoeff:

$$\beta = \lim_{\Delta T \rightarrow 0} \left\{ \frac{\Delta V/V}{\Delta T} \right\}_{p=\text{konst.}} = \frac{1}{V} \left(\frac{\partial V}{\partial T} \right)_p$$

Lineær utvidelseskoeff: (kun faste stoffer)

$$\alpha = \frac{1}{L} \left(\frac{\partial L}{\partial T} \right)_p = \frac{1}{3} \beta \quad (\text{da } L = V^{1/3})$$

Kompressibilitet; bulkmodul: (isoterm)

$$\kappa = -\frac{1}{V} \left(\frac{\partial V}{\partial p} \right)_T = B^{-1}$$

Trykk-koeff:

$$\gamma = \frac{1}{p} \left(\frac{\partial p}{\partial T} \right)_V$$

Eks 1: $\beta(\text{H}_2\text{O}) < 0$ for $0^\circ\text{C} < T < 4^\circ\text{C}$

$\Rightarrow \rho(4^\circ\text{C}) > \rho(0^\circ\text{C}) \Rightarrow$ (dype) innsjøer bunnfryser ikke
[$\rho = m/v = \text{masse tettheten}$]

Eks 2: Hva er β , B og γ for ideell gass?

Løsning: $\beta = \frac{1}{V} \frac{\partial}{\partial T} \left(\frac{Nk_B T}{p} \right)_p = \frac{Nk_B}{pV} = \frac{1}{T}$

$$B = -V \left(\frac{\partial p}{\partial V} \right)_T = -V \frac{\partial}{\partial V} \left(\frac{Nk_B T}{V} \right)_T = \frac{Nk_B T}{V} = p$$

$$\gamma = \frac{1}{p} \frac{\partial}{\partial T} \left(\frac{Nk_B T}{V} \right)_V = \frac{Nk_B}{pV} = \frac{1}{T} = \beta$$

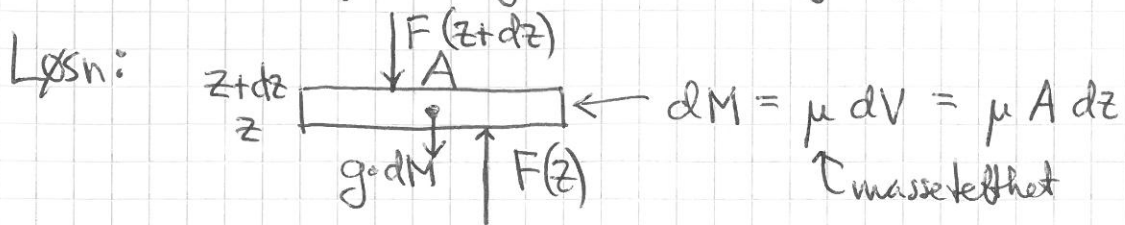
Eks 3: Hvorfor stiger spritzøylen i termometeret når T øker?

Svar: Fordi $\beta(\text{glass}) \approx 2.7 \cdot 10^{-5} \text{ K}^{-1} \ll \beta(\text{etanol}) \approx 10^{-3} \text{ K}^{-1}$

Eks: Hvordan avtar trykket oppover i atmosfæren? (99)

Anta ideell gass, og konstant g og T .

Likevekt for dM (N1): $F(z+dz) - F(z) + g dM = 0$

$$\underbrace{[p(z+dz) - p(z)] A}_{dp} \quad \underbrace{mg A dz}_{\mu g A dz}$$

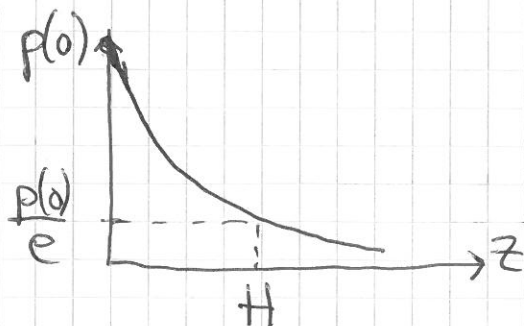
$\mu = \langle m \rangle N/V$; $\langle m \rangle =$ midlere molekylmasse $\approx 4.8 \cdot 10^{-26}$ kg
(tilsvarende ca 29 g/mol)

$N/V = p/k_B T$ (ideell gass)

$\Rightarrow dp = - \langle m \rangle \frac{p}{k_B T} g dz$

$\Rightarrow \int_{p(0)}^{p(z)} \frac{dp}{p} = - \frac{\langle m \rangle g}{k_B T} \int_0^z dz \Rightarrow \ln \frac{p(z)}{p(0)} = - \frac{z}{H}$; $H = \frac{k_B T}{\langle m \rangle g}$

$\Rightarrow p(z) = p(0) e^{-z/H}$; med $T=260$ K er $H \approx 7.6$ km

Øving 10/nr 3:

Numerisk løsning
med z -avhengig
temperatur T

Varme. Varmekapasitet [YF 17.5; LHL 13.2]

(100)

Kun to typer energioverføring i termisk fysikk:

Varme = energi som overføres pga. temperatursforskjeller

Andre former for energioverføring er arbeid.

Hvor mye varme ΔQ må tilføres et system for å øke temperaturen fra T til $T + \Delta T$?

Svar: $\Delta Q = C \cdot \Delta T$; C = systemets varmekapasitet

$$\Rightarrow \boxed{C = \Delta Q / \Delta T} \Rightarrow [C] = \text{J/K}$$

C måles ved å måle sammenhengende ΔQ og ΔT , typisk med konstant trykk p eller konstant volum V :

$$C_p = \left(\frac{\Delta Q}{\Delta T} \right)_p ; \quad C_V = \left(\frac{\Delta Q}{\Delta T} \right)_V$$

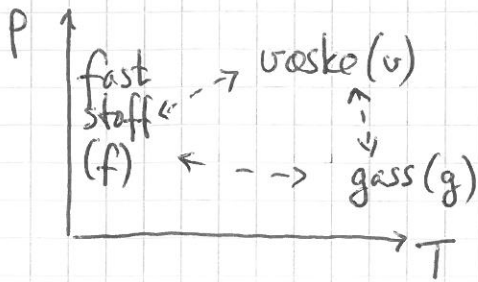
For tabulering er molekylspesifikke størrelser hensiktsmessig:

$$c = C/M = \text{varmekap. pr masseenh.} \Rightarrow [c] = \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$$

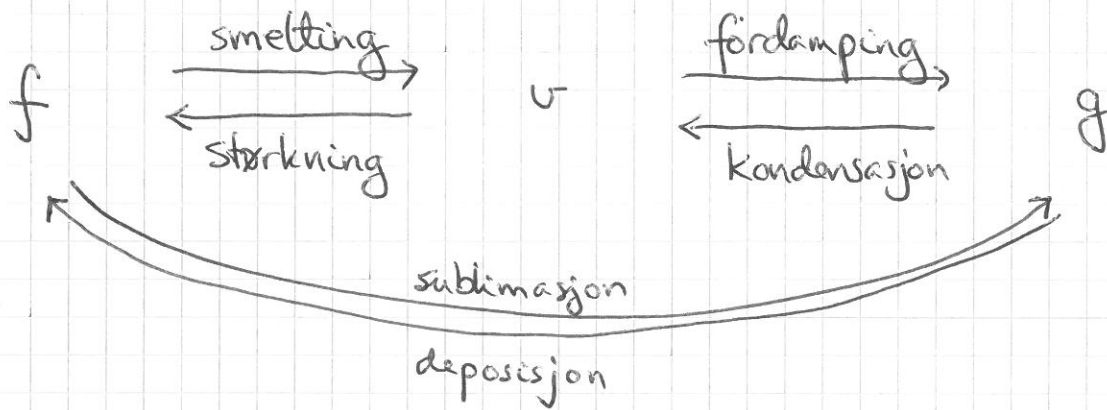
$$c_m = C/n = \text{varmekap. pr mol (et molekyl varmekap.)} \\ \Rightarrow [c_m] = \frac{\text{J}}{\text{mol} \cdot \text{K}}$$

Faseoverganger. Latent varme [YF 17,6; LHL 17,10] (101)

Kvalitativt pT-diagram:

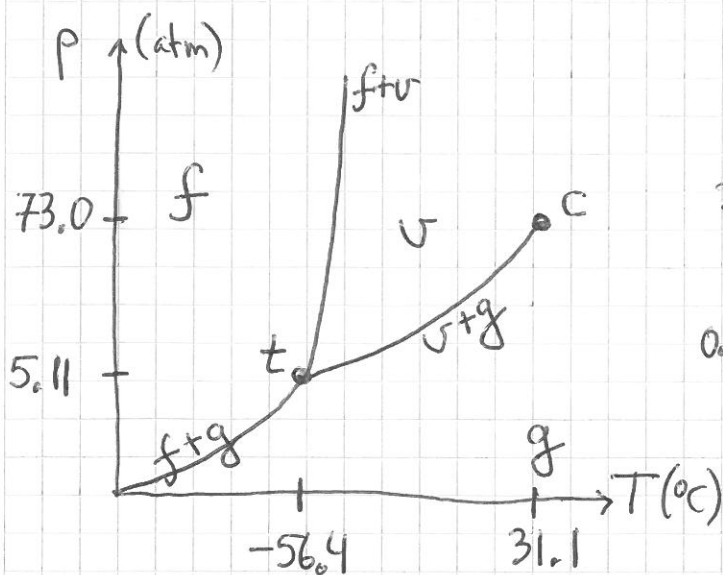
Koeksistenslinjer i (p,T)-diagram markerer faseoverganger:

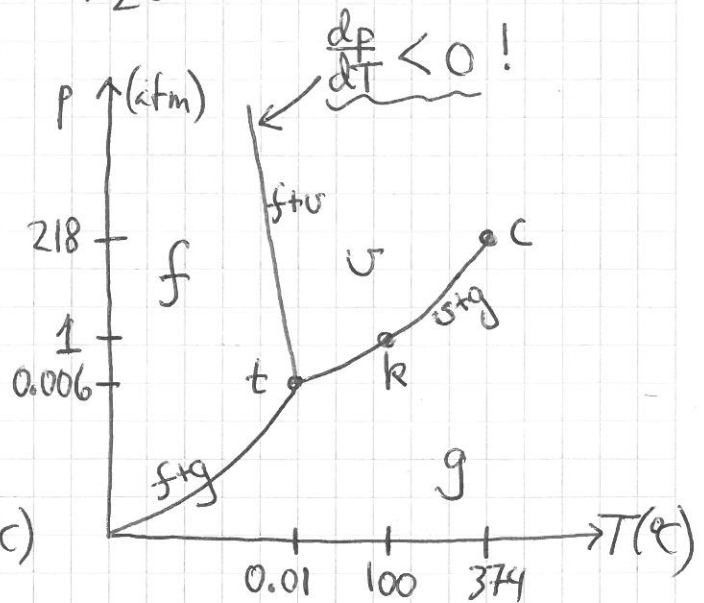
Eks: CO₂ v/1atm, -78.5°C ; tørris

Is → Vanndamp i kuldegrader ; frysetørring

Fasediagram for CO₂ og H₂O:

CO₂

H₂O

Koeksistensligner: Likevekt mellom to faser, (102)
 $f+u$, $u+g$ eller $f+g$

Kokepunkt: (k) "Voldsom fordamping" når damptrykket er like stort som det omgivende lufttrykket.

Det dannes dampbobler i væsken når $T \rightarrow T_k$ (= 100°C for H_2O ved 1 atm).

Hvis høyt til fjells: Lavere lufttrykk
 $\Rightarrow$ Kommer til $u+g$ likevektslinjen nedenfor k
 $\Rightarrow$ Koker ved lavere temperatur
 $\Rightarrow$ Eggene våre koke litt lenger tid enn hjemme...

Trippelpunkt (t): Samtidig likevekt f , u og g

Kritisk punkt (c): Enden av $u+g$ koeksistenslinjen.

Her opphører forskjellen på væske og gass! Hvis $p > p_c$ og $T > T_c$, har vi bare en fluid fase, et såkalt supercritisk fluid.

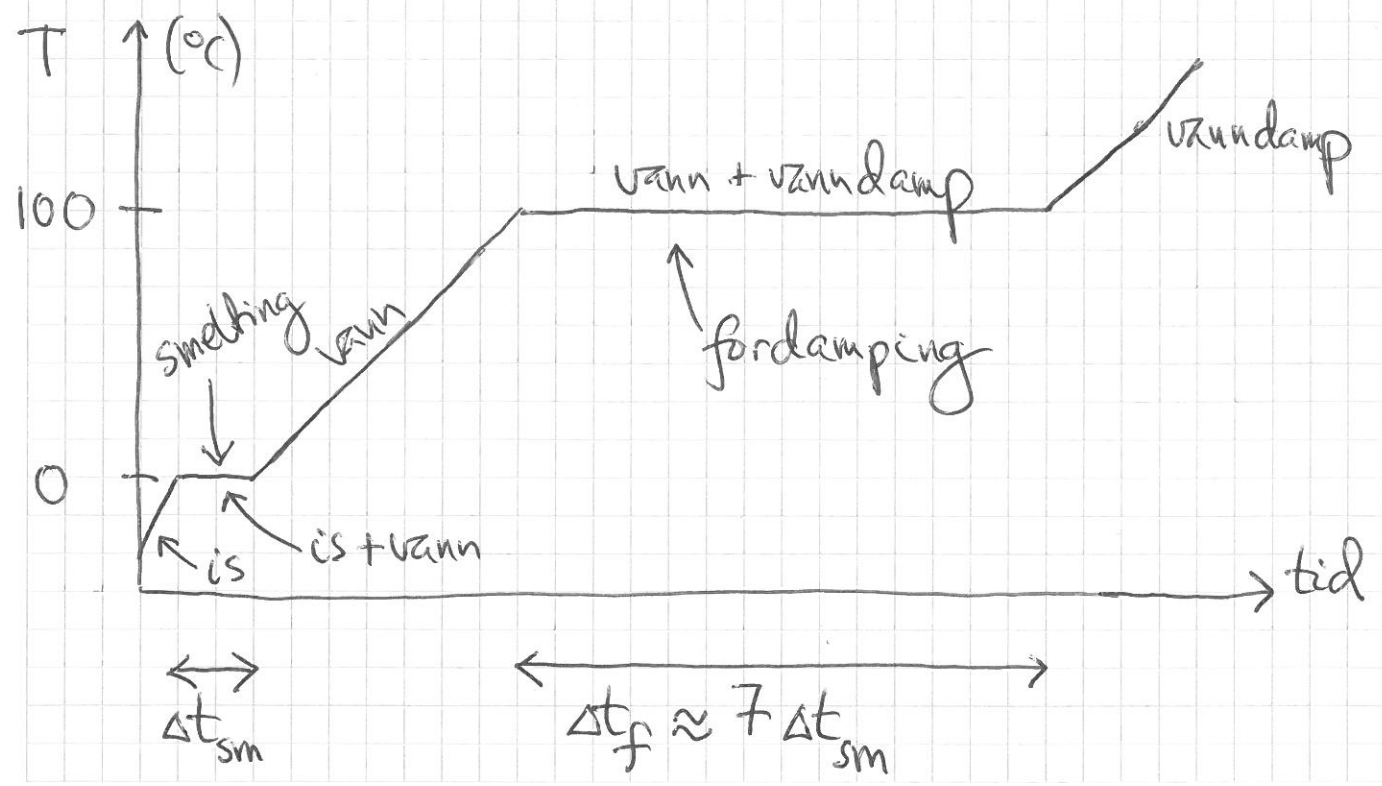

Latent varme:

L = varmen som trengs for å smelte (L_{sm}),
 fordampe (L_f) eller sublimere (L_{sub})
 en viss mengde stoff, ved gitt temperatur. Dvs:
 $\Delta T = 0$, selv om varme tilføres! Energien
 tilført går med til å bytte bindinger mellom
 atomer/molekyler.

Eks: H_2O . Nær trippelpunktet er $L_{sm} \approx 80 \text{ cal/g}$,
 $L_f \approx 600 \text{ cal/g}$, $L_{sub} = L_{sm} + L_f \approx 680 \text{ cal/g}$.

Her er 1 cal (kalori) = varmemengden som øker T
 fra $14.5^\circ C$ til $15.5^\circ C$ i 1 g H_2O ved $p = 1 \text{ atm}$.
 $1 \text{ cal} \approx 4.184 \text{ J}$. Anta konstant tilførsel av varme:

Clapeyrons ligning for koeksistenslinjene [LHL 17.10]

$$\boxed{\frac{dp}{dT} = \frac{L}{T \cdot \Delta V}}$$

ΔV = volumendringen (f.eks. $V_g - V_v$)

L = latent varme (f.eks. L_f)

Både L og ΔV er prop. med N (dvs stoffmengden)
 $\Rightarrow L/T \cdot \Delta V$ blir uavh. av stoffmengden, OK.

[Ligningen kan utledes fra termodynamikkens 1. og 2. lov.]

Luftfuktighet:

$$p = p_{N_2} + p_{O_2} + p_{CO_2} + p_{H_2O} + \dots = \text{sum av } \underline{\text{partialtrykk}}$$

Luft mettet med vanndamp:

$$p_{H_2O} = p_d = \text{damptrykket p\aa } v+g \text{ koeks.linjen}$$

$$= \text{max partialtrykk av } H_2O \text{ i luft ved gitt } T$$

$p_{H_2O} > p_d$: Ikke likevekt. Vi får kondensasjon

$p_{H_2O} < p_d$: Da er relativ luftfuktighet $\phi < 100\%$

$$\boxed{\phi = \frac{p_{H_2O}}{p_d} \cdot 100\%}$$

Damptrykk-kurven

Med vanddamp (g) som den ene fasen er

$$\Delta V = V_g - V \approx V_g \stackrel{\text{ideell gass}}{=} nRT/p_d \quad (V = V_f \text{ evt } V_v)$$

Antar at $L = n \cdot l$ er uafhængig af T ; l = molar latent varme

Dermed kan $p_d(T)$ bestemmes fra Clapeyrons ligning:

$$\frac{dp_d}{dT} = \frac{L}{T \cdot \Delta V} = \frac{n \cdot l}{T \cdot nRT/p_d} = \frac{l p_d}{RT^2}$$

$$\Rightarrow \int_{p_d(T_0)}^{p_d(T)} \frac{dp_d}{p_d} = \frac{l}{R} \int_{T_0}^T \frac{dT}{T^2} \quad \text{med } T_0, p_d(T_0) \text{ valgt ref. punkt på koeks. linjen}$$

$$\Rightarrow \ln \left\{ \frac{p_d(T)}{p_d(T_0)} \right\} = - \frac{l}{R} \left(\frac{1}{T} - \frac{1}{T_0} \right)$$

$$\Rightarrow \boxed{p_d(T) = p_d(T_0) \exp \left\{ \frac{l}{R} \left(\frac{1}{T_0} - \frac{1}{T} \right) \right\}} \quad \text{Damptrykk-kurven}$$

Med trippelpunktet som referanse:

$$T_0 = T_t = 273.16 \text{ K}, \quad p_d(T_0) = 612 \text{ Pa}$$

$$l_f = 598 \frac{\text{cal}}{\text{g}} = \frac{598}{1000} \frac{\text{kcal}}{\text{g}} \cdot 4.184 \frac{\text{kJ}}{\text{kcal}} \cdot 18 \frac{\text{g}}{\text{mol}} \approx 45 \text{ kJ/mol}$$

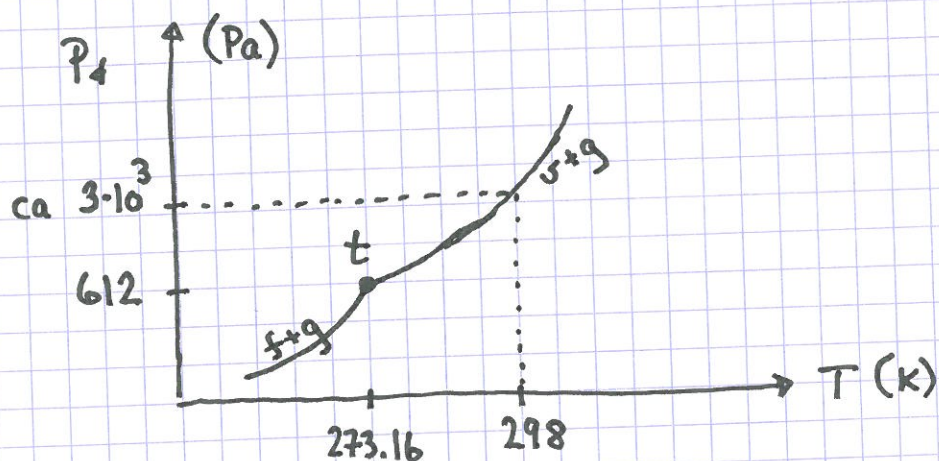
$$l_{\text{sub}} = 678 \frac{\text{cal}}{\text{g}} = \frac{678}{1000} \frac{\text{kcal}}{\text{g}} \cdot \text{---} \text{---} \text{---} \approx 51 \text{ kJ/mol}$$

$$\Rightarrow p_d(T > T_t) = 612 \text{ Pa} \cdot \exp\left\{19.8 - \frac{5413}{T}\right\}$$

$$p_d(T < T_t) = 612 \text{ Pa} \cdot \exp\left\{22.5 - \frac{6134}{T}\right\}$$

(med T
i enheten K)

Smeltelinjen for H_2O ($f+u$ koeksistens):

$$\Delta V_{sm} = V_u - V_f < 0$$

$$\Rightarrow \frac{dp}{dT} < 0 \Rightarrow \text{peker (svakt) mot } \underline{\text{venstre}} \text{ (som s. 95)}$$

Frå sist:

$$p_d(T) = p_d(T_0) \exp \left\{ \frac{l}{R} \left(\frac{1}{T_0} - \frac{1}{T} \right) \right\}; \text{ damptrykk-kurven}$$

Eks: Tørr luft om vinteren

Anta -20°C ute, $+20^\circ\text{C}$ inne, $\phi = 100\%$ ute.

Hva blir ϕ inne hvis all inneluft byttes med uteluft?

Løsn:

$$\phi = 100\% \cdot \frac{p_{\text{H}_2\text{O}}}{p_d}; \text{ her er } p_{\text{H}_2\text{O}} = p_d(253\text{K}) \text{ siden}$$

$$\phi = 100\% \text{ ute.}$$

$$\Rightarrow \phi_{\text{inne}} = 100\% \cdot \frac{p_d(253\text{K})}{p_d(293\text{K})}$$

$$p_d(293\text{K}) = p_d(T_0) \exp \left\{ \frac{l_f}{R} \left(\frac{1}{T_0} - \frac{1}{T} \right) \right\}; T = 293\text{K}$$

$$p_d(253\text{K}) = p_d(T_0) \exp \left\{ \frac{l_{\text{sub}}}{R} \left(\frac{1}{T_0} - \frac{1}{T} \right) \right\}; T = 253\text{K}$$

$$T_0 = T_t = 273.16\text{K}, p_d(T_0) = 612\text{Pa} \text{ (trengs ikke!)}$$

$$l_f = 45\text{kJ/mol}, l_{\text{sub}} = 51\text{kJ/mol}, R = 8.314 \frac{\text{J}}{\text{mol}\cdot\text{K}}$$

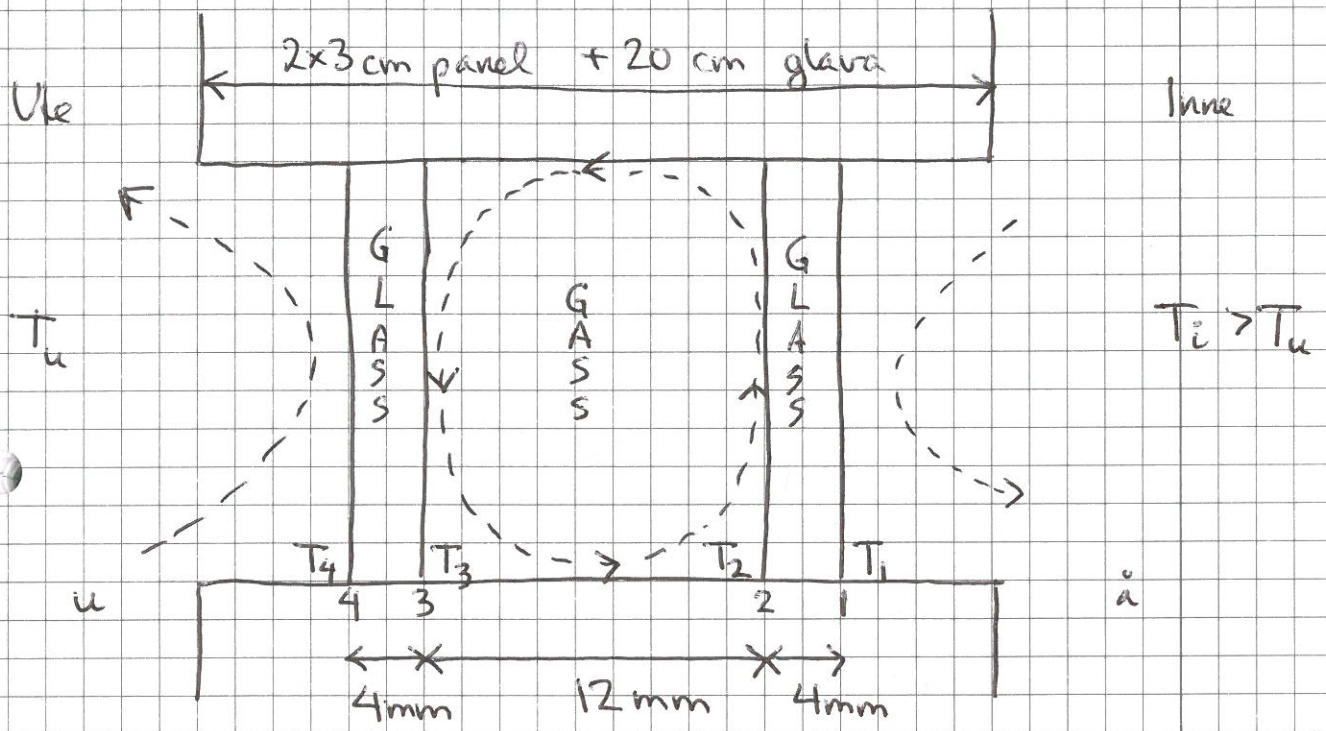
$$\phi_{\text{inne}} = 100\% \cdot \exp \left\{ \frac{l_{\text{sub}} - l_f}{R T_0} + \frac{l_f}{R \cdot 293} - \frac{l_{\text{sub}}}{R \cdot 253} \right\}$$

$$= 100\% \cdot \exp \{ 2.64 + 18.47 - 24.25 \} \approx \underline{\underline{4\%}}$$

[Problemer med for tørr luft: Tørre slimhinner, Statisk elektrisitet...
 — u — for fuktig luft: Husstrømidl, Muggjapp —]

VARMETRANSPORT [YF17; LHL18]

Tolagsvindu som eksempel:

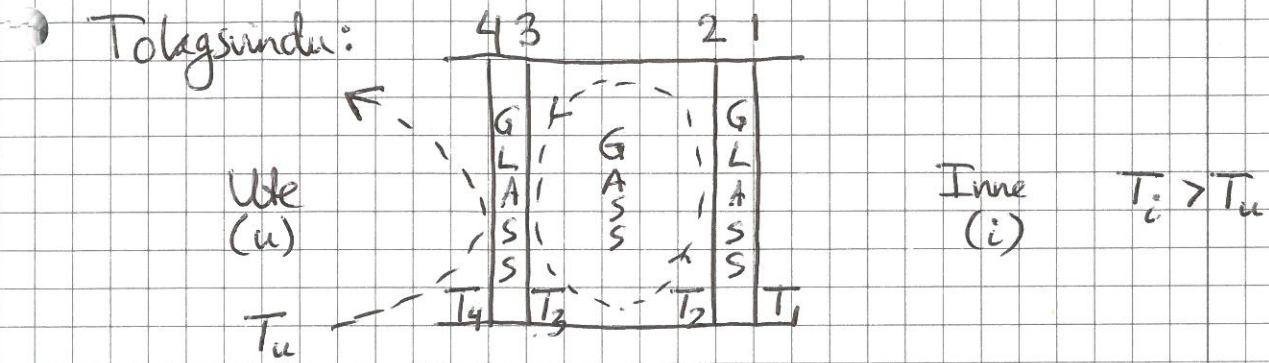

Tre mekanismer:

- Konveksjon (varmeoverføring pga strømming)
- Varmeledning (forplantning av kinetisk energi på mikroskopisk nivå gjennom et medium)
- Stråling (legeme med temperatur T sender ut elektromagnetiske bølger; utsendt energi prop. med T^4)

Konveksjon [YF 17.7; LHL 18.2]

$T_2 > T_3 \Rightarrow$ gassen varmes opp, utvider seg og stiger ved 2,
— " — avkjøles, trekker seg sammen og faller ved 3

$\Rightarrow$ sirkulasjon $\curvearrowright$ og netto varmeoverføring fra 2 mot 3

Vind ute $\Rightarrow$ forsterket varmeoverføring fra 4 til u

Vanskelig å regne på, men grovt sett: $|j| \sim |\Delta T|$
dvs overført varme pr tids- og flateenhet (j)
prop. med temp. forskjellen (ΔT)

Ute: $j_u = \alpha_u (T_4 - T_u)$

Inne: $j_i = \alpha_i (T_i - T_1)$

Varmeovergangstall, anslått gjennom "Byggeforskriften":

$\alpha_u = 25 \frac{W}{m^2 \cdot K}$ (med vind; 5-6 m/s i snitt)

$\alpha_i = 7.5$ — " — (uten vind)

EKS: Hvis 25°C på stille, overskyet dag er "OK" i bidekukse, hvz bør temp. være med 5 m/s vind? ($T_{hud} \approx 30^\circ\text{C}$)

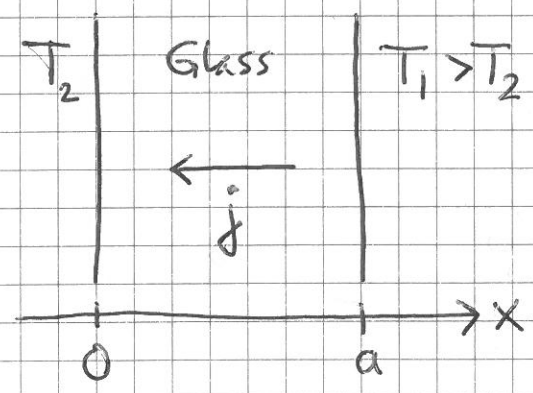
Løsn: Ønsker samme j som ved 25°C uten vind.

$$j = \alpha_i \cdot \Delta T_{stille} = 7.5 \frac{\text{W}}{\text{m}^2\text{K}} \cdot 5\text{K} = 37.5 \frac{\text{W}}{\text{m}^2}$$

$$\Rightarrow \text{Må ha } \alpha_u \cdot (30^\circ\text{C} - T) = 37.5 \frac{\text{W}}{\text{m}^2}$$

$$\Rightarrow T = 30^\circ\text{C} - 37.5/25^\circ\text{C} \approx \underline{\underline{28.5^\circ\text{C}}}$$

Varmeledning [YF 17.7; LHL 18.1]

Som ventet finner en empirisk (eksperimentelt):

$$|j| \sim \Delta T = T_1 - T_2$$

j motsatt rettet ΔT

$$j \sim 1/a$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{j = -\kappa \cdot \frac{\Delta T}{a}}}$$

κ = materialets varmeledningsevne ($\frac{\text{W}}{\text{m} \cdot \text{K}}$)

Ved stasjonære forhold (dvs: fast T ved gitt x) (III)

er j uavhengig av x (ellers netto^{varme}strøm inn i skive mellom x og $x+dx \Rightarrow T \neq \text{konst.} \Rightarrow$ ikke stasjonært)

$$\Rightarrow \frac{\Delta T}{a} = \frac{dT}{dx} \quad (= \text{konst. for materiale med gitt } \kappa)$$

$$\Rightarrow \boxed{j = -\kappa \frac{dT}{dx}} \quad \text{Fouriers lov for varmeledning (i 1D)}$$

I 3D: $\vec{j} = -\kappa \nabla T$;

der $\nabla T = \hat{x} \frac{\partial T}{\partial x} + \hat{y} \frac{\partial T}{\partial y} + \hat{z} \frac{\partial T}{\partial z} =$ gradienten til T
(= vektor som peker i den retning som T øker raskest)

Noen tallverdier:

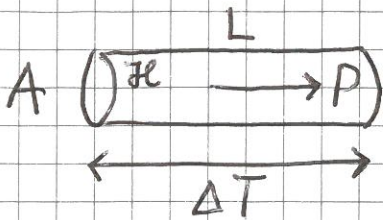
Stoff	Luft	Glava	Vann	Is	Glass	Tre	Stål
κ (W/m·K)	0.026	0.035	0.61	2.2	0.7-1.1	0.1-0.2	43

Glava istedoff for luft i veggene hindrer både konveksjonstap og strålingstap (se senere).

Analogier mellom Fouriers lov og Ohms lov:

Värmemotstand: $j = P/A$, $\nabla T = \frac{\Delta T}{L}$

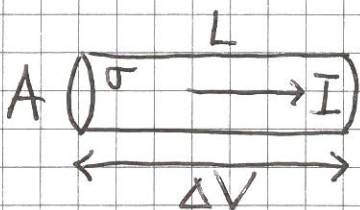

$$\Rightarrow P/A = \kappa \Delta T/L$$

$$\Rightarrow \Delta T = P \cdot R_Q$$

$$\text{med } R_Q = \frac{L}{\kappa A}; [R_Q] = K/W$$

Elektrisk motstand:

$$j = I/A, E = \frac{\Delta V}{L}, \overset{\text{Ohms lov}}{j = \sigma E}$$

$$\Rightarrow I/A = \sigma \Delta V/L$$

$$\Rightarrow \Delta V = I \cdot R \quad (\text{Ohms lov})$$

$$\text{med } R = \frac{L}{\sigma A}; [R] = \frac{V}{A} = \Omega$$

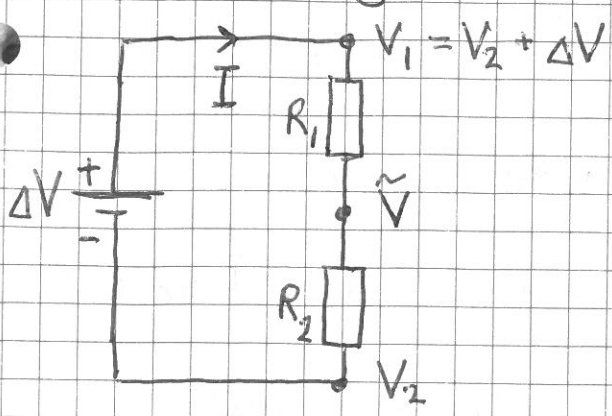
Analogier:

Størrelse	Fouriers lov	Ohms lov
drivkraft	ΔT (K)	ΔV (V)
strøm	P (J/s = W)	I (C/s = A)
resistans	$R_Q = \frac{L}{\kappa A}$ (K/W)	$R = \frac{L}{\sigma A}$ (V/A)
konduktans	$R_Q^{-1} = \kappa A/L$ (W/K)	$G = R^{-1} = \sigma A/L$ (A/V)

κ = varmeledningsevne

σ = elektrisk ledn. evne

Seriekobling av motstander:

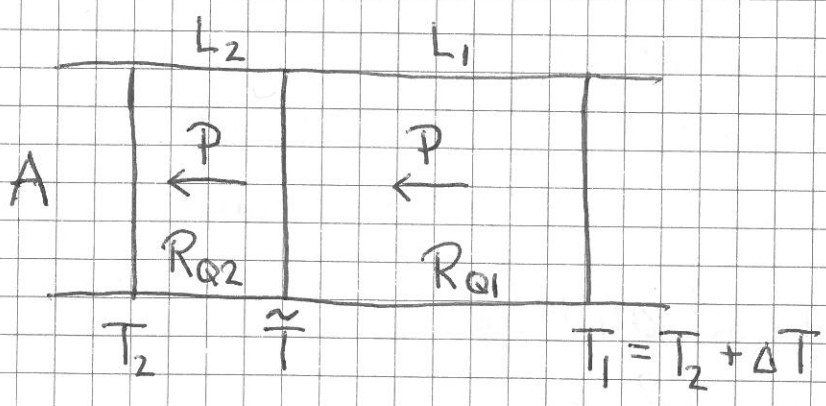
$$\left. \begin{aligned} V_1 - \tilde{V} &= R_1 I \\ \tilde{V} - V_2 &= R_2 I \end{aligned} \right\} \text{Ohms lov}$$

$$\Rightarrow \Delta V = (R_1 + R_2) I$$

Dvs: $R_1 + R_2$ er total motstand for seriekobling av R_1 og R_2

Varmeledningsanalogi: Vegg med areal A og to lag (f.eks. tre og glass) med tykkelser L_1, L_2 og varmeledningsemer $\mathcal{H}_1, \mathcal{H}_2$, dvs varmemotstander hvor

$$R_{Q1} = \frac{L_1}{\mathcal{H}_1 A} \text{ og } R_{Q2} = \frac{L_2}{\mathcal{H}_2 A} .$$

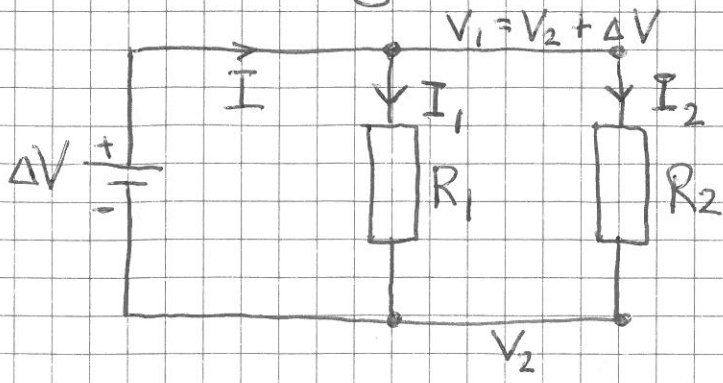
$$\left. \begin{aligned} T_1 - \tilde{T} &= R_{Q1} P \\ \tilde{T} - T_2 &= R_{Q2} P \end{aligned} \right\} \text{Fouriers lov}$$

$$\Rightarrow \Delta T = (R_{Q1} + R_{Q2}) P$$

Dvs: $R_{Q1} + R_{Q2}$ er total varmemotstand for seriekobling av R_{Q1} og R_{Q2}

Parallellkobling av motstander :

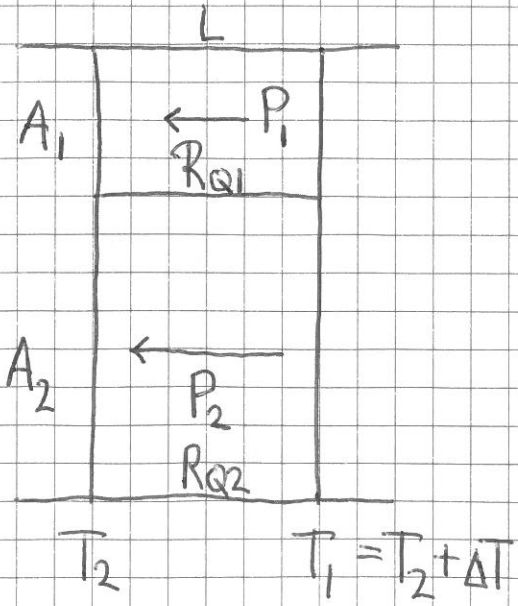
$\Delta V = R_1 I_1 = R_2 I_2$ (Ohms lov)

$I = I_1 + I_2 = \Delta V / R_1 + \Delta V / R_2 = (\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}) \Delta V$

Dus: $(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2})^{-1}$ er total motstand for parallellkobling av R_1 og R_2

Varmeledningsanalogi: Vegg med tykkelse L og to "parallele" lag med arealer A_1, A_2 og varmeledningsener κ_1, κ_2 , dvs varmemotstander hvor

$R_{Q1} = \frac{L}{\kappa_1 A_1}$ og $R_{Q2} = \frac{L}{\kappa_2 A_2}$.

$\Delta T = R_{Q1} P_1 = R_{Q2} P_2$ (Fouriers lov)

$P = P_1 + P_2 = \Delta T / R_{Q1} + \Delta T / R_{Q2} = (\frac{1}{R_{Q1}} + \frac{1}{R_{Q2}}) \Delta T$

Dus: $(\frac{1}{R_{Q1}} + \frac{1}{R_{Q2}})^{-1}$ er total varmemotstand for parallellkobling av R_{Q1} og R_{Q2}

Eks: Vegg, 20 cm glava ($\lambda_g = 0.035 \frac{W}{m \cdot K}$) mellom 2 cm innerpanel og 3 cm ytterpanel ($\lambda_t = 0.12 \frac{W}{m \cdot K}$), $\Delta T = 20 K$.
 Regn ut effekttap pr m^2 og $T(x)$ gjennom vegg. (Se bort fra vind)

Løsn: Med $A = 1 m^2$, $L_g = 0.20 m$ og $L_t = 2 cm + 3 cm = 0.05 m$ blir

$$R_Q^g = 0.20 m / (0.035 \frac{W}{m \cdot K} \cdot 1 m^2) = \frac{200}{35} \frac{K}{W} = 5.71 \frac{K}{W} \quad \text{og}$$

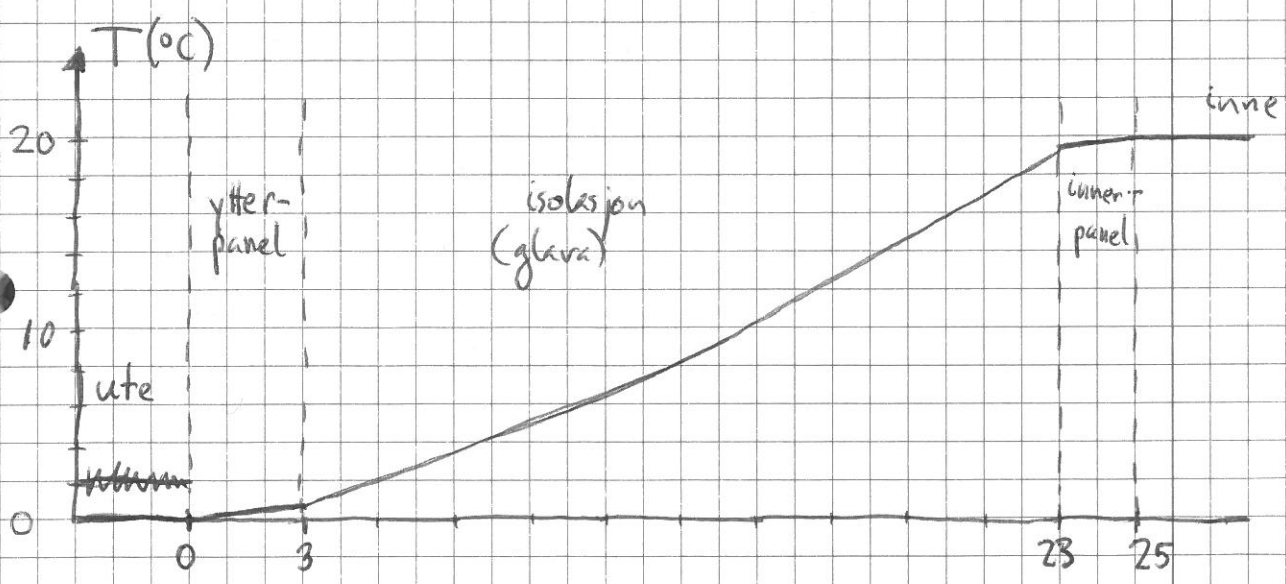
$$R_Q^t = 0.05 m / (0.12 \frac{W}{m \cdot K} \cdot 1 m^2) = \frac{5}{12} \frac{K}{W} = 0.42 \frac{K}{W}, \quad \text{dvs}$$

$$R_Q = R_Q^g + R_Q^t = 6.13 \frac{K}{W}. \quad \text{Effekt tap pr } m^2 \text{ blir da}$$

$$P = \Delta T / R_Q = 20 K / (6.13 \frac{K}{W}) \approx \underline{\underline{3.3 W}}$$

Temp. fall gjennom 1 cm panel: $P \cdot R_Q^t / 5 = \frac{3.3 W \cdot 0.42 \frac{K}{W}}{5} = 0.27 K$

glava: $P \cdot R_Q^g / 20 = \frac{3.3 W \cdot 5.71 \frac{K}{W}}{20} = 0.93 K$

Merk at $dT/dx = P/\lambda A$ er betydelig større i isolasjons-
 laget enn i panellagene. Og klart størst temp. endring gjennom
 glavaen, det materialet som isolerer best!

Stråling [YF 17.7; LHL 18.4]

(116)

- Akselererte ladninger emitterer elektromagnetiske (EM) bølger, dvs stråling, som kan absorberes, reflekteres og transmitteres av legemer omkring. ($a+r+t=1$)
- Svart legeme: $a=1$ ($r=t=0$); absorberer all innkommende stråling.
- Legeme i termisk likevekt, dvs konstant T , emitterer like mye strålingsenergi som det absorberer, for enhver bølglengde:
$$e(\lambda) = a(\lambda) \leq 1 \quad (e=1 \text{ for svart legeme})$$

- Stefan-Boltzmanns lov: (svart legeme, $e=1$)

$$j = \sigma T^4; \quad \sigma = \frac{2\pi^5 k_B^4}{15 h^3 c^2} \approx 5.67 \cdot 10^{-8} \frac{\text{W}}{\text{m}^2 \text{K}^4}$$

[Reelle legemer: $j = e\sigma T^4$; $e < 1$]

- Kvantemekanikk og statistisk mekanikk gir Plancks fordelingslov (M. Planck, 1900).

Frekvensfordeling:

$$j(T) = \int_0^{\infty} \frac{dj}{df} df; \quad \frac{dj}{df} = \frac{2\pi h f^3 / c^2}{\exp[hf/k_B T] - 1} \quad (\text{W/m}^2 \text{Hz})$$

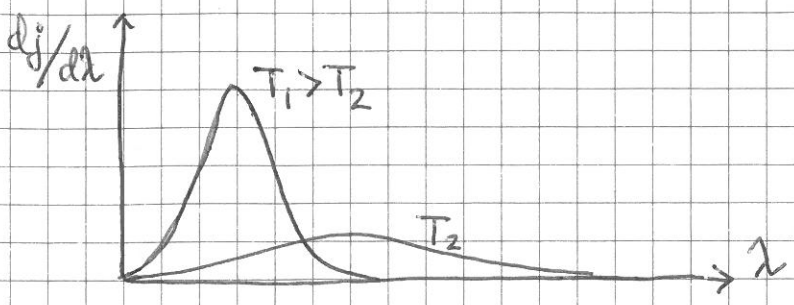
Bølglengdefordeling: ($c = \lambda f$)

$$j(T) = \int_0^{\infty} \frac{dj}{d\lambda} d\lambda; \quad \frac{dj}{d\lambda} = \frac{2\pi h c^2 / \lambda^5}{\exp[hc/\lambda k_B T] - 1} \quad (\text{W/m}^3)$$

- Wiens forskybningslov: $d_j/d\lambda$ har max-verdi for $\lambda \cdot T \approx 2.90 \cdot 10^{-3} \text{ m} \cdot \text{K}$

[d_j/df har maxverdi for $f/T \approx 5.88 \cdot 10^{10} \text{ Hz/K}$]

Solas overflade: $T \approx 6 \cdot 10^3 \text{ K} \Rightarrow \text{max for } \lambda \approx 480 \text{ nm}$
 (Blågrønt; synlig lys fra 400 til 700 nm; blått, ..., rødt)

Kroppens overflade: $T \approx 303 \text{ K} \Rightarrow \text{max for } \lambda \approx 10 \mu\text{m}$ (IR)

Merk, skyfri nattehimmel: $T \approx 240 - 260 \text{ K}$ (afhængig af relativ luftfugtighed og temperatur ved bakken) $\Rightarrow \text{max for } \lambda \approx 12 \mu\text{m}$

"CMB" (Cosmic Background Radiation): $T \approx 2.73 \text{ K}$
 $\Rightarrow \text{max for } \lambda = 1.87 \text{ mm}$

pga stråling

Ek5: Finn effektbep fra naken kropp i omgivelser ved $+5^\circ\text{C}$.
 Anta svart legeme, $T_{\text{hud}} = 30^\circ\text{C}$ og $A = 1.75 \text{ m}^2$.

Løsn: $P_{\text{kp}} = P_{\text{ut}} - P_{\text{inn}} = (j_{\text{ut}} - j_{\text{inn}}) \cdot A = \sigma (T_{\text{hud}}^4 - T_{\text{omg}}^4) \cdot A$
 $= 5.67 \cdot 10^{-8} \frac{\text{W}}{\text{m}^2 \text{K}^4} \cdot (303^4 - 278^4) \text{ K}^4 \cdot 1.75 \text{ m}^2 \approx \underline{\underline{244 \text{ W}}}$

(Kler hindrer det meste av dette; se øv. 11 nr 4)

U-verdier i byggebransjen

Defineres ved

$$j = U \cdot (T_i - T_u)$$

dvs

U = varmetekning pr m² og pr grad temp. forskjell mellom inne (i) og ute (u)

Eks: Lagdelt vegg s. 115. $j = 3,3 \text{ W/m}^2$ når $\Delta T = 20 \text{ K}$

$$\Rightarrow U = \frac{3,3}{20} \frac{\text{W}}{\text{m}^2 \cdot \text{K}} \approx \underline{\underline{0,16 \text{ W/m}^2 \text{ K}}}$$

Krav i Tek 10 (byggeforskrifter):

Yttervegg $U < 0,18$

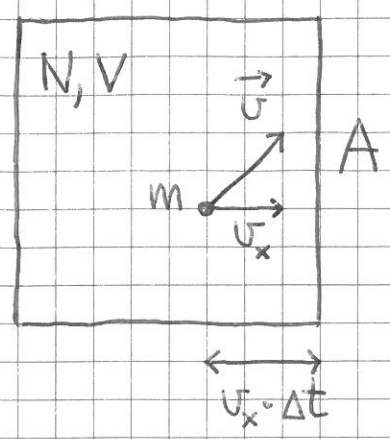
Tak $U < 0,13$

Gulv $U < 0,15$

Vindu $U < 1,2$

Mikroskopisk tolkning av p og T [YF 18.3; LHL 14.1]

- Antagelser: Gass, lav tetthet, elastiske kollisjoner (mot veggene), isotrope (retningsuavhengige) forhold.

ΔP_x = overført impuls fra gassmolekylene til vegg (areal A) i løpet av tiden Δt

$$\Delta P_x = \underbrace{2mv_x}_{\text{overført impuls pr molekyl}} \cdot \underbrace{\frac{1}{2}N}_{\text{antall molekyler med } v_x > 0} \cdot \underbrace{\frac{Av_x \Delta t}{V}}_{\text{andel av molekylene som treffer høyre vegg i løpet av } \Delta t}$$

Newtons 2. lov gir nå trykket i gassen:

$$p = F_x/A \stackrel{N2}{=} (\Delta P_x/\Delta t)/A = \frac{N}{V} \cdot mv_x^2$$

Men: Molekylene har en fordeling av hastigheter, som er isotrop

$\Rightarrow v_x^2$ erstattes av $\langle v_x^2 \rangle$, der $\langle \dots \rangle$ angir middelværdi over N molekyler

Isotrop fordeling $\Rightarrow \langle v_x^2 \rangle = \langle v_y^2 \rangle = \langle v_z^2 \rangle = \frac{1}{3} \langle v^2 \rangle$
 (fordi $v^2 = v_x^2 + v_y^2 + v_z^2$)

Dermed:
$$p = \frac{N}{V} \cdot \frac{1}{3} m \langle v^2 \rangle = \frac{2}{3} \frac{N}{V} \langle K_{\text{trans}} \rangle$$

der $\langle K_{trans} \rangle = \frac{1}{2} m \langle v^2 \rangle =$ midlere kinetiske

• translasjonsenergi pr molekyl.

Sammenligning med ideell gass tilstandsligning, $pV = Nk_B T$,

gir nå

$$k_B T = \frac{2}{3} \langle K_{trans} \rangle$$

Dvs: Absolutt temp. T er et mål på gassmolekylenes midlere translasjonsenergi.

• $\langle v_x \rangle = \langle v_y \rangle = \langle v_z \rangle = 0$ pga symmetri

$$\langle v^2 \rangle = 3 \langle v_x^2 \rangle = 3k_B T / m$$

RMS-hastighet ("Root Mean Square"):

$$v_{rms} \stackrel{def}{=} \sqrt{\langle v^2 \rangle} = \sqrt{3k_B T / m} \quad (= \sqrt{3RT / M}; M = \text{midlere molar masse})$$

• Eks: Luft, 300 K; $v_{rms} = ?$

$$\text{Løsn: } v_{rms} = \sqrt{\frac{3 \cdot 8.314 \frac{J}{mol \cdot K} \cdot 300 K}{0.029 \text{ kg/mol}}} \approx \underline{\underline{508 \text{ m/s}}}$$

Termodynamikkens 1. lov [YF 19,20; LHL 15,13]

Antar som regel reversible termodyn. prosesser:

Idealisert "uendelig langsom" prosess som kan reverseres, slik at både system og omgivelser kommer tilbake til starttilstanden.

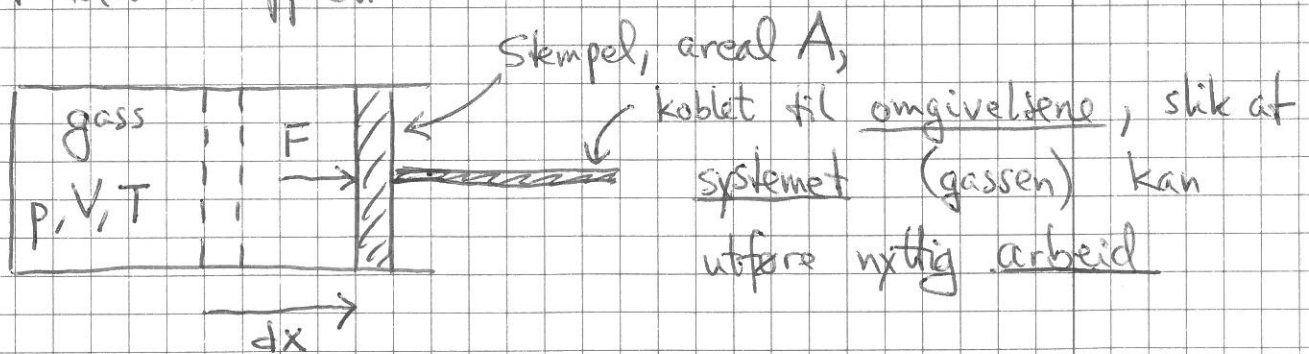
Men alle reelle prosesser er mer eller mindre irreversible, pga friksjon, turbulens osv.

Arbeid [YF 19.2; LHL 13.5]

Varme = energitveksling pga temp. forskjeller

Arbeid = alle andre former for energitveksling

"Standard - oppsett":

Arbeid utført av gassen på omgivelsene ved utvidelse fra V til $V + dV$ (ved trykk p):

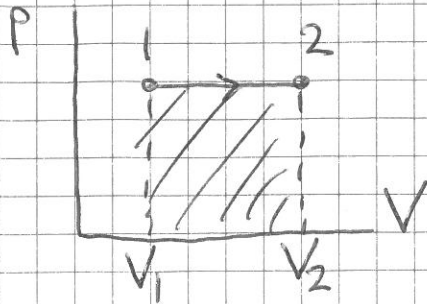
$$dW = F \cdot dx = p \cdot A \cdot \frac{dV}{A} = p \cdot dV$$

Fortegnssalg: $dW > 0$ når systemet gjør positivt arbeid på omgivelsene

Exemplar:

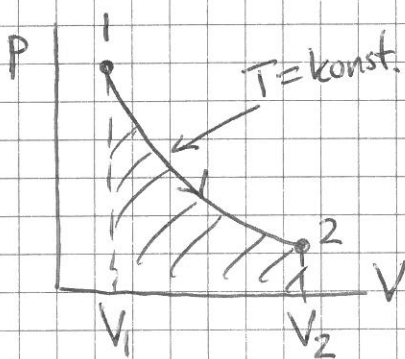
122

Isobar utvidelse:

$$W = \int_1^2 dW = \int_{V_1}^{V_2} p dV = \underline{\underline{p(V_2 - V_1)}}$$

Isoterm utvidelse av ideell gass:

$$p(V) = Nk_B T / V$$
$$\Rightarrow W = Nk_B T \int_{V_1}^{V_2} \frac{dV}{V} = \underline{\underline{Nk_B T \ln \frac{V_2}{V_1}}}$$

Dvs: $W = \text{arealet under kurven } p(V)$

Indre energi [YF 19.4, 19.6; LHL 13.6]

U = systemets indre energi

= den totale energien til partiklene i systemet

Ideell gass: Ingen vekselvirkning mellom molekylene, dvs ingen potensiell energi, kun kinetisk energi

$$\Rightarrow \boxed{U = U(T) = N \cdot \langle K \rangle} \quad \text{Indre energi, ideell gass}$$

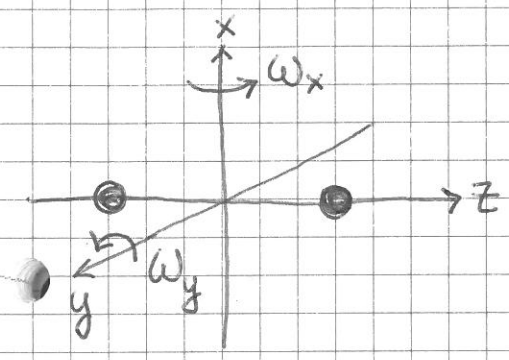

Eks 1: Atomære gasser (He, Ne, ...; ^{dis}eddgasser)

$\langle K \rangle = \langle K_{trans} \rangle = \frac{3}{2} k_B T$ pr atom

$\Rightarrow U(T) = \frac{3}{2} N k_B T$

Eks 2: Toatomige gasser (O₂, N₂, ...)

$\langle K \rangle = \langle K_{trans} \rangle + \langle K_{rot} \rangle$

$= \frac{m}{2} \langle v_x^2 + v_y^2 + v_z^2 \rangle + \frac{I_0}{2} \langle \omega_x^2 + \omega_y^2 \rangle$

[Kvantemekanikk gir I₀(z) = 0, og dessuten at E_{vib} ~~er~~ = konstant ved 300 K!]

Eknipartisjonsprinsippet (bevises ikke her):

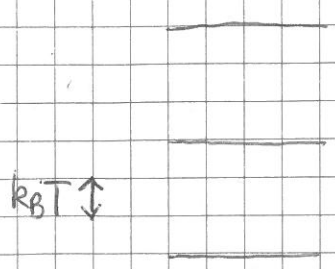
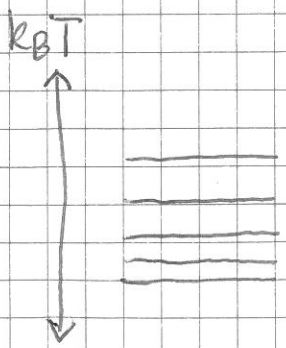
Hvert kvadratiske ledd i energifunksjonen bidrar med 1/2 k_BT til indre energi pr partikkel.

$\Rightarrow U = N \cdot \left\{ \underbrace{3 \cdot \frac{1}{2} k_B T}_{\langle K_{trans} \rangle} + \underbrace{2 \cdot \frac{1}{2} k_B T}_{\langle K_{rot} \rangle} \right\} = \frac{5}{2} N k_B T$

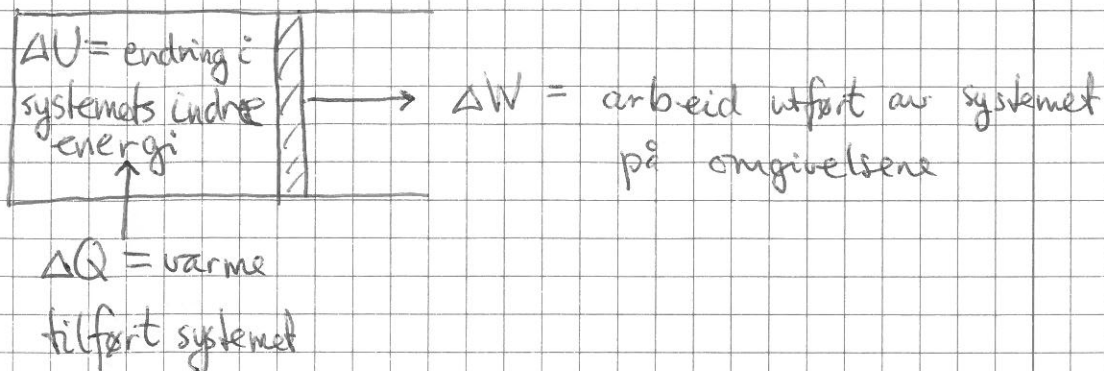
(+ en "uinteressant" T-uavhengig E_{vib} ved normale T)

Rotasjonsenergier:

Vibrasjonsenergier:

Energiebevarelse:

$$\Rightarrow \boxed{\Delta Q = \Delta U + \Delta W} \quad \text{Termodynamikkens 1. lov}$$

Evt $dQ = dU + dW$ på differensiell form, men merk at bare U er en tilstandsfunksjon, mens Q og W er prosessvariable

Eks: C_V og C_p for ideell gass.

[YF 18.4; LHL 15.2, 14.2]

Løsn: $C_V = \left(\frac{dQ}{dT}\right)_V \stackrel{dV=0}{=} \left(\frac{dU}{dT}\right)_V = \frac{dU}{dT} \quad (U=U(T))$

$$C_p = \left(\frac{dQ}{dT}\right)_p = \left(\frac{dU}{dT}\right)_p + p \left(\frac{dV}{dT}\right)_p$$

$$= \frac{dU}{dT} + p \frac{d}{dT} \left(\frac{Nk_B T}{p} \right)$$

$$= \frac{dU}{dT} + Nk_B = \frac{dU}{dT} + nR$$

der $C_p - C_V = nR$ for ideell gass

- $C_p > C_v$ fordi med $V = \text{konst.}$ går hele ΔQ med til økningen ΔU i indre energi, og dermed ΔT .
Med $p = \text{konst.}$ bruges noe av ΔQ til arbeidet $\Delta W = p \Delta V$, dvs mindre ΔU og mindre ΔT for samme ΔQ .

- Atomær gass: $C_v = \frac{3}{2} N k_B = \frac{3}{2} n R$, $C_p = \frac{5}{2} N k_B = \frac{5}{2} n R$

Toatomig gass: $C_v = \frac{5}{2} n R$, $C_p = \frac{7}{2} n R$

Eksp., luft: $c_{pm} = C_p / n = 29.19 \text{ J/mol}\cdot\text{K} = 3.5 R$
 $c_{vm} = C_v / n = 20.85 \text{ J/mol}\cdot\text{K} = 2.5 R$ } ok!

Adiabatisk prosess [YF 19.8; LHC 15.3]

= varmeisoleret prosess, $\Delta Q = 0 \Rightarrow \Delta U = -\Delta W$

$$\boxed{dU} \quad \left| \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right. \rightarrow dW = p dV = -dU = -C_v dT$$

($dQ=0$)

Ser på ideell gass: $C_p - C_v = nR$; $pV = nRT$

$$\Rightarrow p dV = \frac{nRT}{V} dV = (C_p - C_v) T \frac{dV}{V}$$

$$\Rightarrow -C_v dT = C_v (\gamma - 1) T \frac{dV}{V}$$

der $\gamma \equiv C_p / C_v = \text{adiabatkonstanten}$ ($\gamma > 1$)

$$\Rightarrow \frac{dT}{T} = -(\gamma - 1) \frac{dV}{V}$$

$$\Rightarrow \ln T = -(\gamma - 1) \ln V + \text{konst.}$$

$$\Rightarrow \ln T + \ln V^{\gamma-1} = \text{konst.}$$

$$\Rightarrow \ln \{ T V^{\gamma-1} \} = \text{konst.}$$

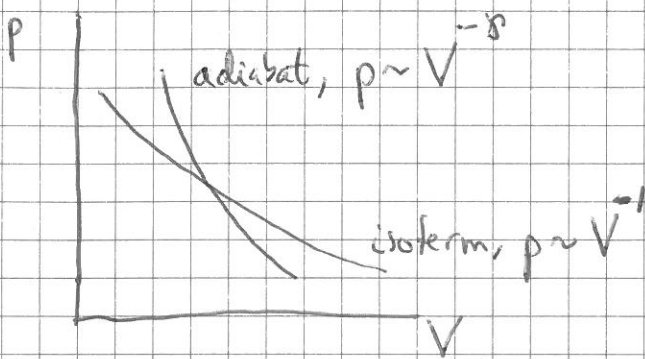
$$\Rightarrow T \cdot V^{\gamma-1} = \text{konst.}$$

Ideell gass: $T = \text{konst.} = pV$

$$\Rightarrow p \cdot V^{\gamma} = \text{konst.}$$

$$V = \text{konst.} \cdot \frac{T}{p}$$

$$\Rightarrow p \cdot T^{-\frac{\gamma}{\gamma-1}} = \text{konst.}$$

$\gamma > 1 \Rightarrow$ en adiabat er
brattere enn en isoterm
i pV-diagram for en
ideell gass

Edelegasser: $\gamma = 5/3 \approx 1.7$

Luft (2-atomig): $\gamma = 7/5 \approx 1.4$

Lydarten i luft:

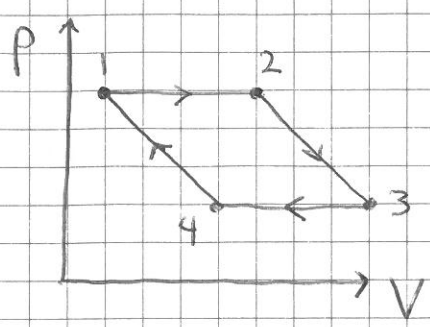
For rask variasjoner i trykk og tetthet til utbreielse av
varme mellom ulike områder

$\Rightarrow$ ikke isoterme men adiabatisk forhold

$$\Rightarrow v = \sqrt{\gamma k_B T / m} \quad (\text{Ør. 12, nr 1-4})$$

Kretsprosesser

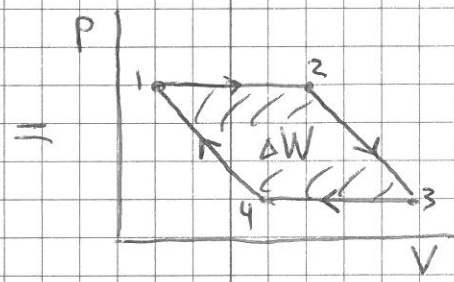
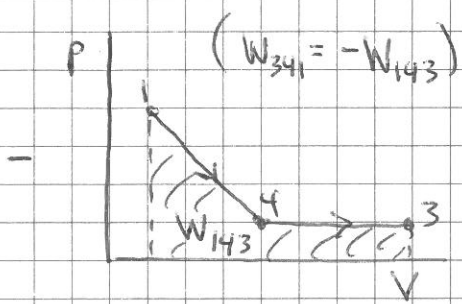
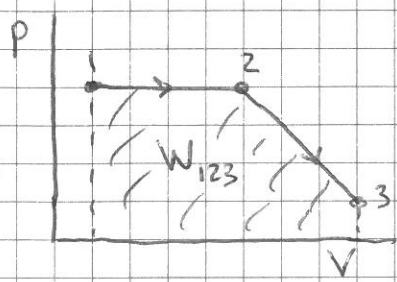
[YF 19.4 ; LHL 15.1]

L = starttilstand = slutt-tilstand

$\Rightarrow \Delta U = 0$ for kretsprosess
(U er en tilstandsfunksjon)

$\Rightarrow \Delta Q = \Delta W$ for kretsprosess

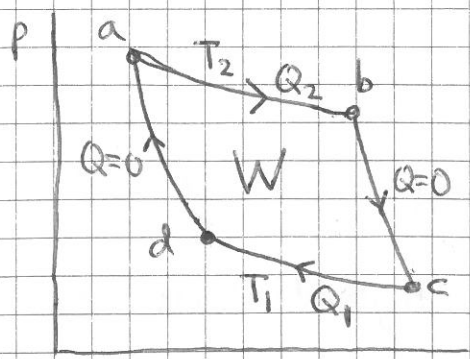

Arb. utf. pr syklus: $\Delta W =$ omskilt areal i pV-planet

Med klokka $\Rightarrow \Delta W > 0$ (og omvendt)

Carnot-prosessen

[YF 20.6 ; LHL 15.4]

ab: isoterm (T_2); $Q_2 > 0$ ($\Delta V > 0$)

bc: adiabat ($Q=0$); $\Delta T < 0$ ($\Delta V > 0$)

cd: isoterm (T_1); $Q_1 < 0$ ($\Delta V < 0$)

da: adiabat ($Q=0$); $\Delta T > 0$ ($\Delta V < 0$)

Verkningsgrad: $\eta = \left| \frac{\text{nytte}}{\text{kostnad}} \right| = \frac{\text{netto utført arbeid}}{\text{tilført varme}} = \frac{W}{Q_2}$

Skal vise at Carnot-pros. har $\eta_c = 1 - \frac{T_1}{T_2}$

$$\oint dU = 0 \Rightarrow W = Q_2 + Q_1 \quad (Q_1 < 0)$$

$$\Rightarrow \eta_c = \frac{Q_2 + Q_1}{Q_2} = 1 + \frac{Q_1}{Q_2} < 1$$

Antar ideell gass $\Rightarrow U = U(T) \Rightarrow \Delta U$ langs de to isotermene

$$\Rightarrow Q_2 = W_{ab} = \int_{V_a}^{V_b} p(V) dV = nRT_2 \int_{V_a}^{V_b} \frac{dV}{V} = nRT_2 \ln \frac{V_b}{V_a}$$

$$Q_1 = W_{cd} = \dots = nRT_1 \ln \frac{V_d}{V_c} \quad (V_d < V_c \Rightarrow Q_1 < 0)$$

Langs adiabatene: $T \cdot V^{\gamma-1} = \text{konst.}$

$$\Rightarrow T_2 V_b^{\gamma-1} = T_1 V_c^{\gamma-1} \quad \text{og} \quad T_1 V_d^{\gamma-1} = T_2 V_a^{\gamma-1}$$

$$\Rightarrow \frac{T_2}{T_1} = \left(\frac{V_c}{V_b}\right)^{\gamma-1} = \left(\frac{V_d}{V_a}\right)^{\gamma-1} \Rightarrow \frac{V_b}{V_a} = \frac{V_c}{V_d}$$

$$\text{Dermed: } Q_1 = nRT_1 \ln \frac{V_a}{V_b} = \left[-nRT_2 \ln \frac{V_b}{V_a} \right] \cdot \frac{T_1}{T_2} = -Q_2 \frac{T_1}{T_2}$$

$$\Rightarrow W = Q_2 + Q_1 = Q_2 \left(1 - \frac{T_1}{T_2}\right)$$

$$\Rightarrow \boxed{\eta_c = 1 - \frac{T_1}{T_2}} \quad \text{Virkningsgrad for Carnotprosess}$$

Det kan bevises (gjøres ikke her):

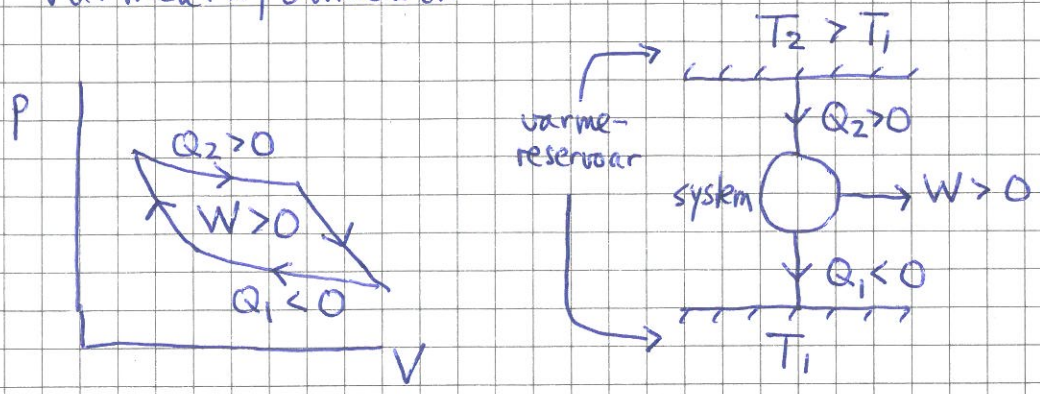
- Alle reelle kretsprosesser har virkningsgrad $\eta < \eta_c$
- Carnotmaskin har $\eta_c = 1 - T_1/T_2$ selv med annen "arbeidssubstans" enn ideell gass.

Varmekraft- og kjølemaskiner

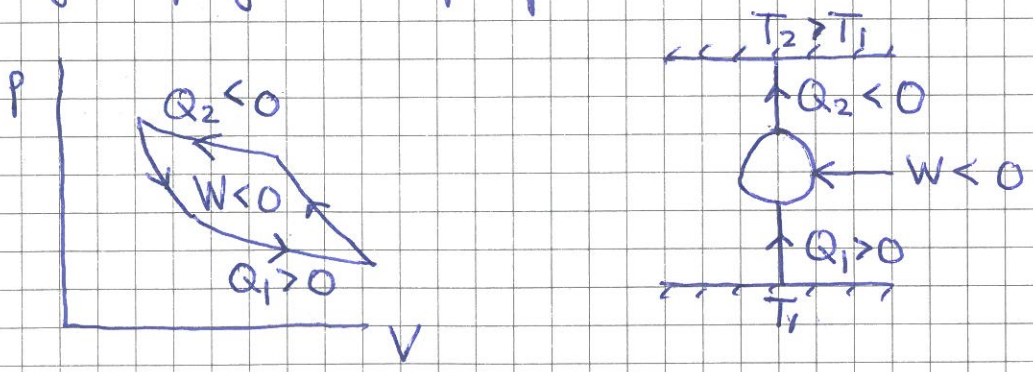
[YF 20.2-20.4 (20.6); LHL 16.3-16.4]

Varmekraftmaskin

- Tilfører varme Q_2 ; får utført arbeid W
- Virkegrad: $\eta = Q_2/W$; $\eta < \eta_c = 1 - T_1/T_2 < 1$
- Varmereservoar: $C \rightarrow \infty \Rightarrow \Delta T = |Q/C| = 0$

Kjøleskap og varmepumpe

- Gjør arbeid $|W|$ på systemet ; får tatt varme Q_1 ut av lavtemp.reservoar (kjøleskap), evt. får tilført varme $|Q_2|$ til høyttemp.res. (stua)
- Kostnad : $|W|$ Nytte: Q_1 (kjøleskap), evt $|Q_2|$ (varmepumpe)
- Effektivitet: $\epsilon_K = |Q_1/W|$ (kjøleskap)
 $\epsilon_V = |Q_2/W|$ (varmepumpe)

- Carnot-prosessen gir teoretiske max-verdier:

$$\varepsilon_K^c = \left| \frac{Q_1}{W} \right| = \left| \frac{Q_1}{Q_1 + Q_2} \right| = \left| \frac{1}{1 + Q_2/Q_1} \right| = \left| \frac{1}{1 - T_2/T_1} \right| = \frac{T_1}{T_2 - T_1}$$

$$\varepsilon_V^c = \left| \frac{Q_2}{W} \right| = \left| \frac{Q_2}{Q_2 + Q_1} \right| = \left| \frac{1}{1 + Q_1/Q_2} \right| = \left| \frac{1}{1 - T_1/T_2} \right| = \frac{T_2}{T_2 - T_1}$$

Eks 1: Finn $P_w = |dW/dt|$, nødvendig elektrisk effekt, for Carnot-kjøleskap ($T_1 = 4^\circ\text{C}$, $T_2 = 22^\circ\text{C}$) som krever

$P_Q = |dQ_1/dt| = 3.0 \text{ kW}$ for å holde stabil T_1 .

(Varme kommer inn pga varmeledning, varm mat/drikke og åpning av dør.)

Løsn 1: $\varepsilon_K^c = 277\text{K} / (295\text{K} - 277\text{K}) = 277/18 \approx 15$

$$\Rightarrow P_w = P_Q / \varepsilon_K^c = 3.0 \text{ kW} / 15 = \underline{0.2 \text{ kW}}$$

Eks 2: Finn $T_1(t)$ hvis "strømmen går" ($P_w = 0$); anta kubisk kjøleskap, $V = (0.5\text{m})^3$, $L = 5\text{cm}$ (veggtykkelse), $\lambda = 0.035 \text{ W/m}\cdot\text{K}$ (veggens varmeledn. evne) og $C_1 = 20 \text{ kJ/K}$ (ca 10 kg mat og drikke).

Løsn 2: $j = + (dQ/dt) / A = + (C_1 dT_1/dt) / A$; $A = 6 \cdot 0.25\text{m}^2 = 1.5\text{m}^2$

Fouriers lov: $j = \lambda (T_2 - T_1) / L$ ($j =$ varmestrøm inn)

$$\Rightarrow \frac{dT_1}{dt} = - \frac{\lambda A}{C_1 L} (T_1 - T_2) = -\alpha (T_1 - T_2); \quad \alpha = \frac{\lambda A}{C_1 L}$$

$$\Rightarrow \frac{dT_1}{T_1 - T_2} = -\alpha dt \Rightarrow \ln |T_1 - T_2| = -\alpha t + \text{konst.}$$

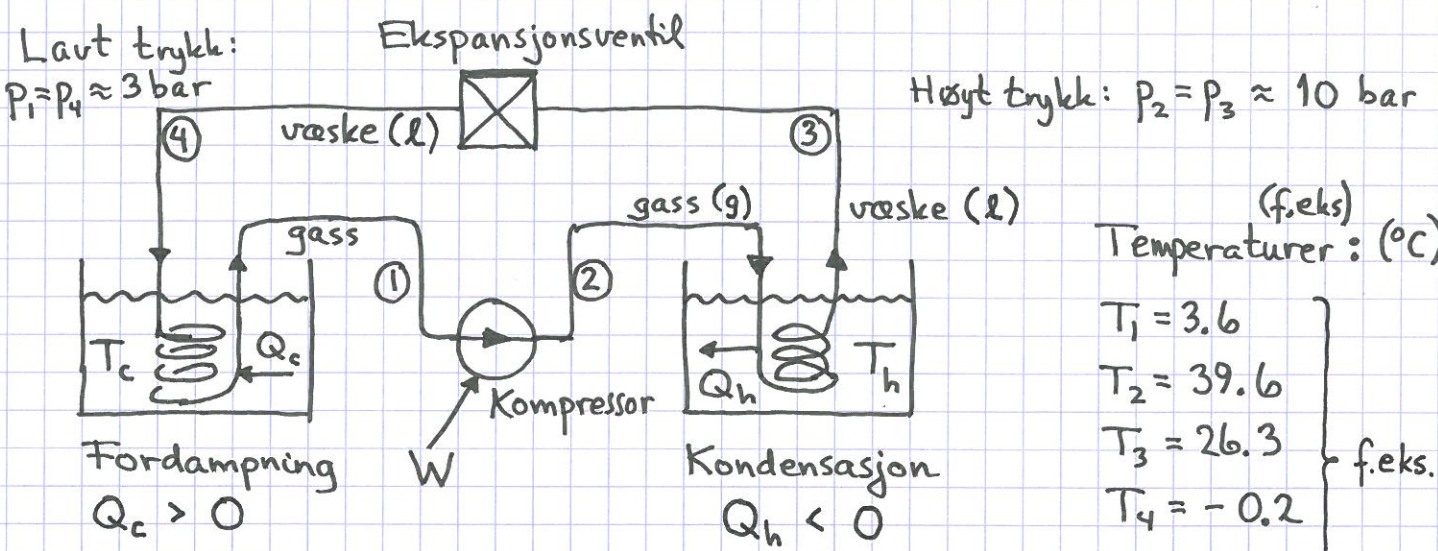
$$\Rightarrow |T_1 - T_2| = |T_1(0) - T_2| e^{-\alpha t} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{Newtons} \\ \text{avkjølingslov} \end{array} \right. \quad \ln |T_1(0) - T_2|$$

med $\alpha = 0.035 \cdot 1.5 / (20 \cdot 10^3 \cdot 0.05) \text{ s}^{-1} = 5.25 \cdot 10^{-5} \text{ s}^{-1} = 0.189 \text{ h}^{-1}$

dvs $1/\alpha \approx 5.3 \text{ h}$, dvs det tar drøyt 5 timer for $\Delta T = T_2 - T_1$ er redusert fra 18°C til ca 7°C , dvs T_1 økt fra 4°C til 15°C .

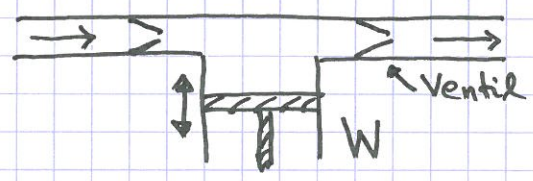

Demo: Varmepumpe / Kjøleskap

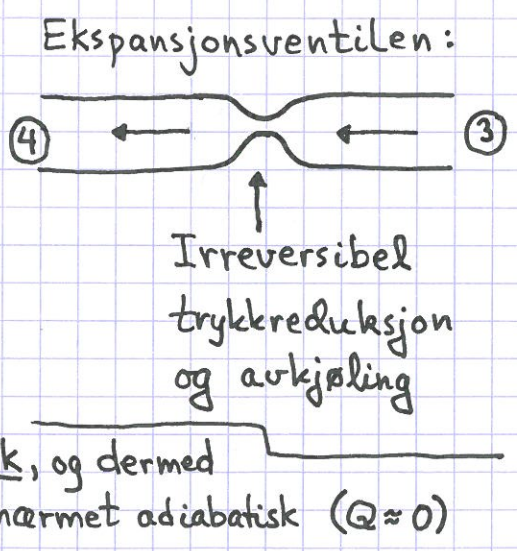
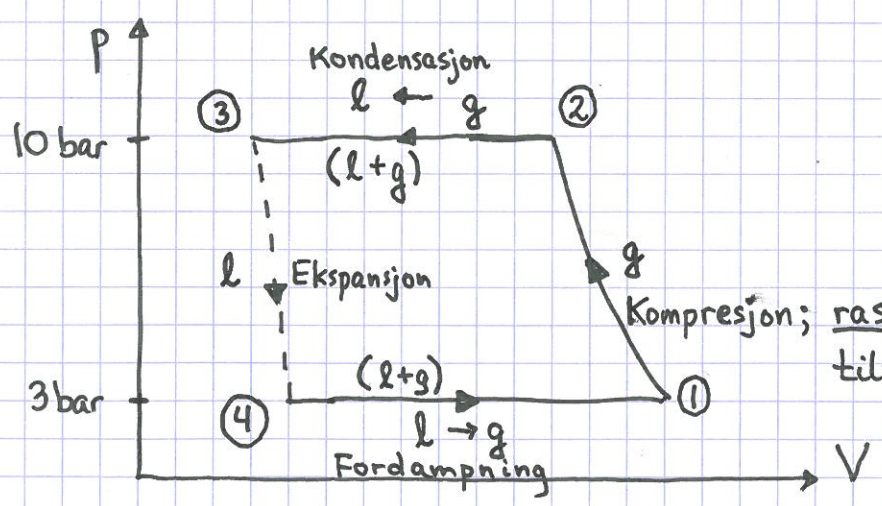

- (f.eks.)
 Temperaturer: (°C)
 $T_1 = 3.6$
 $T_2 = 39.6$
 $T_3 = 26.3$
 $T_4 = -0.2$
 $T_c = 2.9$
 $T_h = 23.6$ } f.eks.

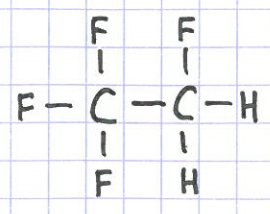
System: Sirkulerende kjølevæske; pumpes av kompressoren:

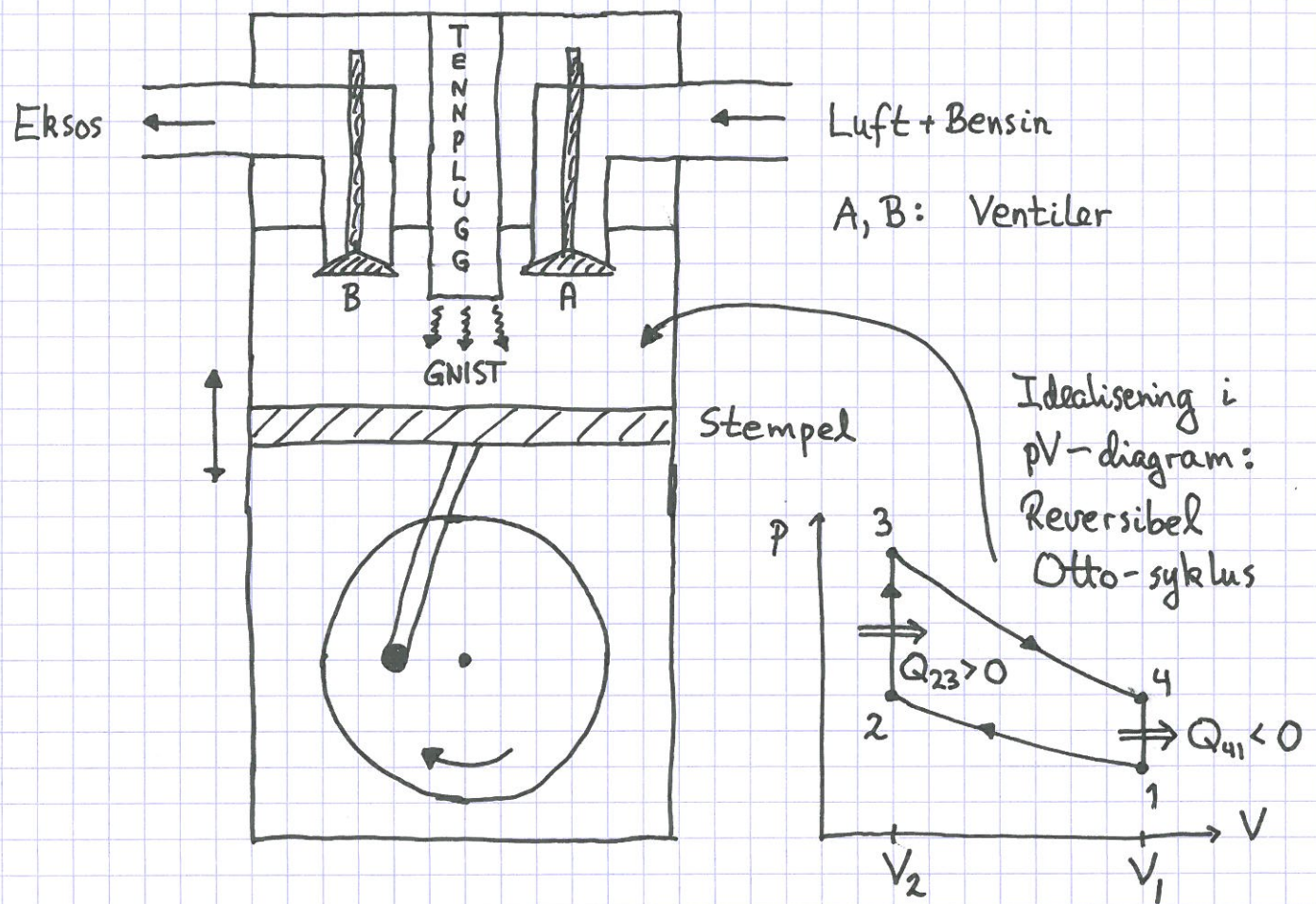
I et pV-diagram:

Kjølemediet: R134a $\hat{=}$ $C_2H_2F_4$, (1,1,1,2)-tetrafluoretan

1. A åpen, B lukket, luft+bensin inn

1→2. A og B lukket, adiabatisk kompresjon,
 $\Delta V < 0$, $\Delta p > 0$, $\Delta T > 0$, $W_{12} < 0$, $Q_{12} = 0$

2→3. A og B lukket, antenning med gnist fra tennplugg,
 $\Delta V = 0$, $\Delta p > 0$, $\Delta T > 0$, $W_{23} = 0$, $Q_{23} > 0$

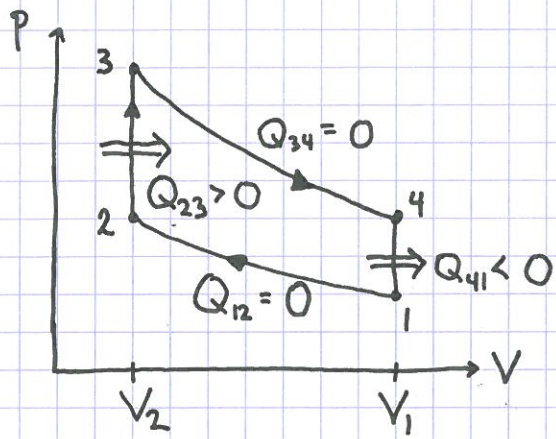
3→4. A og B lukket, adiabatisk utvidelse,
 $\Delta V > 0$, $\Delta p < 0$, $\Delta T < 0$, $W_{34} > 0$, $Q_{34} = 0$

4→1. A lukket, B åpen, eksos ut,
 $\Delta V = 0$ (for "systemet", som nå er forbrent luft/bensin-blanding)
 $\Delta T < 0$, $\Delta p < 0$, $Q_{41} < 0$, $W_{41} = 0$

"1→1". A åpen, B lukket, luft+bensin inn (nytt system!)

osv. osv.

Virkningsgrad for Otto-syklusen:

$$\eta_0 = \frac{W}{Q_{23}} = \frac{Q_{23} + Q_{41}}{Q_{23}} = 1 - \frac{|Q_{41}|}{Q_{23}}$$

$$Q_{23} = C_V (T_3 - T_2) ; |Q_{41}| = C_V (T_4 - T_1)$$

$$\Rightarrow \eta_0 = 1 - \frac{T_4 - T_1}{T_3 - T_2} = 1 - \frac{T_4 (1 - T_1/T_4)}{T_3 (1 - T_2/T_3)}$$

1-2 og 3-4 er adiabatere $\Rightarrow T_1 V_1^{\gamma-1} = T_2 V_2^{\gamma-1} ; T_4 V_1^{\gamma-1} = T_3 V_2^{\gamma-1}$

$$\Rightarrow \frac{T_1}{T_4} = \frac{T_2}{T_3} ; \text{ dessuten er } \frac{T_4}{T_3} = \left(\frac{V_2}{V_1}\right)^{\gamma-1} \text{ med } \gamma \approx 1.4 \text{ (mest luft!)}$$

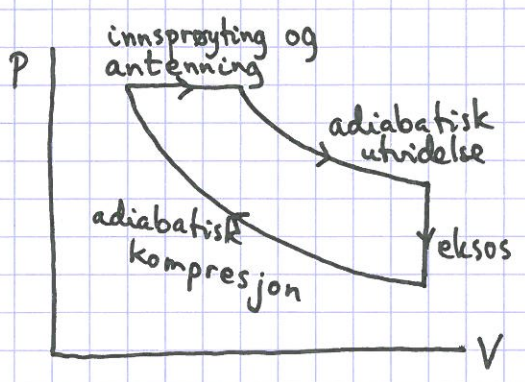
Dermed:

$$\eta_0 = 1 - \frac{T_4}{T_3} = 1 - \left(\frac{V_2}{V_1}\right)^{\gamma-1} = 1 - \varepsilon^{1-\gamma}$$

der $\varepsilon = V_1/V_2 =$ kompresjonsforholdet

Her er $T_4 > T_1 = T_{\min}$, $T_3 = T_{\max}$, slik at $\eta_0 < \eta_c = 1 - \frac{T_{\min}}{T_{\max}}$

Idealisert Diesel-syklus:

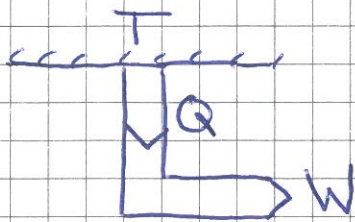
dvs 2 adiabatere, 1 isokor og 1 isobar

Termodynamikkens 2. lov [YF 20; LHL 16,17]

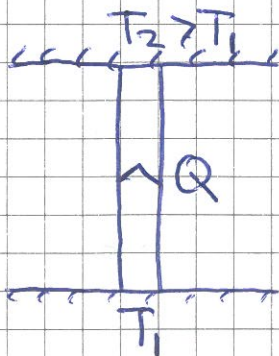
Empirisk lov; setter begrensninger på hva som er mulige prosesser (selv om 1. lov, energibevarelse, er oppfylt):

Kelvin: "Umulig å lage kretsprosess som tar varme Q fra et varmereservoar og omsetter dette i sin helhet i arbeid W ."

"K" er ikke mulig!

Clausius: "Umulig å lage kretsprosess som tar varme Q fra varmeres. med temp. T_1 og avgir dette i sin helhet til varmeres. med temp. $T_2 > T_1$."

"C" er ikke mulig!

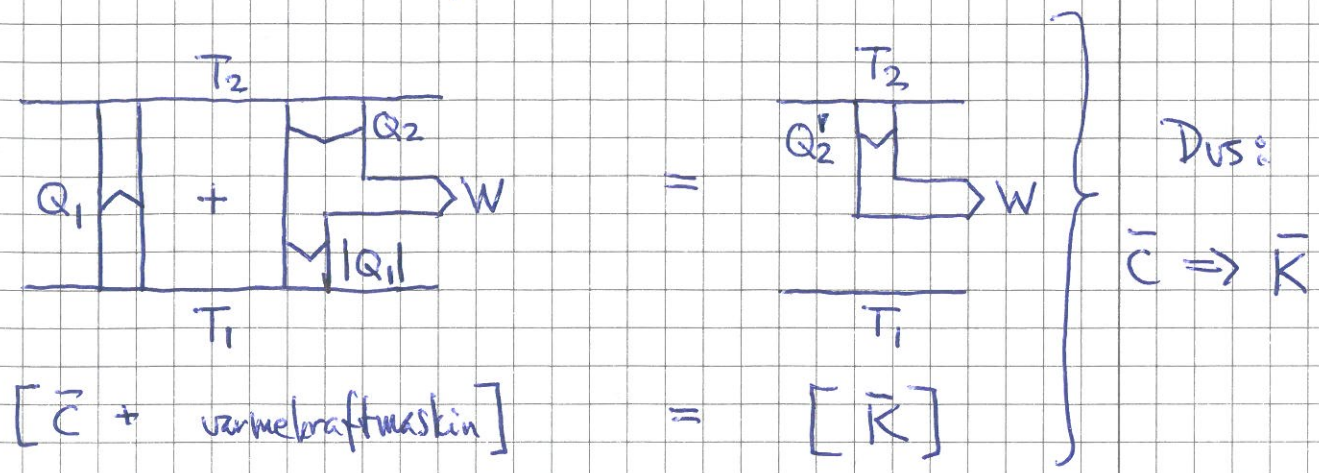
K og C er ekvivalente formuleringer av 2. lov.

Bevises ved å vise at $\bar{K} \Leftrightarrow \bar{C}$,

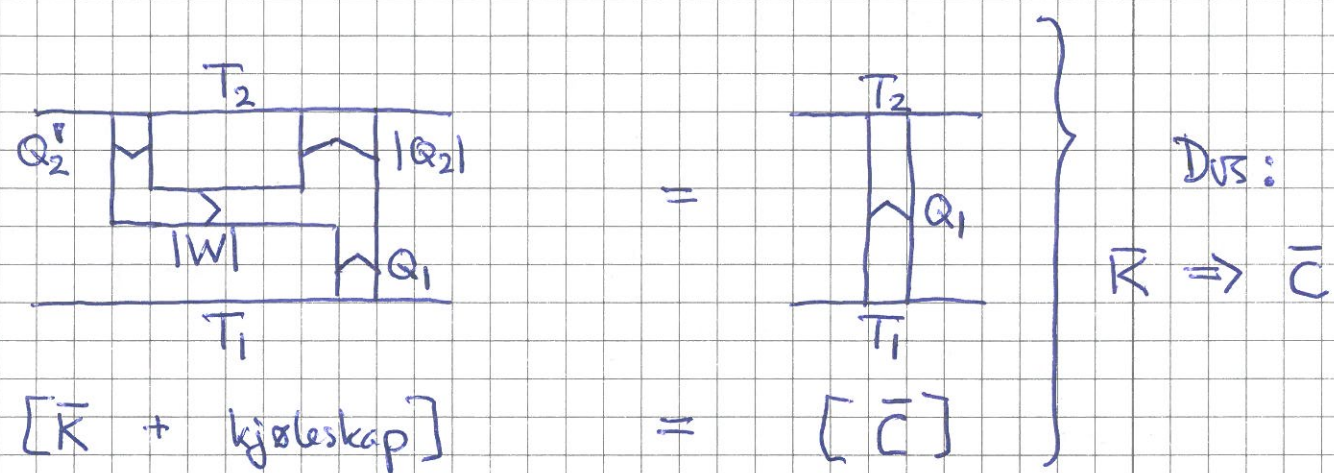
dvs: Hvis Kelvin tar feil, tar også Clausius feil ($\bar{K} \Rightarrow \bar{C}$) og omvendt ($\bar{C} \Rightarrow \bar{K}$).

Anta at Clausius tar feil:

Anta at Kelvin tar feil:

Dermed: $\bar{K} \Leftrightarrow \bar{C}$

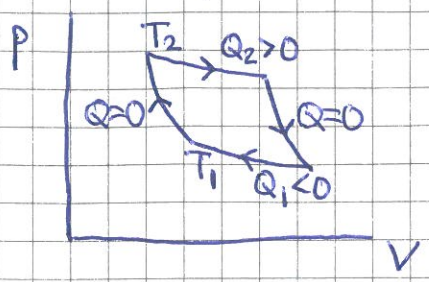
Men da har vi også: $K \Leftrightarrow C$

(Hvis Kelvin har rett, har også Clausius rett.
Hvis Clausius har rett, har også Kelvin rett.)

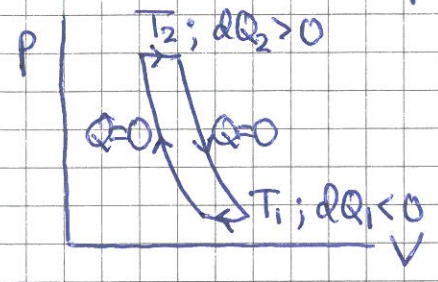
Entropi [YF 20.7; LHL 17.1]

Carnot-prosess:

$$Q_1 = -Q_2 \cdot \frac{T_1}{T_2} \Rightarrow \frac{Q_1}{T_1} + \frac{Q_2}{T_2} = 0$$

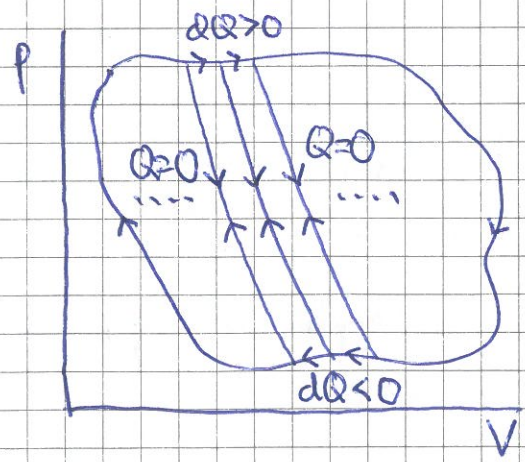
"Liten" Carnot-prosess:

$$\frac{dQ_1}{T_1} + \frac{dQ_2}{T_2} = 0$$

des: $\oint \frac{dQ}{T} = 0$

Vilkårlig reversibel kretsprosess:

$\Rightarrow$ Den vilkårlige kretsprosessen (ytre kurve) = sum av mange små rev. Carnot-prosesser, fordi alle "indre adiabater" da kjøres både opp og ned

$\Rightarrow \boxed{\oint \frac{dQ}{T} = 0}$ for vilkårlig reversibel kretsprosess

$\Rightarrow \boxed{dS = \frac{dQ}{T}}$ må da være endring i en tilstandsfunk., entropien S. Des: $\boxed{\oint dS = 0}$

Enhet: $[S] = J/K$

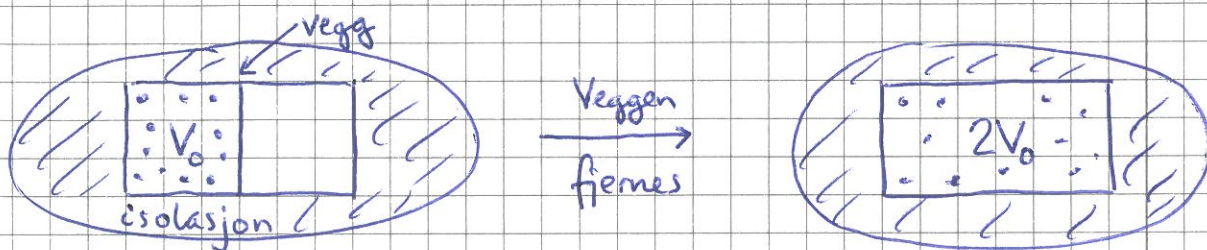
"Den termodynamiske identitet": 1. lov uttrykt
kun med tilstandsfunksjoner.

137

$$dQ = dU + dW; \quad dW = p dV \quad (\text{reversibelt arbeid})$$
$$dQ = T dS \quad (\text{rev. varme})$$

$$\Rightarrow \boxed{T dS = dU + p dV}$$

Eks: ΔS ved utvidelse av ideell gass; varmeisoleret.

Løsning: Dersom $V_0 \rightarrow 2V_0$ i reversibel adiabatisk prosess, blir $dQ = T dS = 0$, dvs $dS = 0$, for alle deler av prosessen; dvs $\Delta S = 0$ for rev. adiabatisk prosess (= isentropisk prosess).

Nå er $\Delta Q = 0$, men $\Delta S \neq \Delta Q/T$ fordi prosessen er irreversibel. Veggen fjernes uten at gassen gjør arbeid, $\Delta W = 0$. 1. lov gir da $\Delta U = 0$, og dermed $\Delta T = 0$, siden $U = U(T)$ for ideell gass.

$$\Rightarrow dS = dU/T + p dV/T = N k_B dV/V \quad (dU=0)$$

$$\Rightarrow \Delta S = \int dS = N k_B \int_{V_0}^{2V_0} \frac{dV}{V} = N k_B \ln \frac{2V_0}{V_0} = \underline{\underline{N k_B \ln 2}}$$

Merk:

- Vi kan beregne ΔS for irreversibel prosess ved å regne på en reversibel prosess, fordi S er en tilstandsfunksjon. Nok å kjenne start- og slutt-tilstandene.
- Vi fant $\Delta S > 0$ for irrev. pros. i termisk isolert system. Dette prinsippet om entropiens økning holder alltid:

$$\Delta S \geq 0 \text{ for alle prosesser i et termisk isolert system}$$

$$[\Delta S = 0 \text{ for alle reversible prosesser i term. isolert system}]$$

Mikroskopisk beskrivelse av entropi [YF 20.8; LHL 17.11]

Boltzmann: " $S = k \log W$ ". I vår notasjon:

$k \rightarrow k_B$; $\log \rightarrow \ln$; $W \rightarrow \Omega = \#$ ulike mikrotilstander som er konsistente med den gitte makrotilstanden.

$$\Rightarrow \boxed{S = k_B \ln \Omega}$$

Ekst: Spontan utvidelse ($V_0 \rightarrow 2V_0$) av ideell gass (som s. 137) (139)

Løsning: Tenker oss V_0 inndelt i M svært små delvolum Δ , slik at hver partikkel har M mulige posisjoner før og $2M$ mulige posisjoner etter utvidelsen.

$$\Rightarrow \Omega_{\text{før}} = M^N; \quad \Omega_{\text{etter}} = (2M)^N$$

$$\begin{aligned} \Rightarrow \Delta S &= S_{\text{etter}} - S_{\text{før}} = k_B \ln (2M)^N - k_B \ln M^N \\ &= k_B \ln 2^N = \underline{\underline{Nk_B \ln 2}} \end{aligned}$$

- Samme som med termodynamikk, s 137!
- "Økt volumen betyr økt entropi"
- Naturlige (spontane) prosesser går i en bestemt retning, som tilsvarende at entropien øker.
- Oppsummering, termodyn. 1. og 2. lov:
Energien er bevart. Entropien øker.